

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHATODIK KÖTET
1993/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Bertényi Iván dr., egyetemi tanár, igazgató (Eötvös József Kollégium)
Kóczy T. László dr., egyetemi docens (Budapesti Műszaki Egyetem)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára (ELTE BTK)
Rainer Pál régész-muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Szluha Márton mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja
Vissi Zsuzsanna levéltáros (MOL)
Zsoldos Attila dr., egyetemi tanársegéd (ELTE BTK)
A német összefoglaló dr. Nyáry Zsigmond munkája.
A francia összefoglaló dr. Vajay Szabolcs munkája.

TURUL

LXVI. évfolyam

1993/4. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

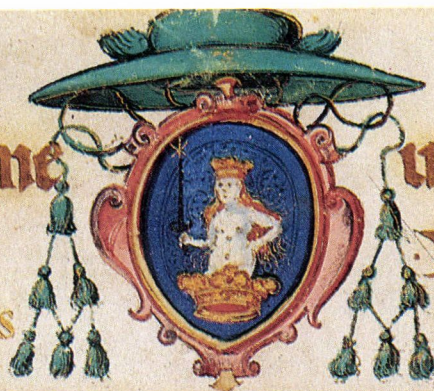
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

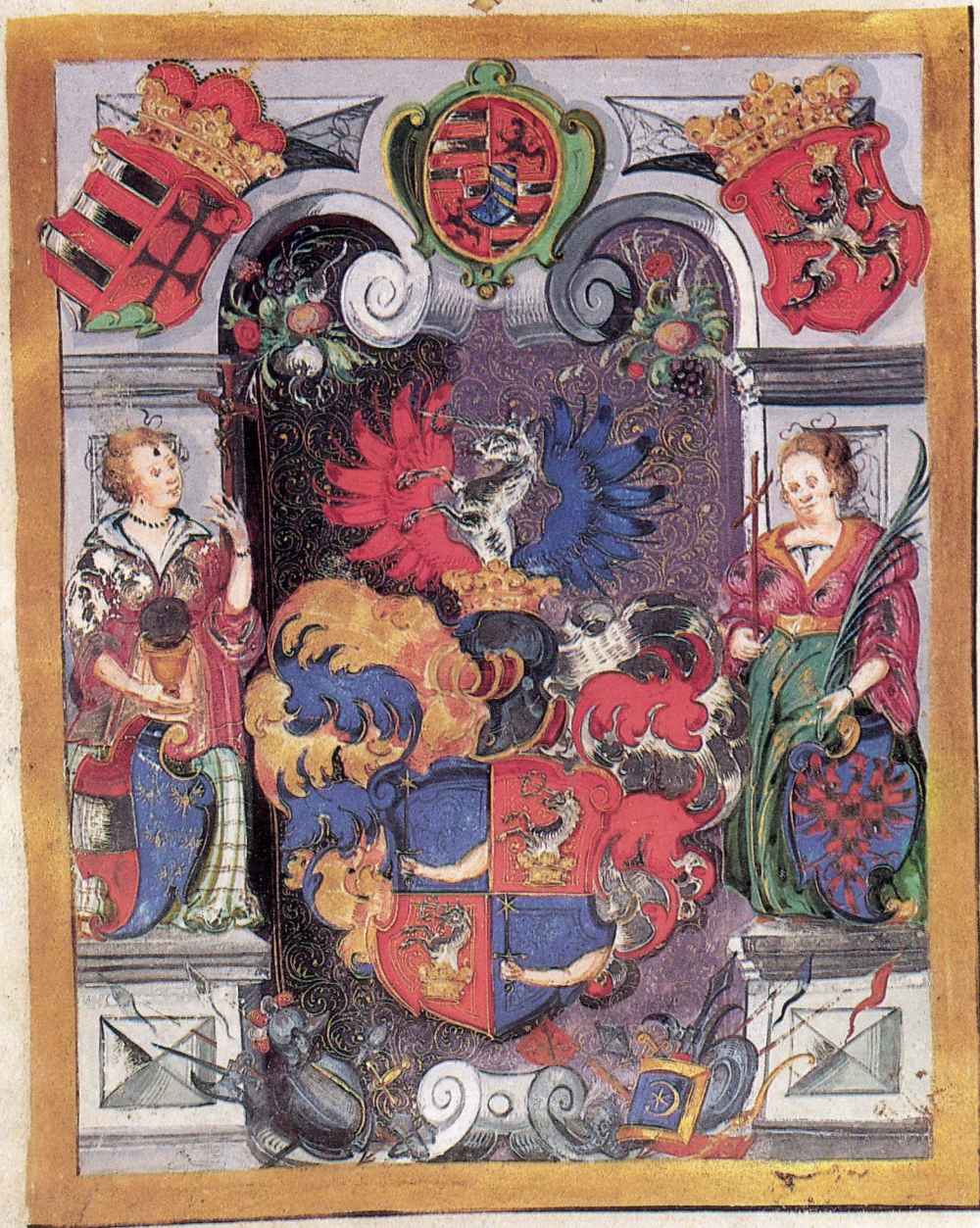
Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

Nuptium me
Demetrius
Archieppus

um a Domino.
NAPRAGI,
Colocensis, &c

Baksai Péter címere II. Mátyás 1609. szeptember 29-én, Bécsben kelt oklevelében.

A szép kivitelű, egész oldalas festményen, a magyar heraldikai gyakorlatban szokatlan megoldásként címert övező díszítményt lezáró keret felett a címerszerző pártfogójának, Napragi Demeter erdélyi püspöknek (1600-ban erdélyi kancellár), püspöki címerét ábrázolták.

Magyar Országos Levéltár, Teleki Andor gyűjtemény (P 1881 időrendi sorozat)

Foto: Gyarmathy László

TURUL ARANYKÖNYVE

A Turul Aranykönyvébe a folyóirat támogatóinak és az 5 éves előfizetőknek a neve került, amelyet az 1993. szeptember 30-ig feljegyzett adatok alapján közlünk.

I. TÁMOGATÓK:

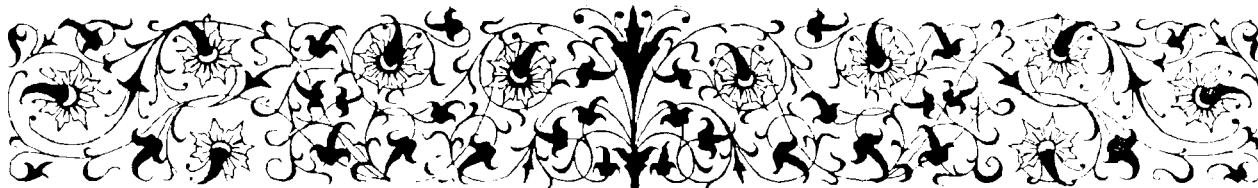
1. BARTAL László	Budapest
2. Dr. BERCZELY Henrik	Vaduz, Lichtenstein
3. Dr. FERENCZY József	München, Németország
4. HARSÁNYI András	Hepatcong, NJ, USA
5. KÉKESSY György	Sunland, CA, USA
6. O'SVÁTH György	Bruxelles, Belgium
7. Prof. THOLDALAGI Pál	Cambridge, MA, USA
8. Dr. VAJAY Szabolcs	Vevey, Svájc
9. Dr. KÉZDI VÁSÁRHELYI Béla	Gordons-Bay, Dél-Afrika

II. 5 ÉVES ELŐFIZETŐK:

1. BARTAL Ferencné	Budapest
2. BARTAL László	Budapest
3. Dr. BODÓ László	Budapest
4. BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁR	Miskolc
5. CSAPÓ György	Budapest
6. CSÖRNYEY Vilmos és MENTES Ágnes	Budapest
7. DEÁK VARGA József	Nagybajom
8. DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI	Pápa
9. FESTETICS László	Ivrea, Olaszország
10. FODOR László	Mátészalka
11. GÖRGEY Tibor	Budapest
12. Dr. JUBA Ferenc	Bécs, Ausztria
13. Dr. KARDOS Györgyné BÁTI Julianna	Budapest
14. KENESSEY Csaba	Thalwil, Svájc
15. Dr. KOPPÁNY Endre Sándor	Bern, Svájc
16. KOVÁTS Ferencné	Budapest
17. Dr. KÓCZY T. László	Budapest
18. KÖNCZÖL Antal	Reute, Németország
19. MAGYAR Zoltán	Karlsruhe, Németország
20. MERÉNY-METZGER Gábor	Budapest

21. MÓRICZ Iván	Pacheco, Argentina
22. NYESŐ József	Konstanz, Németország
23. PALÁSTHY Rezső	Elzach-Oberprechtal, Németország
24. PANDULA István	Budapest
25. PANDULA Lajos	Budapest
26. PANDULA László	Budapest
27. PEST MEGYEI LEVÉLTÁR	Budapest
28. POZSONYI József	Balmazújváros
29. RAPAJKÓ Tibor	Elek
30. Dr. SÁNDORFI György	Budapest
31. SIMON Jánosné BEZNÁK Magdolna	Budapest
32. SIMONFFY Gyula	Budapest
33. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA	Nyiregyháza
34. SZALAY László	Budapest
35. SZÉKESFEHÉRVÁR VÁROSI LEVÉLTÁR	Székesfehérvár
36. Dr. SZILÁGYI Mihály	Budapest
37. SZILÁGYI Sándor	Budapest
38. SZÖLLŐSSY-CSOMA Tamás	Miskolc
39. VAGLIO, Aranka	Melide, Svájc
40. VARGA László	Köln, Németország
41. VERSEGHY FERENC MEGYEI KÖNYVTÁR	Szolnok

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1951-1991 KÖZÖTT

Első rész

A marxista társadalomfelfogás a történettudományt (is) a politika szolgálatába igyekezett állítani. Ennek megfelelően a rákosista hatalomátvételt követően a tudománypolitika képviselői arra törekedtek, hogy az ideológiájuknak meg nem felelő, abba bele nem illő eseményeket elhallgassák, mintegy kikoptassák az emberi emlékezetből. Aligha csodálhatjuk, hogy totális társadalmi berendezkedésük kiépítésének már az első szakaszában, a Magyar Történelmi Társulat „átszervezését” követően hamarosan lecsaptak a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságra is. Minthogy a heraldika, a genealógia és más, a tényszerűsége törekvő segédtudományok már létükkel veszélyeztették a „szocializmust építő” hivatalos Magyarország sajátos „forráshasználatra” törekvő „új történetírását”, nemcsak a művelésüket gondozó tudományos társaságnak kellett megszűntetnie a működést, hanem folyóiratát, a Turult (amely pedig utolsó évfolyamai címdoldalán már nem ezt, a kommunistákat az 1930-as évek hasonlónevű mozgalma miatt irritáló, egyébként 1883 óta használt címet viselte, hanem régi alcímén – A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönyeként – jelent meg) szintén megszűntették.

A történelmi segédtudományok azonban túléltek a rájuk mért adminisztratív csapást és az azt követő, Révai Józseftől Aczél Györgyig ívelő több évtizedes ellenséges kultúrpolitikát. Hogy ez egyáltalán így történhetett, a szerencsétlen hely-

zet ellenére is meglévő kedvező tárgyi és személyi körülményeknek egyaránt köszönhetjük. A napi politika szempontjából leginkább az újkor és a legújabbkor története volt a fontos. Egyes történeti segédtudományok (így pl. a diplomatika, a szfragisztika, a kronológia) szinte kizárólag a régebbi korokra vonatkozó kutatásokkal foglalkoztak. Ezért a hivatalos tudománypolitika – ha nem is támogatta, de – eltúrte továbbélésüket, mint-hogy eredményeikre a mindennapos levéltári munka során, a levéltári anyagok őrzése, rendezése miatt amúgyis szükség volt.

A régebbi korok megírásánál a rendszer állított követelményeknek néhány marxista „klasszikus” idézésével, egy-két, a hivatalos ideológiának szánt szóvirág elhelyezésével még a keményebb időszakokban is többnyire eleget lehetett tenni, majd „megadva a császárnak, ami a császáré”, a nemzeti múlt ébrentartása szempontjából fontos kérdések feldolgozásához lehetett fogni. Minthogy a magyar középkor műveléséhez igényes kutató nem kezdetett hozzá történeti segédtudományi megalapozottság nélkül, e korszak historikusai szinte kivétel nélkül elsajátították a szakmájuk műveléséhez nélkülözhetetlen történeti segédtudományokat, sőt igen gyakran (igaz, olykor csak mintegy „tudományos melléktermékként”) publikáltak is tárgykörükből.

A történeti segédtudományok elsajátítását nagy mértékben elősegítette, hogy hazánk fővárosának

az egyetemén az elmúlt évtizedek alatt is mindvégig működött az 1777-ben (akkor más néven) alapított Történelem Segédtudományi Tanszék.¹ (Az 1980-as évek második felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen és a szegedi József Attila Tudományegyetemen is szerveztek tanszéket a történeti segédtudományok oktatására.) A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán, az 1950-es években történt rövid kihagyással, mindvégig folyt a levéltáros szakos hallgatók képzése, s ennek keretében folyamatosan oktatták a történeti segédtudományok közül a levéltárosi munka ellátásához szükségeseket. Emellett valamennyi hazai egyetem és tanárképző főiskola hallgatói részesültek – minimális – segédtudományi képzésben. Budapesten külön szerencse volt, hogy az egykori Fejérpataky- és Szentpétery-tanítvány, Kumorovitz Lajos Bernát (1900-1992) személyében olyan kiváló tanárt sikerült a levéltárosképzés szolgálatába állítani, aki tudományos szemléletmódja, publikációs tevékenysége, kiváló pedagógiai képességei révén alkalmasnak bizonyult arra, hogy a mostoha körülmények közepette is tudományos iskolát alapítson az általa oktatott történeti segédtudományok körében.

További szerencsés körülménynek tekinthető, hogy a Turul megszűntetése után sem maradtak teljesen szakmai folyóirat nélkül a történeti segédtudományok: a már 1923 óta megjelenő Levéltári Közlemények, majd az 1951-ben induló Levéltári Híradó, ill. az 1961-től ennek az örökébe lépő Levéltári Szemle, ha a levéltári munka, a levéltár-tan szolgálatában álltak is elsősorban, szép számmal közöltek történeti segédtudományi cikkeket. Az egyes családi levéltárak kutatásának a megkönnyítése céljából (leginkább sokszorosított kéziratként) publikált levéltári leltárak, repertóriumok pedig még az 1950-1970-es években a hivatalos ideológia részéről is leginkább üldözött család-történet kérdéseire is kiterjeszkedtek², hiszen ezek bemutatása nélkül aligha lehetett volna egy-egy nagyobb család birtoktörténetében, levéltári iratai hagyományozódásának a kérdéseiben eligazodni. A gyakorló levéltárosok mindennapi munkájához, ill. a történelem szakos hallgatók egyetemi, főiskolai képzéséhez alapvetően szükséges történeti segédtudományi ismeretek elsajátíttatásának a megkönnyítésére a Levéltárak Országos Központja (szakmai továbbképzési segédanyagként), ill. a felsőoktatás (egyetemi jegyzetként) rövid, sokszorosított összefoglalókat is megjelentetett.³ Az ide tartozó tudományok szakirodalmának

a követését megkönnyítette, hogy a levéltári szakirodalommal együtt a Levéltári Közlemények évről évre rendszeresen közölte az e tárgykörbe tartozó diszciplinák bibliográfiáját (1966-tól kezdve történeti forrástudományoknak nevezve az ide tartozó tudományokat).⁴

Nagy könnyebbséget jelentett a történeti segédtudományok hazai művelőinek, hogy az elmúlt évtizedekben – a tudomány egyetemességének a jegyében – mindvégig élvezhették nyugati kollégáik támogatását. Ezek nem csupán az alapvetően fontos szakkönyvek megküldésével segítettek átöröszni az Európát szellemiekben is kettéosztó vasfüggőnyt, hanem azzal is, hogy meghívták kelet-középeurópai (és köztük magyar) kollégáikat a különböző nemzetközi tudományos konferenciákra, kongresszusokra, s a nemzetközi szerepléseik alapján arra méltónak bizonyult magyar kutatókat különböző nemzetközi tudományos társaságok tagjának is megválasztották. Így lett pl. Mezey László (1918-1984), majd Györffy György a Nemzetközi Levéltári Tanács Diplomatikai Bizottságának tagja, ill. alelnöke, Solymosi László is ugyanezen bizottságban hazánk képviselője, míg e sorok íróját a Nemzetközi Heraldikai Akadémia és a Nemzetközi Levéltári Tanács Pecséttani Bizottsága választotta tagjává. De rendes tagja lett a világ 70 legismertebb címertani kutatóját tömörítő Nemzetközi Heraldikai Akadémiának Tompos Ernő (1907-1989), ma is levelező tagja Nagybakay Péter. A magyar oklevélkutatók nemzetközi tudományos elismerését dokumentálta a rákosista-kádárista kultúrpolitika idején mindvégig megtúrt diplomatika Budapesten rendezett nemzetközi kongresszusa.

A magyarul nem tudó, de németül olvasó külföldi szakemberek számára összeállított rövid értékelő beszámoló készítőinek, a történeti segédtudományok neves hazai művelőinek így igazán nem kellett szégyenkezniük, amikor a II. világháborút követő két évtized legfontosabb magyar eredményeit foglalták össze.⁵

Az 1970-es évektől – egy ideig a szakmai szempontok teljes mellőzésével és az alapvető heraldikai elvek felrúgásával – engedélyezték, hogy a magyar városok „a haladó hagyományok” mellett a „szocialista jelen vívmányaira” is utaló címet válasszanak. Mivel ez csak egészen kivételesen eshetett egybe városainak olykor több évszázada használt, de az 1940-es évek végén „haladás-ellenesség” miatt eltiltott régi címereivel, az is egészen kivételes volt, hogy megfelelően a heraldi-

ka szabályainak... A címertan alapvető szabályait sem ismerő grafikusok „ténykedését” kísérő nagy botrányt követően a hatalom engedélyezte végre egy népszerűen tudományos címertani kézikönyv publikálását.⁶ Az 1981-ben a 800 éves magyar hivatalos írásbeliség megünneplésére az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományi Tanszéke által rendezett, s az évforduló jellegének megfelelően főleg írástörténeti, diplomatikai és kormányzattörténeti előadásokat felölelő tudományos ülésszak kiadványa 1984-ben a „Magyar Herald” sorozatcímet választotta.⁷

1983-ban – Csapó György magánlakásán – egyenlőre a Magyar Történelmi Társulat keretein belül Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekció alapítására került sor Kállay István professzor elnöketével. Ez, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalakulásának centenáriumán felállított, tudományos felolvasó üléseket szervező szekció hamarosan hivatalosan is újraalapította a negymúltú Társulatot. Ez 1988-ban a Helikon Kastélymúzeummal együttműködve nagysikerű nemzetközi városcímer-konferenciát, 1990-ben nemzetközi heraldikai kongresszust rendezett Európa csaknem valamennyi országából és több amerikai országból érkezett résztvevőkkel.⁸

1980-tól a külföldi kapcsolatok élénkülését jelzi a Nemzetközi Pecséttani Bizottság 1981-es budapesti és 1990-es keszthelyi ülése, valamint a rendjel- és kitüntetéstan (falereisztika) kutatóinak 1989-1990-es, ugyancsak – Czoma László igazgató vendégszeretetének köszönhetően – a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban összehívott találkozó is.

Az 1980-as években sor kerülhetett *Baán Kálmán* 1932-ben megjelent családtörténeti munkájának 1944-ig bővített új kiadására,⁹ valamint *Szentpétery Imre* két alapvető kortani munkájának, a Chronológiának és az Oklevéltani naptárnak összevont, reprint, de emellett szintén bővített (újra)kiadására.¹⁰

A korszak már régóta várt, összefoglaló történeti segédtudományi munkája (*Gazda István* közreműködésével, *Kállay István* szerkesztésében, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem gondozásában) 1986-ban látott napvilágot. Jellemző az irányában megmutatkozó érdeklődésre, hogy még ugyanazon évben – némi bibliográfiai bővítésekkel – ismét meg kellett jelentetni. A kézikönyv igen szélesen értelmezi a címéül választott tárgykört, s ha a történelemnek mintegy „társtudományává” felnőtt régészetet és néprajzot nem is tár-

gyalja, egy sereg olyan diszciplína rövid, a legfontosabb szakirodalommal kísért, lényegre törő feldolgozását adja, amelyek legalább vázlatos ismertetére a kutatónak bármikor szüksége lehet. A kötet oklevéltanról és paleográfiáról szóló fejezeteit *Érszegi Géza* dolgozta fel, az epigráfia *Kubinyi András* munkája, a kodikológia *Csapodi Csabáé*. A kronológiát *Kristó Gyula*, a papírológiát *Bogdán István*, a genealógiát *Kállay István*, az archontológiát *Fallenbüchl Zoltán* foglalja össze, a heraldika és a szfragisztika e sorok írójának a munkája. A falerisztikai, insigniológiai és vexillológiai fejezetek *Pandula Attila* tollából származnak, a metrologiai fejezetet *Bogdán István*, a numizmatikait *Gedai István* – ezen belül az antik és a bizánci pénzeket *Sey Katalin* – írta. A papírpénz-történet *B. Nánási Éva*, a történeti földrajz *Kristó Gyula* műve, a történeti éghajlat *Draskóczy Istváné*. A történeti névtanon belül a helynévtant *Kristó Gyula*, a személynévtant *Bodonyi Ilona* írta, a történeti ikonográfia főbb ismereteit *Czennerné Wilhelmb Gizella* foglalta össze.¹¹

Az 1980-as évek gyors fejlődését most betetőzi a Turul újból megjelenése. Természetesen ezt az elmúlt emberöltőt, amelyben hazai történeti segédtudományainak alig létezhetek, nem lehet az egyik napról a másikra bepótolni, hiszen nyugati kollégáink nem tétlenkedtek az elmúlt évtizedekben, s így a nemzetközi tudományos élet időközben mérföldeket lépett előre. Most azonban a Turul újabb megindulásával megvan a lehetőség arra, hogy a már meglévő, csak kisebb részben a történeti segédtudományoknak szentelt folyóiratok mellett most egy olyan nagy publikációs bázis jelenjék meg, amely fő feladatának tekinti a történelem segédtudományainak a művelését, és nagy mértékben elősegítheti felzárkózásunkat a nemzetközi tudományossághoz.

A továbbiakban az egyes, a Turul által hagyományosan gondozott, ill. a jövőben gondozandó történeti segédtudományok hazai fejlődését kíséreljük meg áttekinteni az elmúlt 4 évtizedben. A hely hiánya és a külföldön megjelent magyar vonatkozású tanulmányok nehéz hozzáférhetősége miatt csak a magyarországi tudománytörténeti vizsgálat lehet rövid összefoglalásunk célja, így nem terjeszkedhetünk ki a külföldi származású, sőt olyan magyar tudósok eredményeinek a számbavételére sem, akik a trianoni (pontosabban párizsi) békediktátum megszabta határokon kívül, nem magyar állampolgárként dolgoztak (mint pl. *Jakó Zsigmond*, *Püspöki Nagy Péter*, vagy *Vajay*

Szabolcs), annak ellenére, hogy tisztában vagyunk vele, a szomszédos országokban, ill. esetenként emellett Magyarországon is publikált munkáikkal nemcsak hazai eredményeink, nemzeti kulturális örökségünk külföldi megismertetése révén szereztek érdemeket, hanem – olykor nem is kis mértékben – befolyásolni tudták az általuk művelt diszciplínák hazai fejlődését is. Az ő munkásságuk alapos, elemző számbavétele azonban nem lehet e rövid historiográfiai felmérés feladata. De még e kényszerű témaszűkítés mellett is ugyancsak távol vagyunk attól, hogy a (szerencsére ugyancsak bőséges) hazai szakirodalmi „termés” egészéről számot adhassunk. Jól tudjuk, kényszerű szelektálásunk esetenként meglehetősen szubjektív és támadható szempontú lesz, hiszen épp a történelem segédtudományai területén nemegyszer ugyancsak bajos megítélni azt, hogy mi számítható „fontosabb” és mi „kevésbé jelentős” tudományos eredménynek. Ráadásul – s ez a történeti segédtudományok jellegéből adódik – olykor kisterjedelmű, aprócskának tűnő tanulmányok is igen fontos eredmények bemutatói lehetnek. A rengeteg részlettanulmány felsorolására ugyanakkor távolról sincs elegendő helyünk, válogatni kell köztük, noha tudjuk, hogy bármilyen szempontú szelektálás más szempont előtérbe kerülése esetén már teljes joggal kifogásolható. A majdani – sietve kell kijelenteni, nagyrészt jogos – kritikákat is vállalva mégis meg kell kísérelnünk az egyes fontosabb segédtudományok eredményeinek egyfajta összefoglalását már csak azért is, hogy az új Turul olvasói legalább hozzávetőlegesen lássák, hol tartanak az egyes tudományokban a kutatások, mi az a többé-kevésbé szilárd alap, amelyről továbbléphetünk.

A **diplomatika** sorsának alakulása szempontjából szerencsés fejlemény volt, hogy – hazánkban a középkorhoz kötött diszciplína lévén – művelése nem sértette a pártállam napi érdekeit. Emellett a vele foglalkozó szakemberek sorában volt, aki a magyar levéltárügy országos irányításába emelkedve is megmaradt az oklevéltan művelőjének és egyben a szakmai érdekek képviselőjének. Így kerülhetett sor folyamatosan a vidéki és külföldi levéltárak középkori oklevéltanyagának mikrofilmezésére, majd *Mályusz Elemér* és *Borsa Iván* elgondolásainak megfelelően a Magyar Országos Levéltárban a Mohács előtti gyűjtemény (DL) mellett egy másik nagy 1526 előtti diplomatikai fényképgyűjtemény (DF) kialakítására, s ezzel az ország legnagyobb levéltárában őrzött középkori forrásbázis mennyiségi megkettőzésére, ill. gyakorla-

tilag a teljes középkori okleveles anyag egy helyen való hozzáférhetővé tételére¹². Ez természetesen a megfelelő kutatási segédeszközökkel való állatást is jelentette. A politikai okokból munkanélkülivé vált kiváló történészek, szerzetesrendjeik feloszlása után szinte földönfutóvá tett papkutatók a középkori oklevélgyűjteményben folytatott regesztázás, egyéb segédletkészítés mellett okmánytárak készítésével szereztek maguknak létfenntartási lehetőséget.¹³ Úgy kerülhetett sor *Mályusz Elemér* munkája révén (*Fejérvataky László* régebben megkezdett forrásgyűjtését továbbfolytatva) a Zsigmond-kori forrásanyag egy részének sajtó alá rendezésére,¹⁴ vagy (más regesztaszervezési elvek követésével) *Kumorovitz Lajos Bernát* munkájának eredményeként a XIV. századi veszprémi okleveles anyag nagy részének a publikálására.¹⁵

Már az 1950-es években kialakult a III. Béla haláláig eltelt időszakban kelt, legkorábbi okleveleink (teljes szöveggel és fényképmásolatban való) kiadásának a terve.¹⁶ Reméljük, mire e tanulmány megjelenik, e régóta készülő kiadvány (legalább részben) szintén elhagyja a nyomdát. E tudományos igényű (megjelent és tervezett) munkákon kívül jelentek meg népszerűsítő céljuk miatt magyar nyelvű, de emellett a tudományosság igényével is fellépő, több évszázadot felölelő, valamint egy jeles uralkodónkhoz köthető levélválogatások csakúgy, miként egy korszak régebben már kiadott okleveleit kiegészítő, többkötetesre tervezett oklevélpublikáció (pontosabban annak első kötete) is napvilágot látott.¹⁷ A főváros régebbi, nagymúltú oklevélkiadványának kiegészítéseként (folytatásként) megjelent egy másik, igényes okmánytár,¹⁸ egy területhez, jelesen Csák Máté uralmi bázisához köthető,¹⁹ valamint egy szűkebb témakör, Dózsa György 1514-es parasztháborúja forrásait felölelő egykötetes forráskiadvány is.²⁰ Születtek egyes középkori forrástípusokat, jelesen kamarahasználati összeírásokat,²¹ annatákat,²² törvényeket,²³ ill. egy-egy fontos kútfőt, nevezetesen az 1222-es Aranybullát,²⁴ Nagy Lajos királyunk eddig ismert egyetlen lovaggá avató oklevelét,²⁵ a budai városjogot,²⁶ vagy Werbőczy István híres Hármaskönyvét²⁷ publikáló forráskiadványok is. (Megemlítjük, hogy több elbeszélő forrást,²⁸ nyelvemléket,²⁹ stb. is kiadtak kutatóink, ezek azonban nem számítanak a diplomatika tárgyköréhez. Ugyancsak ez okból nem ismertetjük a hatalmas mennyiségű forráskiadványt a Mohács utáni időszak anyagaiból.)

Nyelvi szempontú, de feltétlenül oklevéltani értékű a magyarországi szláv nyelvemlékek 1. szá-

maként publikált Középkori cseh oklevelek gyűjteménye.³⁰ Ugyancsak oklevélpublikációk azok, a teljes szöveggel vagy regesztákban megjelent forrásközlések, amelyek egy-egy családi levéltár,³¹ egyházi intézmény, kolostor³² okleveleit, egy levéltárban őrzött okleveleket,³³ ill. egy város valamely jeles uralkodótól nyert kiváltságleveleit adják közre,³⁴ valamely terület, település középkori okleveleit közlik egy-egy folyóiratban, általában folytatásokban.³⁵ Jelentek meg olyan publikációk is, amelyek egy nagyobb témakör (hosszabb időtartamú tárgykör) részeként közölnek középkori forrásokat (okleveleket) teljes terjedelemben vagy regesztákban.³⁶

Az elmúlt évtizedek oklevélközlései rendszerint magyarázó és elemző bevezető (diplomatikai) tanulmányokkal is kísérik a forrásokat, s így egyben az oklevéltani szakirodalom részének is számítanak. A még nem publikált 1270 és 1301 közötti királyi okleveleket teljes terjedelemben közli, a már megjelentekről regesztákat, s valamennyiről diplomatikai értékelést ad *Borsa Iván* munkája, amely a *Szentpéter Imre* által az I. világháborút követően megkezdett, Árpád-házi uralkodóink okleveleit egyenként számbavevő és értékelő kritikai jegyzéket fejezi be IV. László és III. András, utolsó két Árpád-házi uralkodónk okleveleinek a bemutatásával, elemzésével.³⁷

*Érszegi Géza*nak az említett történeti segéd tudományi kézikönyvben³⁸ publikált rövid fejezetén kívül nem született a teljesség igényével készült magyarnyelvű összefoglalás a II. világháború óta. A Nemzetközi Levéltári Tanács Diplomatikai Bizottsága által összeállított oklevélkiadási szabályzat elméleti értékű elveinek a megfogalmazásában *Györffy György* működött közre, aki e szabályzat magyarított változatát a hazai kutatás számára is publikussá tette.³⁹ Emellett elméleti értékűnek tekinthetők az elmúlt négy évtizedben megjelent azon tanulmányok is, amelyek az oklevelek narratívájának az elbeszélő források kiegészítésében játszott szerepét,⁴⁰ a középkorkutatás levéltári alapjait⁴¹ térképezik fel, ill. a középkori levéltári (okleveles) és elbeszélő források egymásra gyakorolt hatását vizsgálják.⁴²

A diplomatikai konkrét kérdéskör vizsgálatának a keretében *Solymási László* korai okleveleink külső kritikájának egy fontos területét, a rájuk rajzolt jelképeket tanulmányozta.⁴³ *Horváth János* Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémáit⁴⁴ vizsgálva az elbeszélő források mellett számos oklevelet is bevont elemzésébe. Kimondot-

tan az oklevelek textusához tartozó szerkezeti elemeket vett bonckés alá *Kurcz Ágnes* XIII. századi arengáinkról és narratíváinkról értekezve, míg *Kubinyi András* A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban címmel közölt tanulmányt.⁴⁵ *Érszegi Géza* XIII-XIV. századi pápai okleveleinket vette számba,⁴⁶ *Kumorovitz L. Bernát* legkorábbi magánokleveleink (és egyben magánjogi írásbeliségünk) vizsgálatára vállalkozott.⁴⁷ Ugyancsak több korai levéltári forrást mutatott be és elemzett *Kóta Péter* a vasvári káptalan okleveleiről értekezve.⁴⁸ *Gerics József* és *Ladányi Erzsébet* a „nova donatio” XIII. századi oklevelekben való előfordulását mutatta ki,⁴⁹ míg *Borsa Iván* a tömeges okleveles gyakorlat, ill. a középkori jogeljárás során több helyen is alkalmazott feljegyzéstípust elemzett.⁵⁰ *Bónis György* több tanulmányt is szentelt a középkori oklevelek írásának mindennapi gyakorlatában fontos szerepet betöltő formuláskönyveknek.⁵¹

A diplomatikai vizsgálatok természetéből adódóan több tanulmány született az elmúlt évtizedekben, amelyek egy-egy (leginkább korai, „híres”) oklevél elemzését tűzték ki célul. *Érszegi Géza* Szent István királyunk görög okleveléről értekezett,⁵² *Komjáthy Miklós* is a veszprémi apácák alapítólevelének egyes kérdéseit elemezte,⁵³ *Kumorovitz L. Bernát* pedig ugyanennek az oklevélnek az 1109-i (perben kibocsátott) átírását ítéletlevélként értékelte.⁵⁴ *Csóka Lajos* A pannonthalmi alapítólevél interpolálása címmel címmel közölt tanulmányt.⁵⁵ Több cikket szenteltek kutatóink legrégebbi eredetiben ránk maradt királyi oklevelünknek, ill. párjának is. *Komjáthy Miklós* már az 1950-es években tanulmányt írt a tihanyi alapítólevél problémáiról, s vizsgálatait néhány év múlva franciául is megjelentette.⁵⁶ *Györffy György* annak a bizonyítására szentelt tanulmányt, hogy az alapítólevél hamis párja eredetileg I. Béla oklevele volt, s András király öccsének egy eredeti pecsét töredéke függ rajta.⁵⁷ *Kumorovitz L. Bernát* a néhány évvel későbbi zselicszentjakabi oklevélnek a hitelességéről értekezett,⁵⁸ *Csóka J. Lajos* Adalbert és Walter 1153., ill. 1157. évi oklevelének a hitelességéről,⁵⁹ míg *Ladányi Erzsébet* az (1156-os) Euzidinus oklevél hitelességének kérdéséről írt.⁶⁰ *Borsa Iván* III. Béla 1177-es könyvalakú privilégiumáról,⁶¹ *Györffy György* a szávaszentdemeteri görög kolostor XII. századi vagyonösszeírásáról írt tanulmányt,⁶² míg *Molnár József* az egri káptalan 1275-i oklevelének a XIV. században történt interpolálását állapította meg,⁶³ végül *Ladá-*

nyi *Erzsébet* III. András király egy oklevelét értelmezte.⁶⁴

Számos kutató értekezett az oklevéladó szervek működéséről – egyidejűleg szolgálva ezzel a diplomatika és a középkori kormányzattörténet fejlődését. *Györffy György* a magyar királyi kancellária kialakulásának a kérdéseivel foglalkozott, de tanulmányt szentelt a kancellária későbbi történetének is.⁶⁵ *Kubinyi András* a magyar királyi írószerv XII. századi fejlődésének a feltárásához járult hozzá.⁶⁶ A XIV. századi királyi kancellária különböző részlegeit, osztályait tárta fel alapos tanulmányában *Kumorovitz L. Bernát*.⁶⁷ *Mályusz Elemér* Zsigmond király központosító törekvéseiről írva⁶⁸ és leghosszabb ideig uralkodó középkori királyunknak szentelt könyvében⁶⁹ – más szervek története mellett – a királyi kancellária fejlődését is tárgyalja. De rendkívül fontos eredményeket közöl a királyi kancellária (miként a magyar államkormányzat más ágai) fejlődéséről *Gerics József*, amikor alapos monográfiájában a római jog és a korai magyar rendiség kérdéseit tárgyalja,⁷⁰ valamint (főként a XIV. századtól Mohácsig terjedő időszakra) *Bónis György*, amikor a jogtudó magyar értelmiség működésének a kereteit mutatja be nagy könyvében.⁷¹ De találhatók – utóbb részben vitatott – új kutatási eredmények a magyar államszervezet egészének a fejlődésébe ágyazva a XV. századi magyar királyi és kormányzói kancelláriáról *Elekes Lajos*nak (a sztálinista korszak nem egy bélyegét magukon viselő) munkáiban,⁷² valamint *Mályusz Elemér* adatgazdag nagy tanulmányában is.⁷³ *Komjáthy Miklós* Hunyadi János kormányzói kancelláriájáról írt rövid tanulmányt,⁷⁴ *Kubinyi András* pedig a Mátyás-kori, nem magyarországi, de hazánkhoz akkor szorosan kötődő (1472-1477 közötti) bosnyák királyságról értekezett.⁷⁵

Minthogy a királyi tanácsnak nem volt „külön” kancelláriája, itt kell megemlíteni azokat a munkákat, amelyek (az országos mellett a vidéki kormányzatra is tekintettel) a bárók szereplésére vonatkozó kutatások jegyében *Engel Pál*,⁷⁶ *Fügedi Erik*⁷⁷ és *Kubinyi András* tollából születtek,⁷⁸ valamint *Györffy György* neves munkáját, amely – történelmi mű lévén nem diplomatikai és kormányzattörténeti szempontokat részesítve előnybe – a korai magyar államszervezet kialakulására vonatkozó megállapításaival hosszú időn át számos kutatóra komoly hatással volt.⁷⁹ (Utóbb a szerző több megállapítását lényeges pontokon módosította.)⁸⁰

A királyi udvar egyéb, írásbeliséggel foglalkozó szervei közül e sorok írója a nádori és az országbírói ítélőmesterek XIII-XIV. századi bírósági tevékenységéről,⁸¹ az országbírói intézmény XIV. századig terjedő történetéről⁸² és a királyi városok és polgáraik feletti korai (országbírói, királyi városbírói, tárnokmesteri) ítélkezésről⁸³ írt több munkát. Az alországbírók XIII. század 2. felében és a XII-XIV. század fordulóján folytatott ítélkezéséről *Gerics József* írt tanulmányt.⁸⁴ Ugyanő szolgáltatott adatokat a királyi kápolna egyes tagjainak hiteleshelyi tevékenységére is.⁸⁵ *Kubinyi András* a királyi kincstartók és a kincstári személyzet történetével, valamint az uralkodói magánjövodelemk rendi felügyelet alól való elvonására létrehozott budai (vári) udvarbírói hivatal történetével foglalkozott.⁸⁶ A XIV. századi királyi pénzügyigazgatás kérdéseit elemzi *Herman István* (német nyelven publikált) bölcsészdoktori értekezése, míg a Zsigmond-kori pénzügy- és birtokigazgatáshoz *Draskóczy István* szolgáltatott adatokat.⁸⁷

A hercegségre és általában a tartományi különkormányzatokra vonatkozó – elsősorban politikatörténeti szempontú, de kormányzattörténeti megállapításai révén az oklevéladó szervek történetére is tanulságokkal szolgáló – kutatásait *Krisztó Gyula* két nagy monográfiájában összegezte.⁸⁸

A pecsétani ismeretek mellett a városi – főleg a budai – oklevéladásra vonatkozóan is fontos ismereteket tár az olvasó elé *Kubinyi András* Buda középkori pecséthasználatáról írt tanulmánya,⁸⁹ s ugyancsak Buda kormányzásának (ítélkezésének) a történetére vonatkozó megfigyeléseket is tartalmaz *Szekely György*nek Hunyadi László lefejezéséről publikált cikke.⁹⁰ Másik fontos középkori városunk, Sopron írásbeliségének az első időszakát *Házi Jenő* derítette fel.⁹¹ Született néhány olyan tanulmány is, amelyek a középkori és koraújkori Magyarországon a közjegyzőségek feladatkörét ellátó hiteleshelyek kérdéseivel foglalkoznak.⁹² A nádori közgyűléseken folytatott ítélkező és egyéb tevékenységről kiadott okleveleket ugyan a nádor jegyzői írták, az ott megtárgyalt ügyek azonban lényegileg a magyar nemesség ítélkező fórumai előtt folytak. E kérdéskör Hont- és Nógrád-megyei történetét mutatja be *Havassy Péter* cikke.⁹³ *Magyar Kálmán* a segesi királynéi ispánság történetéről készített tanulmányt.⁹⁴ Végül a középkori kormányzatra vonatkozó adatokat találhatunk egyes egyháztörténeti tárgyú feldolgozásokban is.⁹⁵

A **kronológia** területén az elmúlt évtizedek hazai kutatói részéről elsősorban nem a Turul

által hagyományosan előnyben részesített középkori oklevéladással, egyéb segédtudományokkal összefüggésben születtek újabb kutatási eredmények. Elméleti értékűek, s mintegy az 1949-ben elhunyt *Mahler Ede* életművének a folytatásaként foghatók fel azok a vizsgálatok, amelyeket a gnómón, a „mutató” szerepéről folytatott *Szabó Árpád*⁹⁶ vagy amelyeket a Vénusz-csillag és a babiloni „karám” („világkunyhó”) értelmezéséről, az asztronómia és az asztrológia egységes csillagtudományként való babiloni értékeléséről tett közzé *Komoróczy Géza*.⁹⁷ De az ókori kronológia művelése mellett a régi Turul hagyományainak a folytatására is sor került, amikor is egyes középkori események reductiójára történtek kísérletek. Úgy pl. *Makk Ferenc* a II. Géza-féle magyar-bizánci viszony időrendjéhez fűzött megjegyzéseket,⁹⁸ e sorok írója a nemzetközi szakirodalmat követve a tatárjárást követő, keletre irányuló magyar katonai vállalkozások időrendjének, ill. a jaroslavi csata időpontjának (1245. augusztus),⁹⁹ *Dán Róbert* a zsidók hazánkból történt kiűzetésének az időpontját (1353-1357) kísérte meg pontosítani¹⁰⁰ a külföldi források bevonásával. *Mészáros István* a magyar középfokú oktatás csaknem évezredet felölelő kronológiáját állította össze.¹⁰¹ Számos olyan összefoglalás is született, amelyek – a napi használat igényeinek megfelelően – a hazánk történelmének,¹⁰² vagy az egész emberiség múltjának¹⁰³ a főbb eseményeit mutatják be (olykor akár több kötetes összeállításban). A *Benda Kálmán* szerkesztésében megjelent Magyarország történeti kronológiája elkészítése során néhány – elméleti és gyakorlati problémákat tárgyaló – kortani tanulmány is napvilágot látott.¹⁰⁴ A kronológia és a művelődéstörténet határterületére esnek azok, a legnagyobbbrészt *Borsa Gedeon* által lefolytatott vizsgálatok, amelyek a régi (gyakran csizió névvel illetett) naptárakat ölelik fel, s egyrészt e népszerű, vásári ponyván árult és nagy példányszámban elkelt munkában található, időszámítástörténetileg érdekes (csillagászati, stb.) kérdésekkel foglalkoznak,¹⁰⁵ másrészt azt vizsgálják, milyen szellemi táplálékot fogyasztottak, milyen „hasznos” mindennapi ismeretekkel találkoztak az elmúlt évszázadok kalendáriumainak a vásárlói.¹⁰⁶ Egy speciális, botra rótt naptár bemutatására *Forrai Sándor* vállalkozott, a koraujkorban nemegyszer alkalmazott, rejtett időmegjelölésekkel *Kilián István* foglalkozott.¹⁰⁷

A **genealógia** régebbi művelői elsősorban az uralkodóházak, a hatalmi elit családtörténetével

foglalkoztak. A II. világháború idején hozott roszszemlékű zsidótörvények által kikényszerített családtörténeti kutatásokat sokan sajnos szintén e szaktudomány számlájára írták. Úgy annak ellenére, hogy a genealógia a legdemokratikusabb tudomány (mindenkinek kivétel nélkül két szülője, négy nagyszülője, stb. van ...), hiába próbálta meg *Szentpétery Imre* 1945 után a parasztcsaládok genealógiájára irányítani a figyelmet, a diszciplína megbélyegzettnek számított. Paradox módon a hivatalos politika ellenszenve nem gátolta meg hazai genealógiánk kutatási bázisának a jelentős fejlődését. Hogy ez így alakult, a mormon egyháznak köszönhetjük. Az Észak-Amerikában elterjedt vallás követői megkülönböztetett figyelmet szenteltek annak, ki, mikor született, ezért – filmmásolatban – az egész világról igyekeztek összegyűjteni a születési anyakönyvi kivonatokat. Az 1950-es évek végén (az akkori színvonalnak megfelelően) a legmodernebb fényképezőgépekkel látták el a Magyar Országos Levéltárat, amely – a vele között megállapodásnak megfelelően – az egész országból összegyűjtötte és lefényképezte a kért anyakönyveket, de a külföldre eljuttatott fénykép példányokon kívül saját Filmtára számára is készített egy sorozatot. Ha ennek a sok filmtekercsnek modernkori adatokat (is) tartalmazó részei még a genealogia elleni szigor enyhülése után is egy ideig kényszerűségből Csipkerózsza-álmukat aludták is, a pártállam bomladozása idején – és azóta is – már a kutatások bázisául szolgálhattak.

A már említett bibliográfiái¹⁰⁸ és elméleti összefoglalón¹⁰⁹ kívül vizsgált korszakunk derekán *Kubinyi Adrás* készített hazai genealógiánk helyzetéről problémafelmérőt, elemző összefoglalást.¹¹⁰ *Fügedi Erik* a hazai apasági leszármazás fontosságát hangsúlyozva egy külföldi szakszó, a klán (nemzetközi jelentéséhez mérten némileg más értelmű) meghonosítására tett kísérletet,¹¹¹ a szakma azonban vonakodott őt ebben követni. Többek között elméleti értékű kutatásokat folytatott *Szabó László* A magyar rokonsági rendszer,¹¹² *Borsa Iván* A nemesi előnév,¹¹³ *Kállay István* A családi hitbizományok Magyarországon¹¹⁴ és a Családülés¹¹⁶ tárgykörében, *Bodor György* Az 1526 előtti székely nemzetségi szervezetről, *Kristó Gyula* a korai magyar nemzetségekről¹¹⁶ közölt megállapításokat. Hosszú évtizedeken át előszeretettel idézett, genealógiai tárgykörre is kiterjeszkedő munkát írt *Gyórfy György* A nemzetségtől a vármegeig, a törzstől az országig kísérve korai történelmünket.¹¹⁷

Nagy, kézikönyv jellegű feldolgozása a XX. század második fele magyar arisztokráciájának, amely főleg az érintettek által közölt adatokon alapul, *Gudenus János és Szentirmay László* több mint félezer oldalas könyve.¹¹⁸ Ezen úttörő munka után hamarosan a magyar főnemesség egész XX. századra kiterjedő Gudenus-könyv is napvilágot látott.¹¹⁹

Bár tudományosan népszerű formában jelent meg, a szakma számára is számos (Wertnerhez és a régebbi szakirodalomhoz mérten új) megállapítást nyújtott *Kristó Gyulának* és *Makk Ferencnek* az Árpád-házi uralkodókat bemutató könyve.¹²⁰ *Kubinyi András* több tanulmányában fővárosunk történetét vizsgálva közeledett egy hazánkon kívüli etnikai-vallási réteg, egy-egy külföldről ide származó család (Hellerek, Pamfflingerek) történetéhez, s nemcsak eredetüket, hanem új hazájukban, Magyarországon történt beilleszkedésüket, itteni gazdasági tevékenységüket is feltárta.¹²¹ A külföldiek mellett gondot fordított *Kubinyi* a Buda és Pest polgárcsaládjai közt házassági kapcsolatokra,¹²² s az ország szívében élő értelmiségiek sorsának alakulására is.¹²³ A XIV-XV. századi hatalmi elit felső rétegének, a báróknak a családi kapcsolatait *Engel Pál*¹²⁴ és *Fügedi Erik*¹²⁵ dolgozta fel több munkában.

Egy-egy szűkebb genealógiai kérdés alapos feldolgozásai közül kiemelkedők *Kristó Gyulának* egyrészről az Árpád-ház genealógiáját érintő,¹²⁶ másrészt Károly Róbert első, még a Képes Krónika által is elhallgatott feleségének a felderítését célzó¹²⁷ vizsgálatai. Krónikáinknak egyes genealógiai vonatkozású kérdéseiről *Gerics József* és *Györffy György* folytattak vitát.¹²⁸ Mátyás király anyai rokonságához *Vityi Zoltán* szólt hozzá.¹²⁹ Későbbi fejedelmi családjaink közül a Rákócziak kaptak feldolgozót *Filkorn Pál* személyében.¹³⁰ De a fejedelmi családok, a hatalmi elit vizsgálatán túl szenteltek szakmunkákat egy-egy vármegyére,¹³¹ valamely fontos város ve-

zető, ¹³² egy nagyobb nemzetség, ill. jelentősebb uradalom birtokosai genealógiai kérdéseinek is.¹³³

Természetesen a „klasszikus” értelemben vett genealógiai hagyományoknak megfelelően az e tárgykörben írt tanulmányok legnagyobb része valamely család, ill. egy kiválasztott személy őseinek a történetét dolgozza fel, olykor csak táblázatos formában, más esetekben részletesebb információkat is adva a feltárt ősokról. Az e tárgykörben írt munkák száma az Aczél György féle kultúrpolitika bukását követően oly mértékben megnőtt, hogy – terjedelmi okok miatt – még részleges bemutatásukra sem lehet e helyütt vállalkozni, így a Levéltári Közlemények legutóbbi évfolyamainak a történeti segédtudományi („forrástudományi”) bibliográfiájának a genealógiai fejezetét lehet csak e munkák felsorolásának a lelőhelyeként megnevezni. Az alábbiakban – inkább példaként – csupán néhány olyan genealógiai munkára hívjuk fel a figyelmet, amelyek még a tudomány „jogfosztottságának” az idején íródtak. *Borsa Iván* a Somogyban honos Antimus család,¹³⁴ *Gyengő László* a Rigler, a Seidl és Zitterbach család genealógiáját és *Pacherer András*, Budapest első levéltárosa genealógiáját,¹³⁵ *Filkorn Pál* A Wesselényi-féle összeesküvés családtörténeti vonatkozásait,¹³⁶ *Udvarhelyi Dénessel* közös tanulmányban A Boráros család görög származásának a kérdést¹³⁷ tárta fel, ill. A Paschal család görög származásának kérdéséhez¹³⁸ szolgáltatott adatokat, *Csapó György* és *Csapó Zoltán* saját családjukról írtak munkát.¹³⁹ A neves személyek felmenőit felkutató munkák sorában *Filkorn Pálnak* a költő Hviezdoszláv őseit¹⁴⁰ és *Somkuti Évának* a jeles historikus, Szegfű Gyula genealógiáját feldolgozó¹⁴¹ tanulmányát lehet említeni. *Érszegi Géza* és *Sin Ágota* A Váradi család két XVI. századi genealógiájáról¹⁴² közölt tanulmányt.

Bertényi Iván

(Folytatása következik)

JEGYZETEK

1. 1950-1970 közt *Lederer Emma* (1897-1977) professzor, 1970-1980 között *Sinkovics István* (1910-1990), 1980-tól *Kállay István* professzor voltak a vezetői.

2. Pl. *Bakács István*: A Dessewffy család levéltára. Repertórium Bp. 1969. 275 p.; A Festetics család levéltára (*Bakács István* korábbi repertóriumának a felhasználásával összeáll. *Kállay István*.) Bp. 1978. 226 p.; *Bakács István*: A Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára Repertórium Bp. 1965. 377 p.; *Kállay István* szerk.: Az Esterházy család hercegi ágának a levéltára. Repertórium Bp. 1965. 377 p. etc.

3. *Borsa Iván*: Történeti segédtudományi alapismeretek. 1. Bp. 1959. 72 p.; *Borsa Iván-Bottló Béla-Ila Bálint*: Történeti segédtudományi alapismeretek. 2. Bp. 1963. 138 p.; *Lederer Emma*: Bevezetés a történettudományba. Egy. jegyzet. Bp. 1957 (és csaknem évenkénti, változó oldalszámú kiadással); *Kávássy Sándor*: Bevezetés a történettudományba. Tanárképző Főiskolák. Egységes jegyzet. Bp. 1988. 119 p.

4. E hely nem alkalmas terminológiai kérdéseknek még csak részleges megvitatására sem, ezért pusztán lábjegyzetben jegyezzük meg, hogy bár a „segédtudomány” megnevezés túl

szerény – e diszciplínák jóval többek annál, hogy pusztán a történelemtudomány segítőként tartsuk őket számon – a nemzetközi gyakorlat csaknem kizárólag ezt használja. Ezért és hagyománytiszteltől is szerencsésebb megmaradni mellette. A „forrástudományok” megjelölés már csak azért is pontatlan, mert nem kizárólag, sőt nem is mindig a történeti források tanulmányozása az ide sorolt tudományterületek feladata: gondoljunk pl. a genealógiára, vagy a kronológia tárgykörének jó részére. Ha már mindenáron más megnevezést akarunk a történelem segédtudományai számára találni, a nemzetközi tudományosságban olykor szintén használt „alaptudomány” (Grundwissenschaft) szerencsésebbnek látszik, mint a „forrástudomány”.

5. Lajos Bernát Kumorovitz-József Gerics-András Kubinyi-und László Mezey: Historische Hilfswissenschaften und Verwaltungsgeschichte in Ungarn 1945-1964. – „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” LXXIII. (1965) 382-398. pp.

6. Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp. 1983. 128 p.

7. Kállay István szerk.) Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv I. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1191. Bp. 1984. 676 p.

8. A konferencia előadásainak a kiadása: Red.: Iván Bertényi et László Czoma.) Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Keszthely, 1990. 403 p.; A kongresszus kiadványa: (Red.: Iván Bertényi et László Czoma) Genealogica et Heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Kongressberichte. Keszthely, 1992. 165 p.; [Ismeretét lásd a Turul e számában. szerk.]

9. (Baán Kálmán gyűjtését javította és kiegészítette Kóczy T. László és Gáza István Magyar családtörténeti irodalom. Bp., 1984. 187 p. (továbbiakban Baán i.m.)

10. (A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte Gáza István, kiegészítette Érszegi Géza, Raj Tamás, Szőgi László.) A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása. Bp., 1985. 211 p.

11. (Kállay István szerk.): A történelem segédtudományai. Bp., 346 p., 1986² 346 p.

12. V.ö. Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár Mohács Előtti Gyűjteményei 1882-1982. „Levéltári Közlemények” (a továbbiakban: „Lev. Közl.”) LIII.(1982) 3-19. pp.; Az egri levéltárból készült felmérés: Kovács Béla: Mohács előtti oklevelek gyűjteménye. XV-5. Eger, 1976. 128 p., 1978² 147 p.

13. V.ö. Draskóczy István-Sóós István: Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945-1990 között. Bibliográfia. „Lev. Közl.” LXII. (1991) 9-54. pp. (A regesztákban és a magyar fordításban megjelent forrásközlésekkel együtt 387 publikációról ad számot.)

14. Mátyusz Elemér (összeáll.): Zsigmondkori oklevéltár. 2., 2/1-2. Bp., 1953., 1956., 1958.

15. Kumorovitz Lajos: Veszprémi regeszták. 1301-1387. Bp. 1953.

16. A kiadvány elvei: Györffy György: Diplomata Hungarica antiquissima. „Történelmi Szemle” (a továbbiakban: „Tört.Szle.”) III.(1960) 515-535.pp.

17. Makkay László-Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Bp., 1960.; ill. (Vál., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor, ford. Ballai Piroška.) Mátyás király levelei. Bp., 1986. 220 p.; (Kristó Gyula szerk.): Anjou-kori oklevéltár I. 1301-1305. Szeged, 1990. 527 p.

18. (Összeáll.: Kumorovitz L. Bernát) Budapest történetének okleveles emlékei 1382-1439. III./1-2. kötet. Bp., 1987. 360 p.

19. Karácsonyi Béla-Kristó Gyula: Diplomata historiam dominii Matthei de genere Chak illustrantia.-Oklevelek a Csák-territorium történetéhez. Szeged, 1971. 39 p.

20. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno 1514. Colligit Antonius Fekete Nagy, ed. Victor Kenéz, Ladislav Solymosi, red. Geisa Érszegi. Bp., 1978. 727 p.

21. Engel Pál: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. Bp., 1989. 211 p.

22. Annatae e regno Hungariae provientes in Archivo Secreto Vaticano 1421-1536. Kiadta Körmeny József. A kiadást gondozta és a mutatókat összeállította Körmeny Kinga és Holl Béla. Bp., 1990. 166 p.

23. Decreta Regni Hungariae. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgis Bónis, Vera Bácskai, Geisa Érszegi, Susanna Teke. I. 1301-1457., Bp., 491 p., II. 1458-1490., Bp., 391 p.

24. Az Aranybulla. Az Aranybulla rekonstruált szövegével és magyar fordításával kiadta Érszegi Géza. Bp., 1990.

25. Kumorovitz L. Bernát: I. Lajos király (1365.) évi lovag-gá avató és pallosjogot adományozó oklevele.-Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. II. Szeged, 1990. 19-22. pp.

26. Das Ofner Stadtrecht. Ein Deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Herausgegeben von Karl Mollay. Bp., 1959.

27. Stephanus de Werbewcz: Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti rengi Hungariae. Wien, 1517. (Faksimiledruck.) Einl.: György Bónis. Glashütten-Taurus 1971. 143 p.

28. Pl. Thuróczy János (Johannes de Thurocz): Chronica Hungarorum. Ed.: Elisabeth Galántai, Elemér Mátyusz, Julius Kristó. I-II. Bp., 1985-1988.; Zay Ferenc: Az Nándorfejei vár elveszésének oka ez vót és így esett. Sajtó alá rend.: Kovács István, utószó: Szakály Ferenc. Bp., 1980. 208 p., stb.

29. E. Abaffy Erzsébet: Korai kis nyelvműveink újabb olvasata. – „Magyar Nyelv” 1990. 1-2. 124-127.pp. A Czech-kódex 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. N. Abaffy Csilla és Csupodi Csaba bevezetőjével. (Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyve) Bp., 1990. 421 p. stb.

30. Kniezsa István-Király Péter: Stredoveké české listiny. Bp. 1952.

31. A Szent-Iváni-család levéltára 1230-1525. Mátyusz Elemér kézirata alapján sajtó alá rend., szerk. és az utószót írta Borsa Iván. Bp. 1988. 92 p. (Oklevélkivonatok. A négy cseh nyelvű irat kivonatolása Fügedi Erik munkája.); A Balassa-család levéltára 1193-1526. Fekete Nagy Antal kivonata alapján sajtó alá rendezte és szerk. Borsa Iván. Bp., 1990. 320 p. (A cseh nyelvű irat kivonatolása Fügedi Erik munkája.)

32. Blazovich László-Géczi Lajos: Kiadatlan oklevelek az egri egyházak levéltáraiból. – „Lev.Közl.” LVIII. (1987) 27-37. pp.; Bándi Zsuzsanna: A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei (Regeszták). – Somogy Megye Múltjából. XVII. (1986) 27-65. pp.; U.ö.: Északkeleti magyarországi pálos kolostorok oklevelei (Regeszták). – Borsodi Levéltári Évkönyv V. (1985) 557-725.pp.; Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. – Levéltári Évkönyv (Somogy-megye múltjából) – az 1970-es évek végén és az 1980-as években számos folytatásban; Trostovszky Gabriella: Az esztergomi káptalan XIII-XVI. századi oklevelei az Orszá-

gos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. – „Lev. Közl.” LX. (1989) 57-81. pp.

33. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Közreadja *Tóth Péter*. Miskolc, 1990. 164 p.; *Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. – Levéltári Évkönyv (Somogy-vármegye múltjából) XIV. 1983. 3-88. pp.

34. Mátyás király Miskolcnak adományozott kiváltságlevelei. A latin szöveget közreadja, a magyar fordítást készítette *Tóth Péter*. Miskolc, 1988. 17 p.

35. *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek című közlései a „Vasi Szemle” 1960-as évek végén és az 1970-es években több mint egy évtizeden keresztül megjelent számaiban; *Érszegi Géza*: Dunapentele középkori történetéhez. – Fejér Megyei Történeti Évkönyv XII. (1978) 285-291. pp.

36. *Pl. Scheiber Sándor*: Magyar-zsidó oklevéltár IX., XII., XIII., XVIII. Bp., 1966., 1969., 1970., 1980.; *Benda Kálmán*: Moldvai csángó-magyar okmánytár 1487-1708. Bp., 1989. 849 p.; *Scheiber Sándor*: Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. (Szerk.: *Monok István* és *Petneki Áron*) Lybubus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged, 1990. 7-18. pp.

37. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerk.: *Borsa Iván*. 2. kötet 2-3. füzet 1270-1290., 2. kötet 4. füzet 1290-1301. Bp., 1961. 527 p., 1987. 336 p.

38. Vö. a 11. jegyzet

39. *Györffy György*: Nemzetközi oklevéltudományi szabályzat. – „Lev. Közl.” LI-LII. (1980-1981) 31-52. és 97-109. pp.

40. *Mályusz Elemér*: A magyar medievisztika forráskérdései. – „Lev. Közl.” XXXVIII. (1967) 3-29. pp.

41. *Borsa Iván*: A magyar medievisztika levéltári forrásbázisa. Doktori tézis összefoglaló kézirat. Bp. 1988. 60 p.

42. *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. – Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 21. Szeged, 1966. 28 p.; *Gerics József*: A krónikakutatás és az oklevéltan határán. (A 90. krónikafejezet kritikájának egyes módszertani vonatkozásairól.) „Irodalomtörténeti Közlemények” LXXVIII. (1974) 281-295. pp.

43. Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. – Aetas, 1991. 3-4., 14-39. pp.

44. Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. 400 p.

45. *Ágnes Kurcz*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. „Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung.” LXX. (1962) 323-354. pp.; *Kubinyi András* In.: (*Székel György szerk.*): Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1984. 275-291. pp.

46. A XIII-XIV. századi eredeti pápai okleveleink számbavétele. – „Lev. Közl.” LXI. (1990) 197-201. pp.

47. A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első szakasza. – „Századok”, XCVII. (1963) 1-31. pp.

48. *Kóta Péter*: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. – „Lev. Szle.” 1984. 4.szám 17-29. pp. (Továbbiakban: Kóta i.m.)

49. Az „új adomány” jogintézménye a 13. századi magyar okleveles gyakorlatban. – „Lev. Szle.” XXXVI. (1986) 7.sz. 21-30. pp.

50. A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. – „Lev. Közl.” LVIII. (1987) 39-44. pp.

51. *Uzsai János* Ars Notariája. – „Filológiai Közöny” VII. (1961) 229-260. pp.; *U.ő.*: Az Ars Notaria mint retorikai és jogi

tankönyv. – „Filológia Közöny” IX. (1963) 373-388. p.; *U.ő.*: Olasz vikáriusok a reneszánsz korában és a Beneéthy formuláskönyv. – „Lev. Közl.” XLIV-XLV. (1972) 89-101. pp.

52. Szent István görög nyelvű okleveléről. – „Lev. Szle.” XXXVIII. (1988) 3-13. pp.

53. Quelques problèmes relatifs à la charte de fondation de couvent des religieuses de Veszprémvölgy. – Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971. 369-380. pp.

54. Kálmán Király 1109. évi veszprémvölgyi „ítéletlevele”. In.: (*Bertényi Iván* (szerk.): Ünnepi tanulmányok *Sinkovics István* 70. születés napjára. Bp. 1980. 155-168. pp.

55. „Lev. Közl.” XXII. (1961) 83-90. pp.

56. A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. – „Lev. Közl.” XXVI. (1955) 27-47. pp.; *U.ő.*: Quelques problèmes concernant la charte de fondation de l'abbaye de Tihany. - Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 36. Budapest, 1960. 34 p.

57. Egy XI. századi magyar palimpszeszt. – „Lev. Közl.” XXXIX. (1968) 3-8. pp.

58. A zselicszentjakabi alapítólevél 1061. „Pest” legrégibb említése. – Tanulmányok Budapest Múltjából (a továbbiakban: TBM.) XIII. (1964) 43-83. pp.

59. „Lev. Közl.” XXXV. (1964) 56-65. pp.

60. „Lev. Közl.” XLVIII-XLIX. (1978) 51-59. pp.

61. III. Béla 1177-es könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. – „Lev. Közl.” XXXIII. (1962) 205-218. pp.

62. „A szávaszentdemeteri görög kolostor XII. századi birtokösszeírása. – A Magyar Tudományos Akadémia Társ. és Tört. Osztályának Közleményei” II. (1952) 325-362. pp. és III. (1953) 64-104. pp.

63. *Molnár József*: Az egri káptalan 1275. évi interpolált oklevel. – „Lev. Közl.” XXXIV. (1963) 23-32. pp.

64. *Ludányi Erzsébet*: III. András király egy ítéletlevelének értelmezéséhez: az esztergomi kommuna. – „Lev. Szle.” 1982. 2.sz. 49-55. pp.

65. *Györffy György*: Die Anfänge der ungarischen Kanzlei im 11. Jahrhundert. – „Archiv für Diplomatik, Heraldik und Schriftgeschichte.” XXX. (1984) 90-92. pp.; *U.ő.*: La chancellerie royale de Hongrie aux XIII-XIVe siècles. – In.: Forschungen für Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für *Attila T. Szabó* und *Zsigmond Jakó*. Herausg.: *Kálmán Benda*, *Thomas Boguy*, *Horst Glassl*, *Zsolt K. Lengyel*. München, 1988. 153-165. pp.

66. Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. – „Lev. Közl.” XLVI. (1977) 59-121. pp.

67. Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. – In.: (*Székel György szerk.*): Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1984. 275-291. pp.

68. Zsigmond király központosító törekvései Magyarországon. – „Tört. Szle.” III. (1961) 162-192. pp.

69. Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 340. p.

70. A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 332. p.

71. A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon – Bp. 1971. 446 p.

72. *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp. 1952.; *U.ő.*: Mátyás és kora. Bp. 1956.

73. *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. – „Századok” XCI. (1957) 46-123. pp., 569-602. pp.

74. „Lev. Közl.” XXVII. (1956) 35-43. pp.

75. Die Frage des bosnischen Königtums Nikolaus Ujlaky. – „Studia Slavica,” IV. (1958) 378-384.pp.
76. Engel Pál: Honor, vár, ispánság. – Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. – „Századok” CXVI. (1982) 880-921.pp.; U.ő.: Zsigmond bárói. – In.: Művészet Zsigmond korában. Bp., 1987. I. Tanulmányok 114-124.pp., ill. Függelék, 405-458.pp.; U.ő.: A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Bp. 1988. 229 p.; U.ő.: Nagy Lajos bárói. – „Tört. Szle.” XXVIII. (1985) 393-413.pp.
77. Fügedi Erik: Királyi tisztség vagy hűbér? – „Tört. Szle.” XXV. (1982) 483-509.pp.; U.ő.: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp., 1986. 421 p.; U.ő.: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 234 p.; U.ő.: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp., 1974. 253 p.; U.ő.: Vár és társadalom a XIII-XIV. századi Magyarországon. Bp. 1977. 218 p.
78. Kubinyi András: A király tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte) – „Lev. Közl.” XLVIII-XLIX. (1978) 61-80.pp.; U.ő.: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. – „Századok”, CXXII. (1988) 147-215.pp.
79. Györffy György: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. – Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – Bp., 1959. 1-126.pp. (továbbiakban: Györffy i.m.)
80. Györffy György: A magyar állam félnomád előzményei, Bp., 1983.
81. Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. – „Lev. Közl.” XXXV. (1964) 187-205.pp.
82. Betényi Iván: Szepesi Jakab országbíró. Bp., 1970. 166 p.; U.ő.: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 270 p.
83. Bertényi Iván: Városi polgárok az országbírói ítélőszéke előtt a 14. században. – In.: Jogtörténeti tanulmányok. III. Bp., 1974. 123-137.pp.; U.ő.: A királyi jelenlét bírósága a XIV. században. – In.: Jogtörténeti tanulmányok. IV. Bp., 1980. 5-17.pp.
84. A királyi jelenlét a XIII-XIV. század fordulóján. – „Jogtudományi Közöny” XVII. (1962) 651-657.pp.
85. Gerics József: A királyi kápolna által folytatott hiteleshelyi tevékenység történetéhez. – „Lev.Közl.” XXVII. (1956) 31-34.pp.
86. A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. – „Lev. Közl.” XXVIII. (1958) 35-60.p.; U.ő.: A kincstári személyzet a XV. század második felében. – TBM. XII. (1957) 25-49.p.; U.ő.: A budai vár udvarbírói hivatala 1458-1541. – „Lev. Közl.” XXXVI. (1964) 17-48.pp.
87. István Herman: Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Bp., 1984. 223 p.; Draskóczy István: Birtok- és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. (A Szentgyörgyi Vince család) In.: A Dunántúl településtörténete, VII. 317-332.pp.
88. A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 134.p.; U.ő.: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 242.p.; V.ő. még U.ő.: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 252.p.
89. Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. – TBM. XIV. (1961) 109-146.pp.
90. Hunyadi László kivégzése – strukturaváltozások a magyar állam és a főváros kormányzatban. – TBM. XXII. (1988) 61-102.pp.
91. A városi kancellária kialakulása Sopronban. – „Soproni Szemle” X.(1956) 202-215.pp.
92. Juhász Kálmán: Az aradi hiteleshely különös tekintettel Békés megyére. – „Körös Népe” 1951. 11-24.pp.; Mezey László: A hiteleshely a közhitelűség fejlődésében és III. Béla szerepe. – Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp., 1974. 315-332.pp.; Kóta i.m.
93. Hont és Nógrád vármegyék nádori közgyűlései a XIV-XV. században. – Nógrádi Történeti Évkönyv 1989. 45-47.pp.
94. A segedi királynéi ispánság történetéről (XI-XV. század). – Levéltári Évkönyv (Somogy megye múltjából) XVI. (1985) 3-76.pp.
95. Németh Péter: A szabolcsi főesperesség a középkorban. – Nyiregyháza, 1980. 23. p.; Szovák Kornél: A győri ferences őrség (custodia) XIV. századi történetéhez. – „Lev. Szle.” 1989. 3.sz. 11-17.pp.
96. Á. Szabó E. Meula: Enklíma. Untersuchung zur Frühgeschichte der griechischen Astronomie, Geographie und Schneutafeln. Athen 1982. (Más munkákban is.)
97. A tudományos világnézet csapdájában. A babiloni csillagtudomány (Előadás az Őkörtudományi Társaságban, 1987.) Nyomtatásban: Komoróczy Géza: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Bp., 1992. 9-50.pp.
98. Makk Ferenc: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához. – Acta Historica (Szeged) LXVII. (1980) 41-56.pp.
99. Bertényi Iván: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In.: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. – szerk. Unger Máttyás Emlékkönyv. Bp., 1991. 15-22.pp.
100. Dán Róbert: Mikor üzte ki I. Lajos a zsidókat? – TBM. XXIV. (1991) 9-15.p.
101. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1946. (Általános képző középiskolák.) Bp., 1988. 366 p.
102. (Főszerk.: Benda Kálmán.) Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig, II. 1526-1848., III. 1848-1944., IV. 1944-1970. I-IV. Budapest, 1981-1982. 1258 p. Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Bp., 1979³ 587 p.
103. (Összeáll.: Engel Pál.) Világtörténet évszámokban 1789-ig. Bp., 1988² 195 p.; (Összeáll.: Ormos Mária.) Világtörténet évszámokban 1789-től 1945-ig. Bp., 1988² 287 p.; Világtörténet évszámokban 1945-1975. Bp., 1988² 235 p.; Csató Tamás-Gunst Péter-Márkus László: Egyetemes történeti kronológia I. Az őstörténettől 1789-ig. Bp., 1981³. 788 p., stb.
104. Benda Kálmán: Magyarország új történeti kronológiája (Tervtanulmány) – „Tört. Szle.” XX. (1977) 565-576.pp.; Komjáthy Miklós: Történelem és történelmi kronológia. – u.o. 583-589.pp.; Balogh Sándor: Tudásszint és történelmi kronológia. – u.o. 583-589.pp.
105. Mollay Károly: Középkori soproni naptárak. – „Soproni Szemle” XVI. (1962) 215-261.pp., Miként rendelték el az „új naptár” bevezetését Sopronban, miként tükröződik ez egy 1584-es naptárban, ill. hogyan csapódik le az „6” és az „új naptár” híveinek a napi politikától sem ment küzdelme egy XVI. század végi kalendáriumban. – Borsa Gedeon: Ismeretlen Manlius-naptár. – „Magyar Könyvszemle” LXXV. (1959). 196-199.pp.
106. Borsa Gedeon: A magyar csizió kialakulásának a története. – Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976-1977. 307-378.pp.; U.ő.: A magyar csizió átdolgozásai. – OSZK

- Évkönyve 1978. 493-549.pp., *U.ő.*: A csizió ellenlábaskai és utóéletük. – OSZK Évkönyve, 1979. 437-518.pp.; – *U.ő.*: Csizió vagyis a csillagászati tudományok rövid leírása. Bp., 1986. 186 p.; *Kovács I. Gábor*: Magyar kalendáriumszámvetés a kezdetektől 1830-ig. – „Magyar Könyvszemle”, CIV. (1988) 140-155.pp.; *U.ő.*: Kis magyar kalendáriumszámvetés 1800-ig. Bp., 1989. 241 p.
107. *Forrai Sándor*: Kiskarácsonytól szilveszter estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírások emlékeink. Bp., 1985. 216 p.; *Kilián István*: Név- és évszámrejtés a XVII-XVIII. században. – „Magyar Könyvszemle” CIV. (1988) 20-40.pp.
108. Baán i.m.
109. Vö. a 11. jegyzetet
110. A magyar genealógiai kutatás. „Lev.Közl.” XLI. (1970) 213-221.pp.
111. *Fügedi Erik*: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. – „Ethnographia” XCI. (1980) 3-4. 361-371. pp.; *U.ő.*: A köznemesi klán szolidaritása a 13-14. században. – „Századok”, 1984. 5.sz. 950-973.pp.
112. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1980. 134 p. (Studia Folkloristica et Ethnographica 4.)
113. In.: Névtudományi Értekezések V. (1981) 42.44.pp.
114. Kutatásai szerint a legkorábbi eddig ismert magyarországi hitbizományt 1542-ben alapították. – „Lev. Közl.” L. (1979) 69-71.pp.
115. „Lev. Közl.” XLIII. (1972) 3-32.pp.
116. *Bodor György* „Tört. Szle.” 1983. 2.sz. 281-305.pp., *Kristó Gyula*: Néhány megjegyzés a magyar nemzetiségekről. – „Századok”, CIX. (1975) 953-967.pp.
117. Györffy i.m.
118. Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és 1945 utáni megpróbáltatásai. Bp., 1989. 511 p.
119. *Gudenus János József*: A magyar főnemesség XX. századi genealógiája. – Bp., 1990. 622 p.
120. Bp., 1988. 311 p.
121. *Kubinyi András*: Spanyol zsidók a középkorban Budán. – Magyar zsidó oklevéltár XIII. Bp., 1969. 5-44.p.; *U.ő.*: Die Nürnberger Heller in Ofen. – Mitteilungen des Vereins der Stadt Nürnberg. LII. (1963-1964) 80-128.p.; *U.ő.*: Die Pamfflinger in Wien und Buda. Ein Beitrag zu wirtschaftlichen und familiären Verbindungen der beiden Hauptstädten am Ausgang des Mittelalters. – Studien zur Wiener Geschichte. Wien, 1978. 67-88.pp.
122. Budai és pesti családok összeköttetései a Jagello-korban. – „Lev. Közl.” XXXVII. (1966) 227-229.pp.
123. Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Jagello korban. „Lev. Közl.” XL. (1969) 200-231.pp.
124. Vö.: 76. jegyzetet
125. Vö.: 77. jegyzetet
126. Árpád fejedelem utódai – Acta Historica LXXXIV. (1987) 11-21.pp.
127. Károly Róbert első felesége. – Acta Historica LXXXVI. (1988) 27-30.pp.
128. *Gerics József*: A Tatóny nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. – „Tört. Szle.” IX. (1966) 1.sz. 1-24.pp.; *Györffy György*: Egy krónikahely magyarázatához. – „Tört. Szle.” IX. (1966) 1. sz. 25-35.pp.; *Gerics József*: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. – „Irodalomtörténeti Közlemények” LXXI. (1967) 5-6. sz. 563-598.pp.
129. „Szabolcs-Szatmári Szemle” XXVI. (1991) I. 24-32.pp.
130. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem ősei. – „Lev.Közl.” XLVII. (1976) 205-216.pp.
131. *Herényi István*: A középkori Vas vármegye genealógiája. Bp., 1987. 106 p.; *Pálmány Béla*: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése. (1542-1848). – „Századok, 1985.” 1.sz. 3-41.pp.
132. *Surányi Bálint*: Pozsonyi bíróinasztiák a 13-14. században. – „Lev. Közl.” 1964. 2.sz. 173-186.pp.
133. *Kállay István*: A Károlyi nemzetség Fejér megyei ágának genealógiája. – Az MTA PAB-VEAB Értesítője, 1982. 403-409.pp.; *U.ő.*: A móri uradalom birtokosainak genealógiája 1691-1848. Az MTA-PAB-VEAB Értesítője, 1977. 125-232.pp.
134. Egy középnemesi család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai. – Somogy Megye Múltjából XI. (1980) 3-46.pp.
135. „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 1.sz. 157-160.pp., ill. Lev.Szle. XXIX. (1979) 565-568.pp.
136. „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 1.sz. 157-159.pp.
137. Antik Tanulmányok XXIV. (1977) 1.sz. 44-48.pp.
138. Antik Tanulmányok XXIX. (1982) 213-215.pp.
139. A tagyosi Csapó család története. Bp., 1985. 77 p. (Családtörténeti Adattár, 1.)
140. „Új Auróra” 1980. 2. 112-118.pp.
141. „Lev. Szle.” 1982. 2-3.sz. 441.
142. „Magyar Nyelv” LXXXII. (1986) 246-247.pp.

NEMZETSEG ÉS VÁRJOBBÁGYSÁG

(Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez)

A várjobbágyok közötti rokoni kapcsolatok jelölésére forrásaink éppen úgy számos kifejezést alkalmaznak, mint más társadalmi csoportok esetében. E kifejezések között különösen gyakran találkozunk a *cognatus* (ill. *cognatio*),¹ a *consanguineus* (ill. *consanguinitas*)² és a *frater*³ terminusokkal. Valamivel ritkábban fordul elő a *proximus* (ill. *proximitas*)⁴ és a *propinquus*.⁵ Nem tisztázott kellő mértékben, hogy a fenti kifejezéseknek tulajdoníthatunk-e a rokonság fokát is meghatározó értelmet. Néhány esetben nem zárható ki annak lehetősége, hogy a "*cum cognatis et propinquis*", az "*omnes cognati et consanguinei*" vagy éppen a "*cum cognatis et proximis*" megfogalmazások⁶ megkülönböztetik a rokonság közelebbi és távolabbi fokát. Ugyanakkor számos jele van annak, hogy a kérdéses terminusok – legalábbis az esetek egy jelentős hányadában – egymással behelyettesíthető, a rokoni kapcsolatok fokozataira tekintettel nem lévő értelemben voltak használatosak. Így, amikor II. Endre eladományozta az örökös nélkül meghalt Ananias zempléni várjobbágy földjét, az elhunyt rokonai a király előtt az adományostól maguknak követelték a birtokot, mondván, ők Ananias rokonai (*asserentes se esse proximos de linea consanguinitatis*), de rokon voltukat végül is nem sikerült bizonyítaniuk (*se esse cognatos... probare nequaquam potuissent*).⁷ Ebben az esetben a rokonság azonos fokának kifejezésére szolgált a *proximus* és a *cognatus* terminus. 1289-ben soproni várjobbágyok egy örökös nélkül meghalt rokonuk (*cognatus*) birtokát adták el, amely – egyebek mellett – „a vérrokonság legközelebbi ágának okán” (*ratione proxime lineae consanguinitatis*) szállt a kezükre.⁸ Még egyértelműbben tanúskodik a kérdéses terminusok azonos értelmű használatáról az, ha egy rokoni csoport tagjait hol a *cognati*, hol pedig a *consanguinei* (stb.) kifejezéssel illetik.⁹

A várjobbágyok rokonsági csoportjainak vizsgálata elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetségek, a 13-14. századi *genus*ok kérdésével. Mint az köztudott, forrásainkban egyes várjobbágyrokonságok is *genusként*, tagjaik pedig mint a nemzetségből (*de genere*) származó személyek jelennek meg. Mind az ún. „honfoglaló nemzetségek”, mind a 13-14. századi *genus*ok, továbbá a két intézményt esetlegesen egymáshoz fűző kapcsolatok mibenléte régóta és gyakran vitatott kérdése a magyar történetírásnak.¹⁰ A 13-14. századi nemzetségekkel kap-

csolatban több kísérlet történt a nemzetséget sajátos társadalmi intézményként meghatározó jellegzetességek összefoglalására,¹¹ ezekkel szemben azonban megalapozott kételyek merültek fel,¹² s így szükségszerűen fogalmazódott meg az a vélemény, hogy a nemzetség egyetlen biztos ismertetőjele voltaképpen csupán tagjainak *de genere* minősítése.¹³ Mivel a "*genus*" szónak forrásainkban kimutatható a 'származás' jelentése,¹⁴ illetve némely *genus* (ill. *de genere*) adatnak a szakirodalom egy része 'nagycsalád' értelmet tulajdonít,¹⁵ valójában az sem jelent biztos támpontot egy-egy rokonsági csoport nemzetséggé minősítéséhez, hogy tagjai *de genere* származókként szerepelnek. Némi túlzással tehát azt mondhatjuk: a történetírói praxisban nemzetség az, amit a szakirodalom, vagy annak egy része annak tart.

Ennek az első pillantásra meghökkentőnek tűnő megállapításnak a helyes voltát az alábbiakban éppen a várjobbágy-nemzetségek példáján igazolhatjuk. Történetírásunk egységes abban, hogy a várjobbágy-nemzetségek „valódi” nemzetség voltát nem vitatja,¹⁶ jóllehet egyes szerzők – különböző megfontolások alapján – az ún. „úri (nemesi)” nemzetségektől elkülönítve tárgyalják azokat.¹⁷ Távolról sem ilyen egységes történetírásunk annak megítélésében, hogy mely *genus*ok sorolhatók a várjobbágy-nemzetségek közé. Karácsonyi tizenhárom rokoni csoportot számlált elő (Churnug, Churt, Csabi, Dobra, Etre, Herény, Magyar, Nána-Beszter, Nolcsa, Otrókocs, Pudur, Varas, Zágráb-Korpás), s követte őt ebben Erdélyi is.¹⁸ Györffy György Karácsonyi listáját előbb kiegészítette a Sopron megyéből ismert Kér nemzetséggel,¹⁹ utóbb pedig az Esztergom megyei Nána-Beszter nem tagjait „harcos jobbágyi eredetű köznemesek”-nek ítélte.²⁰ A Nána-Beszter nembeliek státuszának megállapítását az teszi kérdésessé, hogy jóllehet 1228-ban a nemzetség tagjait "*iobaiones*"-ként említik,²¹ nincs nyoma annak, hogy a rokonság várjobbágyként az esztergomi várszervezethez, vagy akár egyházi jobbágyként valamely egyház familiájába tartozott volna. 1231-ben ellenben a nemzetség egyik tagja a király lovainak gondviselője és felügyelője (*procurator et provisor equorum*) volt.²² A két adat összekapcsolása alapján joggal lehet arra gondolni, hogy a Nána-Beszter nemzetség egyes tagjai – mint közszeresek – a királyi udvarszervezetben vállaltak önként jobbá-

gyi, azaz alacsonyabb rangú előjárói szolgálatot. Igaz, a különböző királyi népek jobbágysai általában az egyes szolgáltató-kategóriák korlátozott szabadságot élvező előkelői közül kerültek ki, s a közsabad nemzetségek tagjai e népek *comesei*-ként – azaz az udvarszervezet hierarchiáján belül a *iobagion*ál jóval magasabban elhelyezkedő tisztség betöltőiként – szoktak szerepelni,²³ elvileg mégsem elépzelhetetlen a Nána-Beszter nembéliek *"iobaiones"* elnevezésének ez a magyarázata, noha az kétségtelen, hogy példájuk olyan egyedi eset lehetett, amelyből messzemenő következtetéseket levonni nem lehet. Mindenesetre egy Karácsonyi által fel nem használt adat talán alkalmas lehet arra, hogy alátámassza a Nána-Beszter nembélieknek a királyi udvarszervezet igazgatásában vállalt szerepére vonatkozó feltételezést. 1184-ben ugyanis az esztergom-váraljai udvarnokok ispánja egy bizonyos Nána volt, akinek a személye – a királyi lovakra felügyelő II. Nána apjaként – minden nehézség nélkül beilleszthető a Nána-Beszter nem nemzedékrendjébe, jóllehet a név és a tevékenységi terület azonosságán túlmenően további adat nem erősíti meg az udvarnokispán Nána és a Nána-Beszter nembéliek rokonságát.²⁴ Az mindazonáltal megállapítható, hogy valóban számos adat és megfontolás szól a Nána-Beszter *genus* várjobbágy-nemzetség volta ellen.

A várjobbágy-nemzetségek Karácsonyi által összeállított listája más vonatkozásokban sem tekinthető végleges eredmények hordozójának. A már említett soproni Kér mellett további két állandósult nemzetségnévvel megkülönböztetett rokonság kimaradt az összeállításból: a Nógrád megyéből ismert Woyn és a Nyitra megyében említett Bús (Buus) *genus*.²⁵ Karácsonyi listája tehát egyfelől újabb nemzetségekkel egészíthető ki, ugyanakkor viszont néhány, a felsorolásban szereplő rokonság jogállása bizonyosan nem várjobbágyi volt, megint mások esetében pedig a várjobbágyi jogállás legalábbis kétséges. Nem voltak várjobbágyok a Pozsony megyei Nolcsa nemzetség tagjai, s így maga a nemzetség sem lehetett sem várjobbágy-, sem várjobbágyi eredetű *genus*. E nemzetség tagjai egy 1325-ben kelt oklevél szerint származtak a „Nolcsa nemzetségből” (*de genere Nolcha*), s a csallóközi Szász nevű birtokon ekkor megosztottak a Varas és a Pudur nembéliekkel (*de genere Waras, de genere Pudur*).²⁶ Az e helyütt említett Nolcsa nembéliek elődeit 1287-ben nemesítette meg Kun László azokért az érdemeikért, amelyeket a Kőszegi Miklós által elfoglalva tartott pozsonyi vár visszafoglalásakor szereztek. Ez

az oklevél azonban egyáltalán nem állítja, hogy Nolcsa fia Pál és rokonai várjobbágyok lennének, csupán annyit közöl, hogy Pál „pozsonyi várunk Szásznak nevezett falujából származó” (*de villa castris nostri Posoniensis Szaz vocata oriundus*) személy. Pál és rokonai státusára abból következtethetünk, hogy a velük – és egy Lég falubeli rokonsággal – együtt kiváltságolt hodosi személy neve mellé az oklevél megfogalmazója oda illesztette a „hasonlóképpen ugyanazon vár várnépbelije” (*similiter castrensis eiusdem castris*) megjegyzést, ami félreérthetetlenül jelzi, hogy a kiváltságoltak mindhárom csoportja eredetileg várnépbeli volt nemesítése előtt.²⁷ Annak megállapítása, hogy a Nolcsák nem voltak várjobbágyok, további következményeket von maga után. Karácsonyi ugyanis az 1325-ben a Nolcsákkal Szász falu területén osztozkodó Pudur és Varas nembéliek várjobbágyi eredetét a Nolcsák állítólagos várjobbágyi státusára alapozta, s így – mivel a Nolcsák nemesítésük előtt valójában várnépbeliek, s nem várjobbágyok voltak – a továbbiakban nincs elégséges ok arra, hogy akár a Nolcsa, akár a Pudur és a Varas *genus*t a várjobbágy-nemzetségek között tartsuk számon.

A Nolcsákéhoz hasonló probléma terheli a Gömör megyei Otrókocs *genus* várjobbágy-nemzetségek közé sorolását is. A rokonság tagjai valójában, mint azt 1274. évi nemesítőlevelük világosan megfogalmazta,²⁸ a gömöri vár öt nehezéket fizető jobbágysai közé tartoztak. Ez a szolgáltatási forma élesen elhatárolta őket a várjobbágyi szabadság teljességét élvezők körétől,²⁹ s így az Otrókocs nemet is törölnünk kell a várjobbágy-nemzetségek sorozatából.³⁰ A Nolcsa és az Otrókocs nemzetség története egy sajátos jelenségre hívja fel a figyelmet. A rendelkezésünkre álló források alapján az állapítható meg, hogy mindkét rokonságot csak azután emlegetik *genus*ként, hogy a várszervezetnek a várjobbágyokénál alacsonyabb fokú szabadsággal rendelkező népei közül nemesítésük révén kiemelkedtek. Hasonló a helyzet az ugyancsak Gömör megyéből ismert, s részben legalábbis bizonyosan várjobbágyi eredetű, Zágráb-Korpás nemzetség esetében is.³¹ Megállapítható, hogy a három rokonság körében – a Nolcsákat és az Otrókocsokat illetően bizonyosan, a Zágráb-Korpásokat tekintve feltehetően – a *genus* kifejezés használatára az új, a nemesi státus elnyerése után került sor, s így esetükben figyelembe kell vennünk annak lehetőségét, hogy a rokonság „nemzetség”-ként való szereplése a státusemelkedéssel összefüggő másodlagos jelenség, s nem kapcsolható semmi-

lyen formában sem a rokonság várszervezeti eredetéhez.³²

Tovább folytatva a Karácsonyi összeállításával kapcsolatos problémák sorát, figyelmet érdemel, hogy nem tisztázott egyértelműen a Zala megyei Csabi nemzetség leszármazási viszonyainak kérdése, illetve a nemzetség egészének várjobbágyi státusa sem. Karácsonyi a nemzetségen³³ belül két ágat különböztetett meg: Detre és három fia ágát (az ún. Detre-ág) és a rezneki ágat. A két ág között azonban oklevelesen igazolható genealógiai kapcsolat nem mutatható ki. Karácsonyi a rokonságot arra hivatkozva állapította meg, hogy a két ág tagjai néhány alkalommal közösen folytattak le különböző birtokügyleteket.³⁴ Ha el is fogadjuk Karácsonyinak a két ág valamiféle rokonságára vonatkozó, alaptalannak éppenséggel nem mondható érvelését, akkor is külön bizonyításra szorul az a feltevés, hogy a nemzetség mindkét ága várjobbágyi státusú lett volna. A rezneki ág tagjait ugyanis soha nem nevezik forrásaink várjobbágyoknak. Van azonban olyan adatunk, amelynek alapján felmerülhet, hogy ennek ellenére a rezneki ág tagjai, I. Gergely leszármazottai is zalai várjobbágyok lehettek. 1268-ban a Zala megyei földrendezésre kiküldött királyi bizottság a Keszi falubeli várnépek ellenében Mór fia Domokosnak ítélte egy vitatott földterületet. Az eljárás alkalmával esküre is sor került, amelyet Domokos társaival együtt az érintett várnépbeliek és „várjobbágyok: Balázs ispán, Gothard őrnagy, fivérük, Márton továbbá Olivér hadnagy jelenlétében” (*presentibus jobagionibus castri Blasio comite, Gothardo mayore speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliverio mayore exercitus*) tett le.³⁵ Az itt szereplő Balázst, Gothardot és Mártont Karácsonyi a Detre-ág tagjaival, míg a negyedikként említett Olivér hadnagyot a rezneki ághoz tartozó I. Gergely fia I. Olivérrel azonosította.³⁶ Ami az említett Olivért illeti, Karácsonyi eljárásának a helyessége nem áll vitán felül. Zala megyéből ugyanis ismerünk egy másik Olivér hadnagyot is, bizonyos Mattha fiát,³⁷ aki viszont semmilyen megfontolás alapján sem hozható kapcsolatba a Csabi nemzetséggel. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy az 1256-ban és az 1268-ban felbukkanó két Olivér hadnagy valójában azonos személy volt, s így egyetlen kétségtelen adat sem lenne felhozható a Csabi nemzetség rezneki ágának várjobbágyi eredete mellett.³⁸ A kérdésben teljes bizonyossággal állást foglalni jelenleg ismert forrásaink hiányos volta miatt aligha lehet; az mindenesetre bizonyos, nem lenne példa nélküli, hogy közösen birtokló s egymással

esetlegesen rokoni kapcsolatban is álló családok különböző jogállásúak legyenek.³⁹

Eddigi vizsgálatunk eredményeképpen tehát a Karácsonyi művében – és az azt követő szakirodalomban – előszámlált várjobbágy-nemzetségek közül kettőnek (Nolcsa, Otrókocs, illetve a Nolcsákkal összefüggésben tárgyalt Pudur és Varas nemzetségekkel együtt: négynek) az esetében bizonyosan nem várjobbágy-nemzetséggel van dolgunk. További két nemzetségnél (Nána-Beszter, Csabi) a várjobbágyi eredet részben vagy egészében megkérdőjelezhető. Forrásainkban ugyanakkor szerepelnek olyan várjobbágyok is, akik mint valamely nemzetségből (*de genere*) származók tűnnek fel, történetírásunk azonban mégsem sorolta őket a várjobbágy-nemzetségek közé. Zala megyéből két ilyen adat is ismert. 1239-ben hét Boc falusi zalai várjobbágy gostule-i örökölt földjének egy részét eladta Hoholdus comesnek. A várjobbágyokat az oklevél „János hadnagy nemzetségéből” (*de genere Johannis maioris exercitus*) származtatta.⁴⁰ 1244-ben pedig a drávántúli Bugna birtok határosai között szerepeltek a zalai várjobbágyainak, „akiket Mortunus nemzetségéből valóknak mondanak” (*qui vocantur de genere Mortunus*), a fiai.⁴¹ Karácsonyi az ilyen és ezekhez hasonló adatok figyelembevételétől azért zárkózott el, mert megítélése szerint ezen esetekben a *genus* kifejezés „egyszerűen csak a rokonságot jelzi, s azt megkülönböztető jelül nem is használhatták”, szemben azokkal a nemzetségekkel, amelyek „nevei valóban megkülönböztető jelül és gyűjtőnevekül szolgáltak”.⁴² Ám a felhozott két érv közül egyik sem alkalmas az említett nemzetségek „valódiságának” tagadására. Az, hogy a *genus*, illetve a *de genere* kitétel a segítségükkel összekapcsolt személyek rokonságára utal, több mint természetes, hiszen bármely 13-14. századi nemzetség egyik tartópillére a közös eredet valószínű tényeken vagy csak vélelmezésen alapuló tudata volt. Kétség legfeljebb két tekintetben merülhet fel. Kérdéses lehet, hogy az a bizonyos rokoni kör, amelyre a *genus* kifejezés utal, eléggé kiterjedt-e ahhoz, hogy a 'nagycsalád' jelentésen túlmenő értelmet tulajdonítsunk neki, illetve igazolható-e a rokonság nemzetséggé váló szereplésének tartós jellege. Az ily módon megfogalmazható ellenvetések nem visznek közelebb a „valódi nemzetség” valamiféle elméleti mutatóinak megismeréséhez. Egyfelől, ismerve a középkori rokonságok törékeny demográfiai szerkezetét,⁴³ aligha lehet megbízható következtetéseket levonni valamely ro-

konság egyetlen generáción belül élő felnőtt férfitagjainak a számából, az ilyen adatoknak legfeljebb tájékoztató, de nem bizonyító jellege lehet. Másfelől, jónéhány „valódi nemzetség” nevét csupán egyetlen említésből ismerjük, amit a forrásaink fennmaradásában meglévő esetlegességek ugyan indokolnak, ám ez sem változtat azon, hogy a kisebb nemzetségek esetében jószerével megítélhetetlen a nemzetségnév használatának állandósult volta. Visszatérve a két zalai adathoz, első idézett példánkban a hét várjobbágy három apától származott, s nem egy olyan nemesi nemzetségről van tudomásunk, amelyben a *genuson* belül ennél kevesebb családi egységet tudunk azonosítani, s mégsem kérdőjeleződött meg az illető nemzetség „valódisága”. A „János hadnagy nemzetségéből” származás felelmegetése pedig nagyon is határozottan elkülönítette a földjüket eladó várjobbágyokat akár a többi Boc falubeli várjobbágyrokonságtól, akár a többi zalai várjobbágytól. A személy- és tisztségnév együttes alkalmazása a nemzetségre történő utalásképpen éppenséggel a nemesi nemzetségek esetében sem volt szokatlan: így szerepel Ják nembéli Lőrinc mint „Márton ispán nemzetségéből” (*de genere Martini comitis*) származó személy⁴⁴ az Atyusz nembéliek mint „Ochuz bán nemzetségéből” (*de genere Ochuz bani*) valók.⁴⁵ A várjobbágyok társadalmi szintjén a hadnagyi tisztség viselésének éppen olyan jelentősége volt, mint az úri nemzetségek esetében a megyésispáni vagy báni méltóság betöltésének. Jellemző, hogy a hadnagyi tisztséget betöltő várjobbágyoknak még a fiát is apja egykori tisztségének említésével jelölik,⁴⁶ s a 13. század utolsó negyedében tevékenykedő zalai Sebe hadnagy⁴⁷ birtokát fél évszázad múltán is „Sebe hadnagy földje” (*possessio Sebehodnogfeldy*) néven ismerték.⁴⁸ Semmi okunk nincs tehát arra, hogy tagadjuk: a zalai Boc faluban egy olyan várjobbágy-nemzetség (is) élt, amelynek tagjai alkalomszerűen a rokonság egy nevezetes tagjának, a hivatalviselése idején nyilván szélesebb körben is ismertté vált János hadnagnak a felelmegetése révén különböztették meg magukat másoktól.

A másodjára idézett példánk esetében szintén valószínűsíthető, hogy a „*de genere Mortunus*” megjelölés „valódi” nemzetséget takar, hiszen ugyanez az oklevél egy másik birtok határosai között „a zalai vár jobbágyai, Bratka fiai” (*filiis Bratke iobagionibus castri Zaladiensis*) megfogalmazással él,⁴⁹ ami szembeállítva a „*de genere Mortunus*” kifejezéssel, kellőképpen világossá teszi, hogy itt a rokonsági csoportok két különböző

fajtájával, a nemzetségi és a családi típussal állunk szemben. Mindezek alapján a várjobbágy-nemzetségek sorozatát egy ismeretlen nevű – önmagát alkalmilag „János hadnagy nemzetsége”-ként azonosító -, Boc és Gostule falvakban birtokos valamint egy Mortunus nevet viselő *genusszal* bővíthetjük.

Történetírásunk régi, s helytállónak bizonyult megállapítás szerint a 13-14. századi nemzetségekre forrásaink nem egyedül a *genus* (ill. *de genere*) szavakkal utalnak, hanem ezzel egyenértékű kifejezésként volt használatos a *generatio* (ill. *ex* vagy *de generatione*) kitétel is.⁵⁰ Így pl. a Pozsony megyei Etre és Magyar várjobbágy-nemzetségek tagjai is elsőízben mint „*de generacione Ethuruh*” és „*de generacione Mogor*” tűnnek fel, miként a nógrádi Woyrn nemzetség is.⁵¹ Az említett három rokonság nemzetség voltát történetírásunk magától értetődőnek tartja. Más, nemzetséggént eddig számon nem tartott várjobbágy-rokonságok is alkalmazták magukra a kérdéses kifejezéseket. 1240-ben négy, név szerint megnevezett Dedus falubeli borsodi várjobbágy „és mások is a nemzetségükből” Turduna birtokért pereskedtek. 1255-56 táján egy Nyék falubeli birtokrész ügyében tanúskodott Cun száznagy „a maga és egész nemzetsége nevében”, s ugyanebben az ügyben hasonló módon tett tanúbizonyságot István fia Konrád és keszői Aldew komáromi várjobbágy is. 1263-ban Owad falubeli vasvári várjobbágyok a maguk és „egész nemzetségük nevében” léptek vissza egy pertől. 1294-ben pozsonyi várjobbágyok örökölt birtokukat zálogba adták „nemzetségükből” származó személyek bizonyosága mellett.⁵² Az idézett oklevelekben emlegetett generatiók és az Etre valamint a Magyar nemzetségek között csupán annyi különbség fedezhető fel a rendelkezésünkre álló adatok alapján, hogy az előbbieket nemzetségnevet nem ismerjük.

Az ilyen várjobbágyi *generatiók* „valódi” nemzetséggént való értelmezése útjába ugyanaz a két megfontolás gördíthet akadályokat, mint a már tárgyalt két zalai *genus* esetében. Kérdéses lehet a *generatióként* említett rokoni körnek az együttélő nagycsaládi közösségnél nagyobb volta, illetve a rokonság nemzetséggént való intézményesülésének tartós megléte. A zalai adatok értelmezésekor e kérdésekkel kapcsolatosan már megfogalmazott álláspontunk megismétlése szükségtelen, mindazonáltal az ott kifejtetteket e helyütt két további megjegyzéssel egészíthetjük ki. A nemesi nemzetségek egy jelentős része, nevezetesen a nagybirtok-

kos nemzetségek, az ország különböző területein birtokló, egymással kapcsolatot nem vagy csak alig tartó rokon csoportok, ágak és kisebb családi egységek halmazaként szerepelnek forrásainkban, amelyek között a kapcsolatot a közösen használt nemzetségnév, s legfeljebb néhány, még osztatlan birtok jelentette. E nemzetségeknek az egész országban – vagy több, egymástól akár meglehetősen távolságra fekvő megyében – való elterjedtsége miatt, érthetően fel sem merült a *genus*ok ’nagycsalád’ vagy bármely más, a nemzetségnél szűkebb értelmű rokon csoportra vonatkozó értelmezése. A várjobbágy-nemzetségek esetében a rokonsági körnek ez a széles kiterjedtsége nyilvánvalóan nem várható el: a várjobbágyok birtokai általában abban a megyében feküdtek, amelynek a várszervezetéhez maguk is tartoztak. Így módon a várjobbágy-nemzetségek nagyságukat tekintve legfeljebb az egy megyében birtokló középbirtokos vagy éppen az ún. „egyfalus”, kis nemzetségekhez mérhetőek. Másfelől pedig – s ez az ide kívánczó másik megjegyzés – kevés az olyan várjobbágy-rokonság, amelynek ismernénk legalább néhány generációt meghaladó leszármazását, s a rokonság birtokviszonyairól is elegendő információ állna a rendelkezésünkre. Ez utóbbi szempontot tekintve a kisszámú kivételek közé tartozik a Bajkán birtokos barsi várjobbágy-rokonság.

1302-ben a rokonság valamennyi ágát képviselő személyek a garamszentbenedeki konvent előtt úgy nyilatkoztak, hogy Polus fia Jakabot és fivérét, Mártont „mint egyet maguk közül, ugyanazon nemzetségbe és rokonságba befogadták és megtartották” (*tanquam unum ex ipsis ad eandem generationem et consanguinitatem recepissent et conservassent*). Meghatározták egyúttal azt is, hogy az új nemzetségtagok a kiterjedt rokonság egyes ágaihoz képest milyen helyzetet foglaljanak el: egy későbbi osztálytétel során Jakabék Bánk és Stoysa ágaival egyenlő mértékben részesednének (*essent in equali divisione*), Myko ága jelenti a rokonság második (*in secunda... divisione*), Chelleus és Huzló ágai pedig a harmadik (*in tertia divisione*) körét.⁵³ Ennek alapján rekonstruálható a rokonság nemzedékrendje, melyről a mellékelt tábla nyújt áttekintést. Viszonylag bőséges ismeretanyag áll a rendelkezésünkre a rokonság birtokviszonyairól is. A hat ág⁵⁴ közül az egyetlen Chelleus-ágot leszámítva – amely egyébként is csak rövid ideig szerepel forrásainkban, s így alig ismerjük – valamennyi ág birtoklása kimutatható Bajkán, ezért ezt tekinthetjük a rokonság legrégebb,

eredeti birtokának.⁵⁵ Zimányban 1293-ban a Bánk-, a Myko- és a Chelleus-ág tagjai kaptak királyi adományként egy birtokrészt, később azonban az egyik adományos valamennyi ág képviselőjének a beleegyezésével adta el a maga részét.⁵⁶ A rokonság egyes ágai a többiektől függetlenül is birtokoltak: így Kistapolcsányban a Huzló- és a Stoysa-, Heccsén a Bánk-, a Stoysa- és – a rokonságba való befogadása után – a Polus-ágak.⁵⁷ A Myko-ág rokonságot tartott a Kelecsényen birtokos barsi várjobbágyokkal, s így azok birtokügyletei alkalmával is feltűnnek forrásainkban; Polus fia Jakab pedig a kelecsényiek közül házasodott, s felesége leánynegyede valamint vásárlás révén szerzett ott birtokrészt.⁵⁸ A királlyal megejtett csere útján Polus fia Jakab Széken is birtokrészhez jutott.⁵⁹

Adataink birtokában megállapítható, hogy a bajkai várjobbágy-rokonság életében jelentős szerepet játszottak olyan intézmények, amelyeket hagyományosan nemzetségi jellegűeknek szokás tartani. A rokonság tekintélyes számú birtoka, az azokon belül elkülönített egyéni birtokrészek,⁶⁰ ugyanakkor pedig az oldalági rokonság *consensus*-⁶¹ és öröklési jogának a számontartása és érvényesítése⁶² mind azt mutatják, hogy a bajkai várjobbágyok birtoklását a nemzetségi jog épp oly erőteljesen befolyásolta, mint az úri nemzetségeket. Adataink alapján sokkal világosabb képpel rendelkezünk a bajkaiak rokonságán belül érvényesülő nemzetségi jellegű jogintézményekről, mint számos nemzetséggként számon tartott várjobbágy-rokonság esetében. Azokhoz a várjobbágy-nemzetségekhez képest, amelyeket történetírásunk elfogad „valódi” *genus*oknak, pusztán egyetlen ponton mutat „hiányt” a bajkaiak története: egyszer sem nevezik őket forrásaink valamely állandósult névvel illetett nemzetségből (*de genere N.*) származóknak, csak a rokonok összességét jelölő *generatio* kifejezés bukkan fel velük kapcsolatban.⁶³ A probléma akként is megfogalmazható: a bajkaiak esetében a nemzetség számos **tartalmi** jegye kimutathatóan jelen van, a **formai** kellékek legjellegzetesebbike azonban hiányzik. Tekintetbe véve azt a már említett körülményt, hogy az elismerten „valódi” nemzetségek sorába tartozó várjobbágyi *genus*oknál is gyakorta előfordul, hogy csupán egyetlen alkalommal minősítik a nemzetség tagjait valamely nemzetségből származóknak⁶⁴ – s így az ilyen jellegű adat fennmaradása meglehetősen esetlegesnek tekinthető -, úgy véljük, azoknak a várjobbágy-rokonságoknak az esetében, amelyek-

nél a bajkaiakhoz hasonlóan a nemzetségre általában jellemző sajátosságok megfigyelhetők, a *de genere* minősítése hiánya önmagában nem lehet akadálya annak, hogy a rokonságot „valódi” nemzetségnek tartsuk. Ennek megfelelően a várjobbágy-nemzetségek létét általános jelenségnek tartjuk, mely nem korlátozható a tíz (Bús, Churnug, Dobra, Etre, Herény, Kér, Kürt, Magyar, Woyn, Zágráb-Korpás) – a Csabiakat és a zalai Mortunus *genust* is ideszámítva: tizenkét – önálló nemzetségnévvel is szereplő *genus*ra. Mivel pedig *genus*okkal és *generati*okkal az Árpád-kori társadalomnak a nemességen és a várjobbágyságon kívül álló, más rétegeinél is találkozunk – pl. udvarnok-előkelők esetében⁶⁵ –, egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a korabeli magyar társadalom földbirtokkal rendelkező részében⁶⁶ általánosan jellemző volt a nemzetség intézményének megléte.⁶⁷

A várjobbágy-nemzetségek eredetét kutatva a szakirodalomban felmerült olyan vélemény, mely szerint a várjobbágyi *genus*ok a Szent István által megállapított várjobbágyok leszármazottai lennének, s a 13. századi forrásokban olykor a „szent király jobbágysai(nak fiai), szabadjai” néven emlegetett várjobbágy-réteggel hozhatók kapcsolatba, azaz a várjobbágy-nemzetségek tagjait illette meg a „szent király szabadja” (stb.) elnevezés.⁶⁸ A várjobbágy-nemzetségek eredetére vonatkozó ezen megállapítással csak részben érthetünk egyet. A várjobbágyi jogállás kialakulásának vizsgálata ugyanis arra az eredményre vezetett, hogy a várjobbágyi jogállás nem Szent István korában, hanem azt követően, a XI. század második felében alakult ki. Olyan várjobbágyok tehát, akiknek az ősei már Szent István király idejében is várjobbágyok lettek volna, s várjobbágyi jogaikat és kötelezettségeiket maga Szent István állapította volna meg, nem léteztek. A 13. századi várjobbágy-nemzetségek XI. századi ősei legfeljebb az akkortájt kiépülő várszervezetben szolgálatot vállaló, ám Szent István korában még vitathatatlanul közszabad státussal rendelkező *míles*ek lehettek.⁶⁹ Ezt a lehetőséget nyitva kell hagynunk, míg akkor is, ha egyetlen, a 13. századból ismert várjobbágy-nemzetség eredetét sem tudjuk az államalapítás időszakáig, forrásokkal alátámasztva, visszavezetni. Nem lehetetlen ugyanakkor az sem, hogy a XII. század folyamán a várnépbeliek közül kiemelt, a várjobbágyi szabadság teljességét élvező, s a szent király jobbágysai közé át helyezett személy(ek) volt(ak) valamely, a következő évszázad-

ban szereplő várjobbágy-nemzetség őse(i). Az a jelenség, hogy forrásaink a várjobbágyokkal kapcsolatban esetenként a „szent király”-ra, azaz Szent Istvánra utaló terminusokat használnak, kielégítően magyarázható azzal a jólismert magyarországi felfogással, mely minden régi vagy réginek feltüntetett kiváltság és szokás forrását Szent István király állítólagos rendelkezéseiben kereste. A „szent király jobbágysai(nak fiai), szabadjai” néven szereplő várszervezetbeliek és a várjobbágy-nemzetségek között tagadhatatlanul szoros kapcsolat tapintható ki, ám ez nem azon alapult, hogy Szent István bármiféle formában valaha is meghatározta volna egy-egy – vagy akár az összes akkor létező – várszervezet várjobbágyainak a személyét és számát valamint egyéb, státussal kapcsolatos intézkedéseket tett volna – hozzávetőleg olyan formában, mint tette azt 1186-ban III. Béla király több esetben is az udvarnokok szabadjaival⁷⁰ –, s utóbb az ily módon megállapított várjobbágyok leszármazottai szerveződtek volna nemzetségekké. Nem lehet egy efféle Szent István-i rendelkezés bizonyítékának tartani azt az 1349-ben említett jegyzéket sem, amelyet akkor „*Legenda sancti regis Stephani*”-ként határoztak meg, s amelynek tartalmáról annyit tudunk, hogy abban azt foglalták írásba, „hány olyan hely van az... országban, ahol a Karakónak mondott vár nemes jobbágysai és népeinek kell élniük és milyen szabadság alatt” (*in quantis locis in regno... nobiles iobagiones et populi castri Craco vocati residentiam facere debent et quali libertate existunt*).⁷¹ E jegyzéket illetően is felmerülhet az az értelmezés, hogy valamely 1038 után keletkezett összeírást tulajdonítottak a 14. század közepén Szent István szervező tevékenysége eredményének.⁷² A gyanú annál is inkább fennáll, mert a kérdéses jegyzék azzal a karakói várszervezettel kapcsolatban szerepel, amely várszervezet kialakulásának időpontja távolról sem mondható megnyugtatóan tisztázottnak.⁷³

A szent király jobbágysai és a várjobbágy-nemzetségek közötti összefüggés azon az egyszerű tényen alapul, hogy a „szent király”-ra utaló terminusok, miként az a várjobbágyság rétegeire vonatkozó vizsgálat révén kimutatható,⁷⁴ a várszervezet népeinek ugyanazon csoportját jelölték, mint az egyszerű „várjobbágy” (*iobagio castri*) kifejezés. Ha tehát az előbbieken azt állítottuk, hogy a várjobbágyi szabadság teljességét élvezők egészére jellemző volt a rokonság nemzetségek szerinti számontartása, úgy mi sem természetesebb annál,

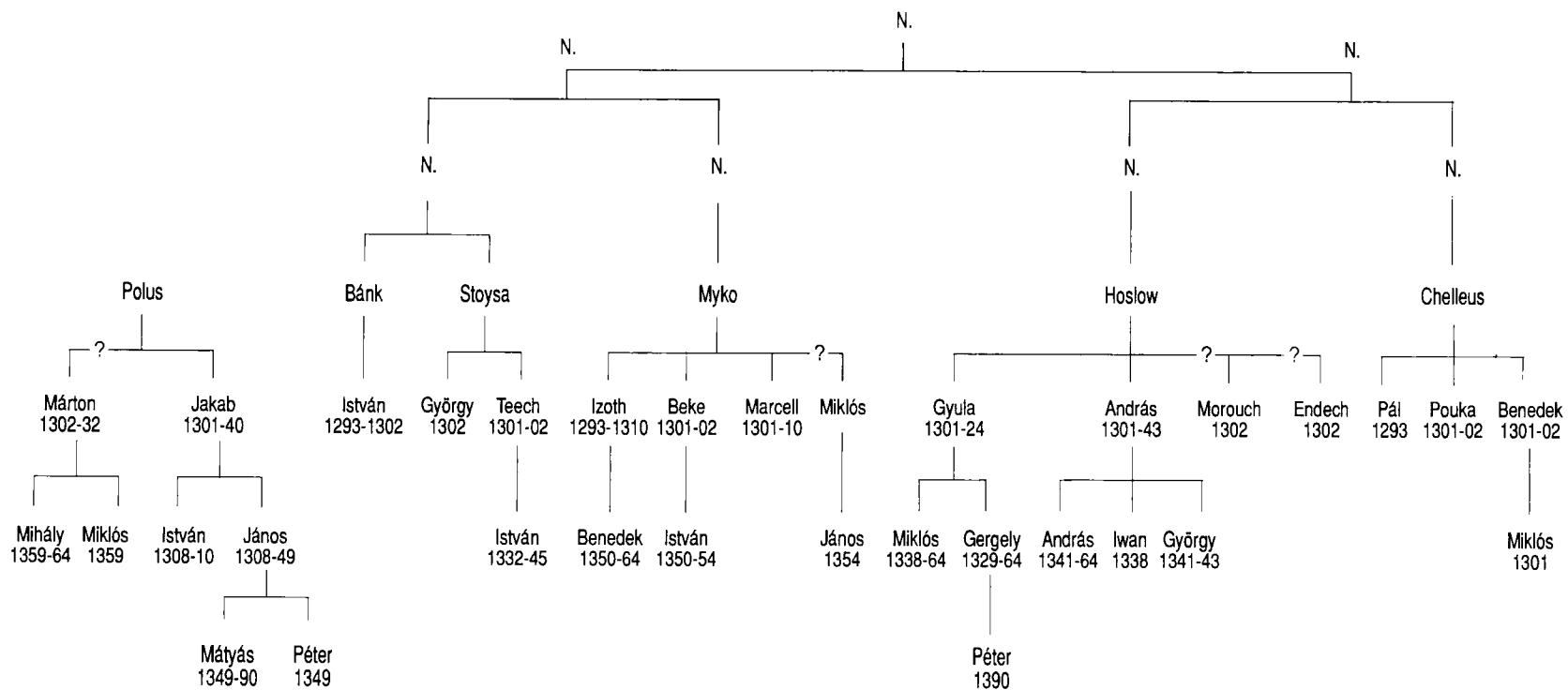
mint hogy az állításban magától értetődően bennefoglaltatik az is, hogy a „szent király jobbágynak fiait), szabadjai” néven nevezettek – lévén azonosak a teljes jogú várjobbággyokkal – nemzeti szervezeten éltek. A várnépbeliekhez, de még az azok közül kiemelt jobbággyokhoz képest is, a teljes jogú várjobbággyokat szorosabb, s a királyi hatalom által is elismert kötelék fűzte birtokaikhoz, ami egyfajta egzisztenciális stabilitást biztosított számukra. Éppen ez a stabilitás volt az a kedvező hatású tényező, ami lehetővé tette, hogy a várjobbággyok rokoni csoportjai a közszabad, illetve az úri nemzetségekhez hasonló nemzeti keretek között éljenek, hiszen a rokonság tagjait vagy birtokait nem fenyegette az organikus kialakult nemzeti közösséget mesterséges és erőszakos beavatkozásokként megbontó eladományozás.⁷⁵ A királyi udvarszervezet népeinek esetében már a XI-XII. században, a várnépbeliek és a közülük kiemelt jobbággyok vonatkozásában pedig a XII-XIII. század fordulójától kezdve bekövetkező eladományozások gyakorlata ezzel szemben a természetes rokoni csoportok nemzeti ként való intézményesülése ellen ható tényezőként fejtette ki hatását, s ezért e népeknek a nemzeti ként csak különlegesen kedvező körülmények következtében alakulhattak ki, s ennek megfelelően megmaradtak a kivételes jelenségek szintjén.

A várjobbággyi státusz által biztosított jogok teljességének élvezete nem csak lehetővé tette, hogy a várjobbággyi rokonságok jogszokások rendje által meghatározott nemzeti ként intézményes jellegű öltsenek, hanem – a kérdés másik oldala felől közelítve meg a problémát – azt mintegy szükség-szerűvé is tette. A teljes jogú várjobbággyi státusz kérdésessé válása esetén ugyanis a valamely várjobbággy-nemzeti ként tartozás igazolása védelmét jelenthette a státuszban megtámadott személy(ek) számára. Jó okkal feltételezhető, hogy a várjobbággy-nemzeti kénteknek a forrásainkban a XI-XII. század első harmada folyamán bekövetkező eltűnése, legalábbis részben, ezzel hozható kapcsolatba. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a várjobbággyok nemzeti kéntek ekkor jöttek volna újonnan létre, ez idő tájt való megjelenésük sokkal inkább azzal magyarázható, hogy a XIII. század első évtizedeiben, a várszervezet népeit és földjeit is erőteljesen érintő eladományozások idején annak felemlítése, hogy egy várszervezetbeli személy valamely várjobbággy-nemzeti ként tagja, egyfajta hangsúlyozása volt annak a ténynek, hogy megilletik a várjobbággyi jogállással járó szabad-

ságok, azaz sem ő maga, sem birtokai nem adományozhatók el.⁷⁶ A várjobbággyi jogok birtoklása és a nemzeti kéntek között meglévő ezen összefüggés a XIII. század embere előtt is világos volt, miként arról IV. Béla király egy oklevelének szavai tanúskodnak. A tatárjárást megelőzően lefolytatott birtokvisszavételi akciók lezárása után IV. Béla a királyi népek helyzetének rendezésébe kezdett bele.⁷⁷ Ennek során a Pozsony megyei intézkedéséről az uralkodó úgy nyilatkozott, hogy „midőn ... az ország állapotát és a várak jogait ... gondos munkálkodással megjavítottuk mindenképpen fel akarván számolni az összevisszaságot, miként azokat is, akik saját akaratukból elhagyván a köteles szolgáltatásokat a szabadság címét bitortolták a maguk javára, ezért tetszett összeírni azoknak a neveit és számát, akiket a szent király régi és valódi jobbággyainak találtak, nehogy szabadságukat valamiben is csökkenteni lehessen, és tetszett összeírni a nemzeti kénteket is.”⁷⁸ Az eképpen írásba foglalt jegyzék nem maradt ránk, de ennek alapján állították ki azt az oklevelet, amely felsorolja az Etre és a Magyar nemzeti kéntek *mansioi*-nak családfoit,⁷⁹ s még évek múltán is emlegették a jegyzéket, amikor az abból tévedés folytán kimaradt néhány karcsai várjobbággy státuszának tisztázására került sor.⁸⁰ Az Etre és a Magyar nemzeti kéntek számára mindenesetre a továbbiakban elegendő lehetett az 1240. évi oklevélben felsorolt személyektől való leszármazás igazolása ahhoz, hogy várjobbággyi státuszukat bizonyítsák. Az idézett 1240. évi oklevél szavai egyszerre igazolják azt, hogy a várjobbággyok körében a nemzeti kéntek megléte a XIII. század derekán általános volt – hiszen ellenkező esetben a kérdéses összeírás sem készülhetett volna a várjobbággy-nemzeti kéntek rendjét követve -, s ugyanakkor azt is kétségtelenné teszi, hogy a várjobbággyok esetében a nemzeti kéntek számoltartása valóban az egyik lehetséges eszköze volt a várjobbággyi státusz által meghatározott jogok biztosításának. Mivel a nemesi *genus*okat illetően jogbiztosító célzattal összeállított nemzeti kénti jegyzékek ismeretlenek, s minden valószínűség szerint azért, mert ilyenek nem is készültek,⁸¹ a várjobbággy-nemzeti kéntek ilyen jellegű összeírása arra mutat rá, hogy a várjobbággyi és a nemesi *genus*ok között, minden hasonlóságuk ellenére, megvoltak azok a különbségek, amelyek végső soron a várjobbággyok és az úri vagy közszabad nemzeti kéntek tagjai között meglévő jogállásbeli különbségekből fakadtak.

Zsoltos Attila

A bajkai várjobbágy-nemzetség

JEGYZETEK

1. 1214: Árpád-kori új okmánytár I-XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest-Bp. 1860-74. (a továbbiakban: *ÁUO*) I. 135.; 1228: *ÁUO* VI. 460.; 1231: *ÁUO* XI. 219.; 1257: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829-44. (a továbbiakban: *CD*) IV. 2. 438.; 1283: *ÁUO* XII. 294., stb.
2. 1236: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I-III. Ed. F. Knauz, L. Dedek. Strigonii 1874-1924. (a továbbiakban: *MES*) I. 320.; 1248: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I-IV. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozzu. Graz-Köln-Wien 1955-85. (a továbbiakban: *UB*) I. 222.; 1256: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1971-87. (a továbbiakban: *CDES*) II. 361.; 1287: *ÁUO* IX. 451.; 1308: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I-II. Ed. Vincent Sedláč. Bratislavae 1980-87. (a továbbiakban: *RDES*) I. 248., stb.
3. 1242 u.: *CDES* II. 77.; 1259: *CDES* II. 445.; 1271: *UB* II. 8.; 1283: *UB* II. 166., stb.
4. 1233: A zichi és vászonkeői gróf Zichy család idős ágának okmánytára I-XII. Szerk. Nagy Iván, Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Bp. 1872-1931. (a továbbiakban: *Zichy*) IX. 130.; 1267: *ÁUO* VIII. 173.; 1284: Hazai oklevéltár 1234-1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp. 1879. 96.; 1302. *CD* VIII.1. 110.; 1323: Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény (a továbbiakban: *DL*) 37 376., stb.
5. 1244: Hazai okmánytár I-VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr-Bp. 1865-91. (a továbbiakban: *HO*) VIII. 43.
6. 1260: *ÁUO* VII. 524-25.; 1301: *DL* 86 889.; 1309: *DL* 58 577.
7. 1233: *Zichy* IX. 130. – A „sine herede” kifejezés értelmezéséhez ld. Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Bp. 1904. 12., 25. p.
8. 1289. *UB* II. 216-217. pp.
9. Pl. 1283: *ÁUO* XII. 294. és 1284: *HO* VI. 313.
10. A kérdéskör – elsősorban a honfoglaláskori nemzetségekre vonatkozó kutatásokat szem előtt tartó, de a XIII-XIV. századi genusokat is érintő – tudománytörténeti összefoglalását ld. Mesterházy Károly: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 70-86. pp.
11. Ezek közül elsősorban a Karácsonyi János, a Hóman Bálint és a Györffy György által előadottak gyakoroltak jelentős hatást a kutatásra, ld. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-III. Bp. 1900-1901. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.) I. IV-VIII.; Hóman Bálint-Szegfű Gyula: Magyar történet I-V. Bp. 1935.² (reprint 1990.) I. 219-222. pp.; Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I-II. (a továbbiakban: Györffy 1958.) Századok 92. (1958) 25. p. (az utóbbit vö. még Györffy György: A magyar állam félnomád előzményei. In: Tókei Ferenc szerk. Nomád társadalmak és államalakulatok. Tanulmányok. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. sz. Bp. 1983. 371-372. pp.)
12. Összefoglalóan ld. Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 26-50. és 459-67. pp. (a továbbiakban: Kristó i.m.)
13. Kristó i.m. 28. p.
14. Gerics József: A Tatóny-nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. Történeti Szemle 9. (1966) 6. p.
15. Karácsonyi i.m. I. IX.; Györffy 1958. 21-22. pp.; Kristó i.m. 27. p.
16. Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-II. Temesvár 1891-92. (a továbbiakban: Wertner i.m.) passim; Karácsonyi i.m. III. 165. p.; Erdélyi László: a magyar lovagkor nemzetségei 1200-1408. Bp. 1932. (a továbbiakban: Erdélyi i.m.) 7. p.; Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. (a továbbiakban: Györffy 1977.) 256-258. pp.; Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I-II. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XLIV. és XLVIII. Szeged 1973-74. (a továbbiakban: Kristó-Makk-Szegfű i.m.) passim.
17. Ld. pl. Karácsonyi i.m. III. 165-91. pp.; Györffy 1958. 23-24. pp.; ellenben vö. Kristó i.m. 27. p.
18. Karácsonyi i.m. III. 165-91. pp.; Erdélyi i.m. 7. p. (több esetben eltérő névalakokkal)
19. Györffy 1958. 23. p., vö. 1237: *UB* I. 175-176. pp.
20. Györffy 1977. 256. p.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. Bp. 1987. (a továbbiakban: Györffy 1987.) II. 213-214. pp. (innen az idézet), 301-302. pp. – A Nána-Beszter nembélieket Wertner nemeseinek tartotta, ld. Wertner 1891-92. II. 209-210. pp.
21. 1228: *CDES* I. 245. p.
22. 1231: *ÁUO* XI. 257. p.
23. Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágysztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100.sz. Bp. 1983. (a továbbiakban: Bolla i.m.) 64-66. pp.
24. 1184: *CD* II. 219-20., vö. Karácsonyi i.m. III. 183. p.
25. 1279: a király eladományozza „quandam terram iobagionis castri nostri Nogradensis de generatione Woyne sine herede decedentis in terra Cuplan existentem” – Szentpétery Imre-Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke I-II. Bp. 1923-87. (a továbbiakban: RA) II/2-3. 249. p., vö. Kristó-Makk-Szegfű 1973-74. II. 46.; 1301: „comes Gaal de genere Buus iobagio castri Nitriensis” – *RDES* I. 43.
26. 1325: Anjoukori okmánytár I-VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878-1920. (a továbbiakban: AO) II. 223. p.
27. 1287: *HO* II. 18-19. pp., vö. *CD* V.3. p. 345-346. pp. – A nemesítő oklevél státuszjelölésének egyértelmű tanúsága mellett az is valószínűtlenné teszi Nólcsa fia Pál várjobbágy voltát, hogy annak a Guge fia János comesnek a szervienseként szerepel, aki Péter fia János pozsonyi várjobbágy anyai unokatestvére (consobrinus) volt (1292: *MES* II. 316.). A szerviensi kötelék kialakulása sokkal valószínűbb egy előkelő várjobbágy rokona és egy várnépbeli, mintsem egy másik várjobbágy között. Megjegyzendő azonban, hogy a Péter fia János és Guge fia János közötti rokonság ellenére sincs elegendő ok azt feltételezni, hogy maga Guge fia János is várjobbágy lett volna.
28. 1274: *HO* VII. 150. p.
29. Vö. Zsoldos Attila: A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. Aetas 1990/3. sz. (a továbbiakban: Zsoldos 1990. 11. p. és Zsoldos Attila: Jobbágyságok a királyi várszervezetben. Történelmi Szemle 34. (1992) 1-15. (a továbbiakban: Zsoldos 1992.)
30. Az Otokocs nem esetében ráadásul az az oklevél, amely a rokonság tagjait „de genere Utruchak” származóknak

mondja (1294: *CD* VIII. 2. 244-246. pp.) nagy valószínűséggel hamis (vö. Györffy 1987. II. 507-508. pp., 531. p.). Ennek figyelembevételével akár az Otrókocs-rokonság nemzetség volta is megkérdőjelezhető lenne.

31. A Zágráb-Korpás nemzetséghez kapcsolható személyek 1232 óta (ld. *AO* V. 83. p.) szerepelnek forrásainkban, a rokonság genusként azonban csak egy évszázad múltán, 1328-ban jelenik meg (*AO* V. 441. p.). A Malán birtokos nemzetségnek nevet adó Zágráb több ízben várjobbágyként szerepel (1243: *CD* IV.1. 291. p.; 1245: *ÁUO* VII. 194. p.), s ugyanakkor ismeretes, hogy 1275-ben hat malai várjobbágy nemesítésére került sor (ld. *HO* VII. 158-159. pp.). Ez utóbbi személyek azonban nem illeszthetők be a Zágráb-Korpás rokonság nemzedékrendjébe (vö. Karácsonyi i.m. III. 189-191. pp.; Györffy 1987. II. 524. p.), s így a Zágráb-Korpás nemzetség leszármazási viszonyainak, ill. a 13. század első felében élt Zágráb apjától, Korpástól genealógiailag le nem vezethető rokonok jogállásának kérdése korántsem mondható megnyugtatóan tisztázottnak.

32. Ez a jelenség figyelhető meg a Zala megyei Pacsára való várnépbeli rokonság esetében is, mely az országos nemességbe történő felemelkedését követően, a 14. század végén, szerepel „Jónás nemzetség”-ként. Ld. még Wertner i.m. II. 78. p. és *Zsoldos Attila*: A pacsai Jónás nemzetség nemessége (sajtó alatt)

33. 1327: „de genere Choby” – Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886-90. (a továbbiakban: Zala) I. 324. p.

34. Karácsonyi i.m. III. 166. p.

35. 1268. *ÁUO* VIII. 208. p.

36. Karácsonyi i.m. III. 168. p.

37. 1256: *HO* VII. 59. – Megjegyzendő, hogy az ez alkalommal említett Matha fia Olivér hadnagy éppen úgy a Csabi nembeli Detre fiaival, Balázssal és Gothárdal szerepel együtt, mint a kérdéses 1268. évi oklevél Olivér hadnagya.

38. Tartozunk az igazságnak azzal, hogy említést tegyünk még egy adatról, amely a rezneki ág várjobbágyi státusa melletti érv lehetne. 1229-ben Kálmán herceg előtt Jakab, Detre és Gergely várjobbágyok pereskedtek (ld. *Történelmi Tár* 1898. 338-340. pp.). Arra azonban Karácsonyi – aki éppenséggel ismerhette az adatot – sem talált kellő alapot, hogy az e helyütt szereplő Detrét és Gergelyt a Csabi nemzetség azonos nevű tagjaival azonosítsa.

39. Közismert, hogy a Csallóközben egyaránt „Karcasai”-nak nevezett királyi szerviensi, várjobbágyi és várnépi státusú rokonságok éltek együtt, amelyek között az esetlegesen meglévő genealógiai kapcsolat éppen úgy nem mutatható ki, mint a Csabiak két „ága” között sem. Különböző jogállású rokoni csoportok osztatlan birtoklására ld. 1268: *UB* I. 349-350. pp. – Az a gondolat, hogy a várjobbágy nemzetségeként számon tartott rokonságok jogállás tekintetében valóban differenciált képet mutathatnak, már korábban is felmerült, ld. Bolla 1983. 248. p. (76.sz. jegyzet)

40. 1239: *ÁUO* VII. 91. p.

41. 1244: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I-XV. Ed. Tude Smiciklas. Zagrabiae 1904-34. (a továbbiakban: *CDCr*) IV.251. p.

42. Karácsonyi i.m. I. IX.

43. Vö. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 79-81. pp.

44. 1238. *UB* I. 183-184. pp., vö. *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és társadalmi háttére. Szempontok a köznemesség

kialakulásához. (szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc.) Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. In: Bp. 1984. (a továbbiakban: Szűcs i.m.) 356. p. (54. sz. jegyzet)

45. 1296: *HO* V. 79. p., vö. Kristó im. 38. p.

46. 1217: „Petrus et Paulus filios Both hodunogionis” – *Karácsonyi János-Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzespróba-lajstrom. Bp. 1903. (a továbbiakban: *VR*) 168.sz.; 1234: „Bagha filius hodnogionis Lucae” – *VR* 375.sz.; 1257: „Andrea filio hodnog Nicolai” – *MES* I. 446.; 1324: „Demetrius filius Jovanche maioris exercitus” – *DI* 86 968. (vö. 1298: Zichy I. 89-90. pp.)

47. 1275: *HO* IV. 54. p.; 1283-89. k.: Zala I. 61. p. – keltére ld. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. (Új kiadás az 1908. évi Pótlásokkal: Szeged 1988. szerk. Kosztu László) és *Zsoldos Attila*: A pacsai Jónás nemzetség nemessége (sajtó alatt) –; 1289: Zala I. 97. p.

48. 1353: *AO* VI. 95-96. pp.

49. 1244: *CDCr* IV. 250. p.

50. Karácsonyi i.m. I. IV.

51. 1240: *CDES* II. 51. p.; 1279: *RA* II/2-3. 249. p.

52. 1240: „iobagiones castri de Borsod de villa Dedus, Zadur videlicet, Petrus, Ysip, Abraham et alii de generacione ipsorum” – *ÁUO* VII. 101.; 1255-56. k.: „Cun centurio pro se et pro tota generacione sua, ... Corraldus filius Stephani iobagio de Kamarun pro se et pro tota generacione sue, ... Aldew de Kescew iobagio de Kamarun pro se et pro tota generacione sua” – *CDES* II. 339-340. pp.; 1263: „pro tota generacione eorum” – *UB* I. 290. p.; 1294: „de generacione” – *ÁUO* XII. 560-561. pp.

53. 1302: *DI* 86 893. – Hasonló intézkedés tényleges osztálytételnél, ld. 1323: Zichy II. 352-353. pp. (vö. 1323: *DI* 37 376. o.)

54. Bánk-, Stoysa-, Myko-, Huzlo-, Chelleus- és (az 1302-ben a rokonság sorába fogadott Jakab apja után) Polus-ág.

55. 1302: *DI* 86 893.; 1332: *Botka Tivadar*: Bars vármegye hajdan és most I. Pest 1868. (a továbbiakban: Bars) 52-53. pp.; 1346: Zichy II. 195. p.; 1349: Zichy II. 390. p.; 1350: *AO* V. 350. p.; 1358: *AO* VII. 478-479. pp.; 1359: *AO* VII. 554. p.

56. 1293: *MES* I. 311. p.; 1301: *DI* 86 889. p.

57. 1318: *AO* I. 487. p.; 1345: Bars 53. p.; illetve 1302: *DI* 86 893. – Egy 1390. évi adat azt mutatja, hogy Kistapolcsányban Polus fia Jakab egyik leszármazottja is birtokolt (ld. Bars 71-72. pp.). A birtokszerzés körülményei nem ismeretesek.

58. 1308: *DI* 86 901.; 1310: *DI* 86 911.; 1315: *DI* 86 929.; 1321: *DI* 86 942.; 1327: *DI* 86 983.

59. 1327: *DI* 86 983.; 1340: Zichy III. 109-111. pp.

60. Pl. 1332: „Stephanus filius Teech suam propriam possessionariam porcionem in dicta possessione Bayka ipsum contingentem” – Bars 52. p.

61. Pl. 1301: Bánk fia István eladja Polus fia Jakabnak „quandam particulam terre sue in Zyman existentem ... porcionem videlicet suam in eadem”. Az eladás alkalmával „omnes cognati et consanguinei dicti Stephani” megjelentek és megerősítették, hogy az adásvétel „de communi voluntate et nullo contradictore existente” történt – *DI* 86 889.

62. A 14. század közepén a rokonság ágai között birtokper folyt a fiúörökös nélkül elhunyt Teech fia István birtokrészéért, s a perben mindkét fél a maga rokoni jogaira hivatkozott, ld. 1364: Bars 50. p.

63. 1302: *DI* 86 893.

64. Pl. 1263-ban Marcell fiai, Kelemen és Márton bácsi várjobbágyságok István ifjabb királytól Keszit kapták adományok (CD IV.3. 156-157. pp.), majd ugyanőket és rokonaikat (cognati) a Dobra nemből (de genere Dobra) nemesíti az ifjabb király (1265: CD IV.3. 294-295. pp.) – Ellenben 1232: „de genere Churt” – UB I. 142. p. és 1237: „de genere Kurth” – UB I. 173. p.

65. 1330: „Nicolaus filius Echii et Andreas filius Poka iobagiones udvornicorum de villa Fel de progenie Lenghez ... pro se ipsis et tota universitate iobagionum udvornicorum ... regalium de maiori et minori Fell de eadem progenie Lenghez” – A Héderváry-család oklevéltára I-II. Szerk. Radvánszky Béla, Závodszy Levente. Bp. 1909-22. I. 28. p.

66. Figyelembe veendő ugyanakkor a föld birtoklása és teljes jogú tulajdonlása között – részben a jogállások sokszínűsége, részben a földbirtokok különböző típusai alapján – megmutakozó különbség.

67. Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. 79. p. – A nemzetségek szerinti birtoklásnak a jogállásbéli különbségektől független, általános elterjedtsége tette lehetővé, hogy magára a jogállásra is mint egyfajta vérségi közösségre tekintsen a 13. század embere, ld. pl. 1214: VR 74.sz.; 1215: VR 127.sz.; 1259: ÁUO VII. 515. p., stb. (vö. Szűcs 1984. 353-354. pp.)

68. Gyórfy 1958. 23-24. pp.

69. A kérdés bővebb kifejtését ld. Zsoldos Attila: A várjobbágyi jogállás eredete (sajtó alatt)

70. 1186: HO VI. 4. p., ÁUO VI. 164. p. és Fejérfataky László: III. Béla király oklevelei. Klny. a III. Béla király emlékezete c. kötetből. Szerk. Forster Gyula. Bp. 1900. 11. p.

71. 1349: CD VII.1. 108. p.

72. A lehetőség realitását növeli, hogy pl. III. István egy oklevelét Kun László mint „privilegium sancti regis Stephani” írta át 1284-ben, ld. 1284: CD V.3. 253-254. pp. és 1165: CDES I. 85-86. pp.

73. A kérdésre összefoglalóan ld. Kristó Gyula: A vármeigyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 280-281. pp. – Karakó Szent István-kori megszervezése kérdésének kulcsa éppen az 1349. évi adat értelmezésében rejlik. Amennyiben bebizonyosodna, hogy a „Legenda Sancti regis Stephani” valóban Szent István király személyéhez kapcsolható, úgy a továbbiakban nem lenne akadálya annak, hogy a karakóit a korai,

1038-ig kialakított várszervezetek közé soroljuk. Mivel azonban éppen ezen a téren merülhetnek fel kételyek, s vajmi csekély reménye van annak, hogy a kérdéses összeírás valaha is előkerüljön, kénytelenek vagyunk beérni annak megállapításával, hogy a karakói várszervezet kialakításának kérdése továbbra is nyitott.

74. Ld. Zsoldos 1992.

75. Zsoldos 1990. 7-13. pp.

76. Ez magyarázza, hogy a királyi várszervezetnek a várjobbágyi jogokkal nem rendelkező népei közül származó személyek esetenként csalárdul várjobbágyynak tüntették fel magukat az eladományozás elkerülése érdekében, ld. pl. 1261: ÁUO XI. 503-504. pp. (vö. RA I/3. 387. p.); 127. p.: HO V. 50-51. pp. (ld. még 1271: Zala I. 57. p. és ÁUO VIII. 339. p., továbbá vö. Bolla 1983. 235. p.).

77. Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XLVII. Szeged 1974. 20. p.; Magyarország története tíz kötetben I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1984. I/2. 1379. p. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája)

78. 1240: „cum ... regni statum et iura castrorum nostrorum ... studio reformaremus diligenti, volentes omnimodam removeere confusionem, sicut eos, qui postpositis pro sua voluntate serviciis debitis libertatis sibi titulum usurpant, sic eorum nomina et numerum, qui antiqui et veri iobagiones sancti regis inventi fuerant, ne ipsorum libertati posset in aliquo derogari, generationes placuit designare” – CDES II. 51. p.

79. Uo.

80. 1255: „cum dominus rex tempore revocationis perpetuatum omnia iura et statum castri Posoniensi ordinasset personaliter et revocasset, nomina omnium iobagionum ac aliorum cuiuscunque condicionis hominum ad id castrum pertinentium in tenorem registri regalis concludendo” – CDES II. 354. p. – Világos tehát, hogy az összeírás nem korlátozódott a várjobbágyságok előszámlálására, vö. még 1255(?): CDES II. 326. p.; 1256: CDES II. 388-389. pp.

81. Gerics József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. Irodalomtörténeti Közlemények 71. (1967) 589-590. pp.; Kristó i.m. 36. p.

MEGEMLÉKEZÉS EGY 400 ÉVES CSALÁDRÓL

A magyar családtörténetben 400 év nem tartozik a leghosszabb korszakok közé, mégsem érdektelen áttekinteni egy 400 éves magyar nemesi család történetét, amelynek ebben a 400 évben érdekesen alakult a sorsa. A Szluha család tagjai között akadnak egyszerű kismesek, de többségükben az úgynevezett „bene possessionati”, vagyis birtokos nemesi kategóriába emelkedtek, ha új területre költöztek, hamar megtalálták az utat az adott megye legjobb köreihez, emelkedtek vagyonban és tekintélyben. Egyik ágában a főnemesek közé is felemelkedett a család, és országos ügyekben is szerepet játszott.

Idén volt 400 éve, hogy a Szluha család címeres nemeslevelet kapott Rudolf királytól (lásd 1. ábra). A nemeslevél 1593. január 19-én Prágában kelt és abban Zlwha Márton és testvérei István és János nemesítettek meg. Kihirdette ugyanazon évben Nyitra vármegye.¹ Az eredeti nemeslevélről annyi ismeretes, hogy az a Vas megyei ág birtokában volt a XVIII. században, mert azt 1775. november 15-én Szluha Antal felsőpatyi birtokos a veszprémi Káptalanban helyezte el.² A veszprémi Káptalan Levéltára őrzi az átvételi elismervényt, amelyben Szluha János a dunántúli kerületi tábla ügyvédje, Antal fia 1791. augusztus 15-én ismét átveszi az eredeti armálist.³ Az eredeti ma ismeretlen helyen lappang.

A nemességszerzők a csejtei uradalom területén laktak, melynek akkoriban a Nádasdy család volt

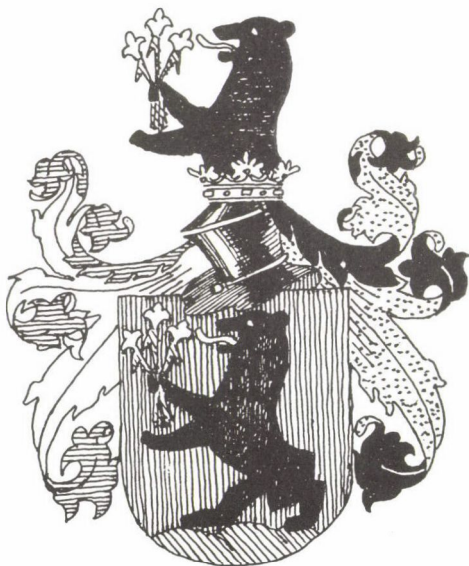
a birtokosa. A fő szerző Zlwha Márton felesége Rummy Teréz, ki feltehetően a Vas megyei ősi Rummy családnak, a Nádasdyak familiárisaként Nyitrába származott ágából való volt. Mindez azonban még csak feltevés, okleveles igazolásra vár.

A család – talán éppen a fentiek révén – hamar kiemelkedett az egytelkes nemesek sorából és birtokosok közé került. A szerző Márton fia Mátyás ősi Trencsén megyei birtokos nemesi családból nőszül és halácsi Halácsy Kata feleségével együtt 1633-ban birtokos annak anyja, Spáczai Spáczay Margit után örökölt Pozsony megyei spácai és alsókorompai birtokain.⁴ Birtokos azon kívül a nyitrai megyei Verbón is, hol lakóháza van. Fia János a Nádasdy családnak tett szolgálataiért 1642. október 3-án Csejten kelt oklevélben Nádasdy Ferentől adományt kap, az atyja által már bírt, közönségesen Hlowohumenska nevezetű verbói telekre, amely a csejtei uradalom területén fekszik.⁵ A család a fenti adomány óta *verbói* előnevet használt, noha ettől a birtoktól rövidesen, még a XVII. század végén megvált és azóta számtalan helyen volt birtokos.

A családra vonatkozó genealógiai irodalom első nyoma Rajcsányi Ádám *Deductiones genealogicae* c. kéziratos munkájának I. kötetében található.⁶ Kutatásában nyilván megrendelőként jelentkezett a család grófi ága, amely az ősi földről elszakadva, vagyonban és tekintélyben emelkedve érdeklődéssel fordult eredete felé. Nagyrészt Rajcsányi adataira támaszkodva ismerteti a családot Wurzbach is.⁷

A XVIII. század elejére két ága kivált a családnak, elköltözött az addig lakott Nyitra megyéből és új területen, a Dunántúlon kezdett vagyonban emelkedni.

Az egyik a grófi ág, amely Szluha Ferenc személyében jelentkezik. Szirmay István országbírói ítélőmester titkáráként 1702-ben szerepet játszik Rákóczi Ferenc szöktetésében, így természetes módon csatlakozik a szabadságharc mozgalmához. A fejedelemnek fő hadbiztosa, sőt 1709-ben Érsekújvár főkapitánya és az uradalom jószágigazgatója.⁸ Időközben elveszi az ősi Komárom megyei birtokos nemesi családból származó Konkoly Thege Júliát, kivel a család ógyallai birtokában részesül és szívós birtokszerző munkával nagy vagyonra tesz szert. Tekintélye egyre nő a megyében és miután a szatmári béke után leteszi a hűségesküt, birtokait megtarthatja, sőt megvásztják Komá-

1. A Szluha család címere

rom vármegye alispánjának.⁹ Az 1715. évi országgyűlésen a megye követe és nádori ítélőmester.¹⁰ Náadori ítélőmesteri minőségében az 1723. évi országgyűlésen tartott nagyszabású beszédében a Pragmatica Sanctio elfogadtatásához jelentősen hozzájárult.¹¹ Ennek jutalmaként rövidesen kancelláriai tanácsosként Bécsben találjuk. Mint az udvar lekötöztetése – korának szokásait követve – egyre-másra kéri fel adományba a különböző adományozás alá eső birtokokat az ország legkülönbözőbb területein. Egy sereg adományban részesül, és bár ezek ugyan – az örökösök ellentmondása miatt – nem minden esetben járnak a birtok tényleges megszerzésével, végül birtokosa a Bars megyei Iklad pusztának, melyet 1715-ben vesz meg leszenyei Nagy Klárától, Nedeczky Gábor özvegyétől,¹² a Komárom megyei Bábolna pusztának (a későbbi híres ménesbirtok elődje) és a Nógrád megyei Salgó várának és uradalmának. 1726. augusztus 25-én Bécsben kelt oklevelével III. Károly királytól feleségével és György, János és Eleonóra gyermekeivel bárói rangot kap.¹³ Az oklevél sokáig lappangott, míg gr. Teleki Andor birtokában a háború után Buenos Airesbe, honnan a gyűjtő adományaként az Országos Levéltárba került. Az oklevelet az 1743. évi grófi oklevéllel együtt ismerteti Nyuláshiné Straub Éva.¹⁴ 1728. március 16-án Bécsben ugyancsak III. Károly királytól birtokai után *ikladi* előnevet és a „Salgó és Bábolna örökös ura” címet nyeri.¹⁵ Téves tehát Nagy Ivánnak a Pest megyei Iklad községnek az előnévvel való összefüggésére tett megállapítása. Szép korabeli karrier szakadt meg Bécsben 1729-ben bekövetkezett halálával. Gyermekei közül János papi pályára lépve a jezsuita rend tagjaként jónevű csillagász hírében áll és a portugál király, Brazília akkori ura meghívására Dél-Amerikába megy és a Maragnon folyó vidékének térképezésével jelentős tudományos munkát végez. A jezsuita rend feloszlatásakor a többi jezsuitával Lisszabonban börtönbe kerül, ahonnan befolyásos bátyja közbenjárására kiszabadulva hazatér, tanít és a grazi jezsuita rendházban 1803-ban fejezi be életét.¹⁶

Ferenc báró másik fia György a Károlyi lovas-ezred ezredese, az 1743-as nemesi felkeléskor Komárom vármegye felkelt nemesinek vezére, majd a dunántúli megyék seregeinek tábornokaként részt vesz az osztrák örökösödési háborúban.¹⁷ Szluha György 1743. április 13-án Bécsben kelt oklevélben Mária Terézia királynőtől grófi rangot nyert.¹⁸ Szluha György gróf feleségével gróf Sinzendorff Rozália-Filippinával annak anyja után az egykor elkobzott

Nádasdy javak örököse lett, és a többi örököstől 1748. október 26-án megvették a sárvári és csepregi uradalmakat.¹⁹ Az örökség azonban adósságokkal igen megterhelt volt, így rövidesen ráment György gróf igen gazdag atyai öröksége, majd előbb a sárvári, végül a csepregi uradalom is. Utódai igen csak megcsökkent vagyonnal a XIX. században mint grófok a főrendiház tagjaiként szerepeltek.²⁰ A grófi ág utolsó tagja gróf Szluha Aladár 1890-ben vagyon-talanul vitte sírba ágát, miután felajánlotta a nemesi ág egy-egy tagjának az örökbefogadást, de azok nem kértek belőle.

A dunántúli nemesi ág ugyancsak egy tanult és munkájával kitűnő családtag révén emelkedett fel Szluha István személyében. Miután atyja, Miklós minden brunóci Nyitra megyei birtokát eltékoztolta, tanult ifjúként 1695-ben az esztergomi érsek szolgálatába áll, ki akkor egyben a Győri püspökség adminisztrátora is. A győri püspökség Vas megyei javainak jószágigazgatójaként Vas vármegyébe kerül,²¹ ott is nősül a darásporpácsi Darás családból, elvéve a korábbi nádori ítélőmester, Darás István unokáját, Darás Erzsébetet. A Darás család ősi, Rudolf királynak 1583. április 29-én Prágában kelt új adományaival megerősített birtokosa volt a Vas megyei Felsőpatynak,²² mely birtokban jelentős részt szerez meg Szluha István. Felsőpatyon lakó nemesként Vas vármegye 1733. évi nemesi összeírásában szerepel.²³ Mint jószágigazgatónak is elismerik szolgálatait. 1718. május 6-án Keresztély Ágost szász herceg esztergomi érsek, mint a Győri püspökség adminisztrátora 24 évi szolgálataiért és a kuruc időkben tanúsított hűségéért Tapolcafi Veszprém megyei község határában birtokot és a szomszédos Vecse községben egy 40 éve elpusztult malmot adományoz neki. A birtokba iktatás 1718. augusztus 31-én ellentmondás nélkül megtörténik.²⁴ Leányait jól adja férjhez és jelentős birtokot hagy egyetlen fiára Antalra, ki azonban sokkal kevésbé sikeres gazdasági téren. Bár kitűnő nevelést ad 4 fiának, birtokait nagyrészt elidegeníti. Egyébként az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban Vas vármegye birtokos nemeseként kerül regisztrálásra.²⁵

Négy fia szép karriert fut be. György pálos szerzetesként (Demeter néven) jelentős irodalmi munkásságot fejt ki.²⁶ „Puncta et animadversiones pro rei litterae”... c. munkája röpirat a magyar nyelvnek az országgyűlésben való bevezetése mellett.²⁷ Bessenyei György irodalmár-testőrrel folytatott verses levélváltása ismeretes az irodalomból.²⁸ A pálos rendnek II. József által történt feloszlatásakor világi pap, majd 1792-ben szek-

szárdi plébános, madocsai apát és pécsi kanonok lesz. Ebben a minőségében aktív fejlesztője a városnak. Építője a klasszicista szekszárdi r.k. templomnak, alapítója az ottani kórháznak.²⁹ Arcképének eredetije, a 30-as években a kórház igazgatójának szobájában függött.³⁰

Másik fia, Ignác Vas vármegye ajánlatára 19 évesen 1767-ben a nemesi testőrséghez kerül.³¹ A testőrségnél közelebbi kapcsolatba kerül és barátságot alakít ki Bessenyei Györggyel. Együtt látogatják meg Szluha Ignác pálos bátyját, mely látogatásnak Bessenyei verses emléket állít. A gárdától tisztként a hadsereghez kerül, hol a napoleoni háborúk egy részét végigharcolja, és alezredesként 1806-ban nyugdíjba vonul. A harctéri szolgálat után a Székesfehérvári Hadi Élelmezési Igazgatóságot irányítja. Nőtlenül hal meg Székesfehérváron 1807-ben és szerzett vagyonával támogatja Antal öccsét, ki ugyancsak Fejér megyében telepedett le, ottani birtokos nemesi családba nősült. Felesége gutori Naszvad Teréz révén cecei birtokos lesz. A ceczei Mátyffy család Fejér megyei cecei birtokából jelentős rész száll rá, melyet saját szerzeményeivel még jelentősen bővít és megalapítójává válik a család Fejér megyei ágának.³² Mint Fejér megyei birtokos Ignác bátyjával Vas vármegyéhez fordul nemességének igazolása tárgyában, amit 1790. május 7-én meg is kap³³ és 1794. február 4-én Fejér vármegye közönsége előtt ki is hirdet.³⁴ Utódai jelentős birtokosok Fejér megyében. Kiemelkedik közülük Szluha Imre, Fejér vármegye konzervatív követe az 1836-os országgyűlésen (Petőfi prózájában többször említi) elnyeri az udvari körök bizalmát és 1837-ben a Jász-Kún kerületek főkapitányává nevezik ki, amely hivatalát 1848-ig meg is tartja.³⁵ Az utódok közül többen viselnek országgyűlési képviselői hivatalt a dualizmus korának parlamentjeiben, szakítva a nagyapa politikai irányával, 48-as ellenzéki programmal. A Fejér megyei ág utolsó birtokosa Szluha Aladár a felsőház tagja,³⁶ titkos tanácsos, többezer holdas birtokát és alsó-szentiváni kastélyát 1945-ben a földosztás veszi el. Az épületben ma a helyi plébániatemplom működik.

A negyedik testvér a Vas megyei ág őse, a legifjabb János Bécsben nevelkedik a rokon Szluha György grófnál, ki erről 1769. március 4-én bizonyítványt állít ki számára.³⁷ 1780. február 4-én királyi ügyvéddé nevezik ki Kőszegre a Dunántúli Kerületi Táblához, mely hivatalt haláláig viseli.³⁸ 1789. április 26-án testvéreivel eladja az erősen megterhelt, örökölt felsőpatyi atyai jószágot 14 ezer Ft-ért berekaljai Horváth József sopro-

ni táblabírónak.³⁹ Nagycsömötében vesz birtokot, hol a kihalt Gebhard család nemesi kúriájában lakik,⁴⁰ majd 1790-ben új kúriát épített, mely ma is áll. Utolsó tulajdonosa Szluha Mariann dr. Balog Zoltánné volt, kitől 1945-ben vették el. Az 1790. május 17-i nemesi bizonyáglevelébe őt is befoglalják, azonban később ismert ok nélkül nemességvitató pert kezd 1821. szeptember 4-én Vas vármegye tiszti ügyésze ellen, melyet megnyer, majd azt a Helytartótanács 1822. május 21-i 13103. sz. ítéletében is megerősíti.⁴¹ Ennek alapján Vas vármegye 1822. július 29-én számára, fiai Ferenc és Márton, valamint Fejér megyei unokaöccsei, Imre és Sándor számára nemesi bizonyáglevelet állít ki.⁴² Fia Szluha Márton Vas vármegye főszolgabírája Kőszegen, ki atyja nagycsömötei kúriája mellé Kőszegen szép városi, copf stílusú házat vesz a Várkörön, mely 1930-ig volt a család birtokában.⁴³ (lásd 2. ábra.) 1847. február 4-én a soproni váltótörvényszék bírójává nevezik ki.⁴⁴

A család nemességét a magyar királyi Belügyminisztérium is igazolta, elsőként a Vas megyei ág tagjai közül Szluha Imre csendőrhadnagyét 1899-ben 76.372 számon.⁴⁵ Az igazolás során a fenti nemesség vitató per teljes anyaga bemutatásra került, melynek alapján az igazolást szakmailag elbíráló Országos Levéltár igazgatója, Komáromy András a család történetét vázlatosan ismertette a „Nagy Iván Családtörténeti Értesítőben”.⁴⁶ Az igazolást még számos másik is követi.

A nemesi rangban Nyitra megyében maradt ágak kisebb vagyonnal rendelkeztek. Ebből az ágból az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban István került felvételre.⁴⁷ A XIX. század végén az ottani Szelőcén éltek leszármazottaik. Ebből az

2. A Szluha család kőszegi háza

ágból is kirajzott egy családtag, Szluha István személyében, kinek mint már évek óta szegedi lakosnak Nyitra vármegye 1778. január 18-i bizonyosságlevelével igazolta nemességét, melynek alapján 1779. július 5-én Szegeden tartott közgyűlésén Csongrád vármegye kihirdeti Szluha István és fia Ádám nemességét.⁴⁸ Ez az ág is hamarosan jelentős vagyonra és tekintélyre tesz szert Szegeden. István fia Ádám és unokája Gáspár Szeged főbírói székében ült a XIX. század első felében. Dédunokája Szluha Ágoston, Szeged főkapitánya

néprajzi érdeklődésű ember volt. Az irodalom terén is jelentkezett ez az ág Szluha Gáspár szegedi főbíró verses műve révén.⁴⁹ Írói vénáját utóda Szluha Margit, lovag Wettstein Jenőné, az ág utolsó tagja is örökölte, ki elbeszélés gyűjteményt jelentetett meg.⁵⁰

A család jelenleg kizárólag a dunántúli nemesi ág leszármazottaiban él. Magyarország mellett 1956 után a világ több égtájára Amerikába, Dél-Afrikába szóródtak szét a család tagjai.

Szluha Márton

JEGYZETEK

1. Duróczy Zoltán: Nemesi Évkönyv Bp., 1923. 194. p.
2. Lukácsics Pál: A veszprémi káptalan levéltára. „Levéltári Közlöny” 1930. Az eredeti armálisok között sorolja fel. Állítását azonban nyilván csak a katalógusra építette, mert az eredeti ott nem található meg.
3. Dr. Kredics László püspöki levétáros 1970. október 19-én kelt tájékoztatása.
4. Esztergom Megyei Levéltár Esztergomi Káptalan Levéltára Libro XIX. Folio 337.
5. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) 185. Archivum familiae Nádasdi. Adományok gyűjteménye.
6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 2308 Fol. Hung. Pag. 64.
7. Wurzbach: Biographisches Lexikon, Wien 1856.
8. MOL O 65 A nyitrai káptalan levéltári mutatói 1708/102.
9. Fényes Elek: Komárom vármegye 59. A Magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben I. 59. p. Pest 1848.
10. Nagy Iván: Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest 1863. 767 p. X., hivatkozik az 1715 évi országgyűlés cikkelyére.
11. A téma nagy irodalmából legyen elég ezúttal kiemelni Szalay László: Adalékok az 1723. évi 1-3. törvénycikk keletkezéséhez c. művét. „Budapesti Szemle” 1864.
12. MOL O 65. A nyitrai káptalan levéltári mutatói. 1715/133.
13. MOL Libri Regii E 225. XXXV. k. 439. p.
14. Nyulásziné dr. Straub Éva: Öt évszázad címerei. Bp. 1987. 993. p., 1017. szám
15. MOL. A 57. Libri Regii XXXV. k. 44. p.
16. Holovics Flórián, a jezsuita rend történetésének 1977. október 11-én Pannonhalmán kelt levele.
17. 1942-ben a Ludovikán huszárhadnaggyá avatott Szluha Márton tábornoki egyenruhás festményét még ott látta, ma már azonban nem fellelhető.
18. MOL. Libri Regii XXXIX. k. 452. p. Az oklevél sorsa azonos a bárói oklevelével, lásd ott.
19. MOL. P 108 Esterházy hercegi család levéltára, Rep. 19. Sárovari irodalom, Fasc. 5.
20. Schematismus Inclyti Regni Hungariae pro Anno 1842. 428. p.
21. Komáromy András: A Szluha család. „Nagy Iván Csálád történeti Értésítő” 1899. 290-295. pp. (továbbiakban: Komáromy i.m.)
22. MOL. O 18 Táblai perek Nr.4911.
23. MOL. C 30 Acta Nobilium, Vas vármegye.
24. Komáromy i.m.
25. Schneider Miklós: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Szombathely 1939.
26. Kisbán Emil: A magyar pálos rend története. Bp. 1938-40.
27. Megjelent Budán 1790-ben. Egy példányban Szluha Márton birtokában Budapesten.
28. Bessenyei György válogatott művei. Kisebb költemények. Bp. 1987.
29. Josephus Brüstle: Recensio.
30. Treer István: A szekszárdi kórház története. Szekszárd 1935. A festmény 1970-ben ott már nem volt megtalálható.
31. Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve. Budapest, 1940.
32. Károly János: Fejér vármegye története. Székesfehérvár 1896/1904.
33. Vas megye Levéltára. Nemesi iratok 1790/2011.
34. Schneider Miklós: Fejér megyei nemesi családok. Székesfehérvár 1935.
35. Schematismus Inclyti Regni Hungariae pro Anno 1842. 234. p.
36. Magyarország tiszti cím és névtára 1943. Bp. 1943.
37. Komáromy i.m.
38. MOL. O 202 Kőszegi Kerületi Tábla, Post Advocatos. 25-28. cs. Szluha János iratai.
39. Komáromy i.m.
40. MOL. P 623 Széchényi család levéltára, 181 Acta processus Meccsényana.
41. MOL. C 57 Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Nobilitare 1822.
42. Vas megye Levéltára, Nemesi iratok 1822/1219.
43. C. Harrach Erzsébet-Kiss Gyula: Vasi Műemlékek. Szombathely, 1983.
44. Az eredeti kinevezés Szluha Márton birtokában Budapesten.
45. Gerő József: Igazolt nemesek. Budapest 1938.
46. Komáromy i.m.
47. Illés János: Az 1754/55 évi országos nemesi összeírás. Budapest 1902.
48. Csongrád vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, Csongrád megyei Levéltár, Szentesi fióklevéltár.
49. Szluha Gáspár: Fölíbe írárok, vagyis versekbe foglalt erkölcsi és polgári igazságok, úgy egyébféle elmélkedések. Szeged 1813.
50. Wettsteinné Szluha Margit: Viki kadét története. Bp. 1912.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVELTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban található eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címeres-levelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenés óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyal oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható arra, ha Áldássy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Balogh (*Literatus*) Baltazár, miskolczi

1615. szeptember 4., Prága

II. Mátyás

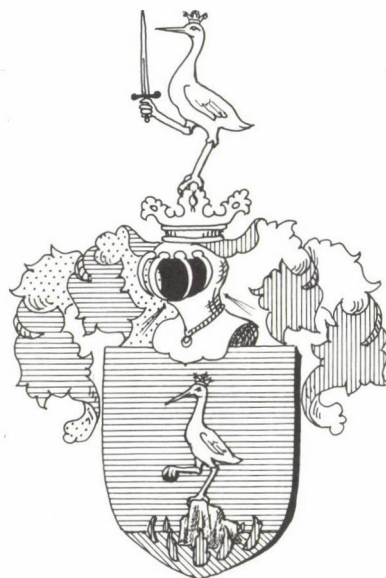
nemesség és címer

általa: fiai András, Bálint, János

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talaj közepén lévő sziklán jobbra fordulva álló daru, felemelt jobbujában követ tart, a szikla körül vörös lángnyelvek. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a korona középső levelén álló helyzetben a pajzsbeli daru, itt felemelt jobbujában cölöpösen kardot tart, fején korona. Takaró: kék-arany, vörösezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit és a címert leírja az oklevél szövege, két kihirdetést vezettek rá. Az oklevél ép, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

1. Balogh (*Literatus*) Baltazár címere (1615)

2. Kathus Gergely

1628. december 2., Bécs

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: felesége Berta Veronika, testvérei János, Lukács, István

Címerleírás: álló, kerekaltalpú tárcsapajzs vörös mezejének alján zöld talajon szétterpesztett lábakkal jobbra fordulva álló, zöld inges, ezüst páncélos, barna csizmás, páncélsisakos vitéz, fekete övvel és kardhüvellyel, balja csípőjén, felemelt jobbujában áltós helyzetű, arany markolatú, ezüst kard. Sisak: jobbra

fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: koronában könyöklő mezítelen kar barna nyelű, fekete fejű baltát tart. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem, a címet leírja. A sérült oklevél függő pecsétje ép.

Jelzete: P 1881

2. Kathus Gergely címere (1628)

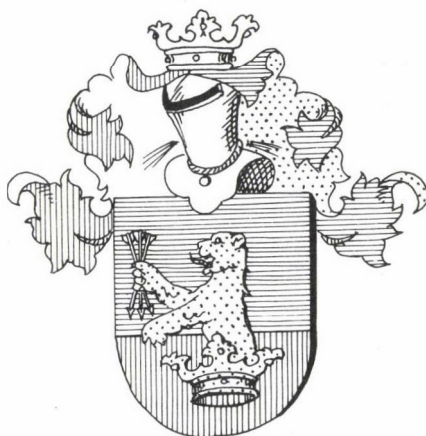
3. Farnadi Lőrinc, András és Mátyás

1634. január 21., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kékkel és vörössel vágott mezejének alján lebegő arany koronából jobbra fordulva kiemelkedő arany oroszlán, felemelt jobbában három ezüst nyilat (?) tart. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

3. Farnadi Lőrinc címere (1634)

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja. Az oklevél erősen sérült, a függő pecsét töredékes.

Jelzete: P 1881

4. Udvarhelyi István

1639. augusztus 21., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra haladó fehér ló vörös nadrágos, kék kabátos, fekete csizmás, süveges lovassal, a lovas oldalán fekete szablahüvellyel, baljával a ló kantárját, jobbával csölöpös helyzetű ezüst szablyát tart. Sisak: szembe fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: az erősen sérült oklevél részben olvashatatlan, a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, függő pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881

4. Udvarhelyi István címere (1639)

5. Szeőreös alias Rau János és Péter

1647. április 15., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében ezüst ökörfej, két szarva között hatágú arany csillag. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: a címerszerzők Szeőreös al. Rau Mátyás kolozsvári bíró leszármazottai, akinek érdemei alapján nyerik a szövegben leírt címet. Az oklevél ép, 2 oldala szépen díszített, függő pecsét ép.

Jelzete: R 341

5. Szeőreős alias Rau János és Péter címere (1647)

6. Gallowich János
1647. ... 29., Pozsony

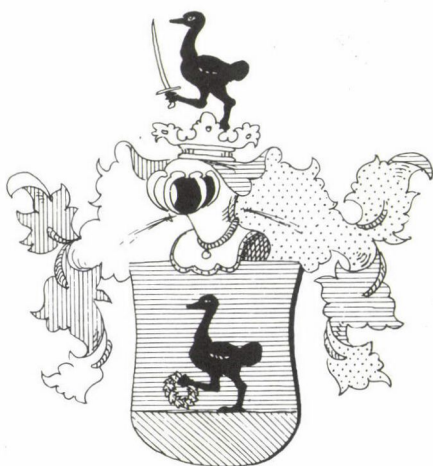
III. Ferdinánd
nemesség és címer

általa: felesége Szantal Zsuzsanna, testvére Lőrinc

Címerleírás: álló, kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra fordult fekete strucc, felemelt jobbában babérkoszorút tart. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli állat a korona középső levelén állva, felemelt jobbában ezüst szablyával. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem írja le, a címert igen, kihirdetési záradék van. Az erősen sérült oklevél részben olvashatatlan, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

6. Gallowich János címere (1647)

7. Czakó Gáspár

1648. szeptember 12., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: felesége Katalin, testvére Péter

Címerleírás: álló, kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra lépő arany oroszlán. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli kép kinövő helyzetben. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem említi, a címert leírja, kihirdetés rájegyezve, a kissé elhalványult oklevél függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

7. Czakó Gáspár címere (1648)

8. Kiss Mihály, bágyoni

1649. február 17., Gyulafehérvár

II. Rákóczi György fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében lebegő helyzetű, fehér lovon jobbra léptető, vörös ruhás, fekete csizmás, süveges lovas, oldalán fekete szablahüvellyel, baljával a ló kantáriját, felemelt jobbával szablyát tart. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja (a képpel nem teljesen azonos). Az oklevél ép, függő pecsétje hiányos.

Jelzete: R 64

8. Kiss Mihály címere (1649)

9. Jurkovich (Gyurkovics) György

1651. augusztus 5., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

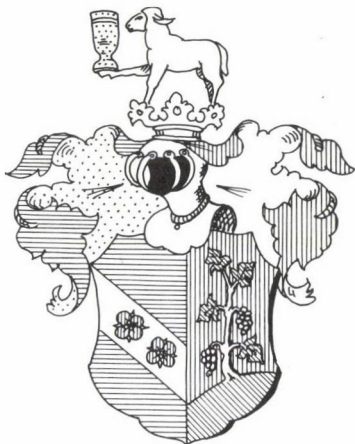
általa: apja Ádám, sógora Molnár István és annak felesége Lukachovich Anna és gyermekei György és Katalin, valamint atyafiai Jurkovich Kristóf és János

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kékkel és vörössel hasított jobb oldali részében 2 vörös rózsával megrakott, ezüst (jobb) haránt pólya, bal oldalt zöld domb közepéből kinövő 4 levelű, 2 fürtös szőlőtőke. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a korona két szélső levelén jobbra fordulva álló fehér bárány, felemelt jobbjában arany kehellyel. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja. Az oklevél sérült, függő pecsétje ép.

Áldassy 2.k. 376.p. 889.sz. alatt említi az oklevelet, valamint a címer latin leírását adja egy 1910. október 31-én Nagyszombatban kelt hiteles közjegyzői másolat alapján.

Jelzete: R 64

9. Jurkovich (Gyurkovics) György címere (1651)

10. Imre János

1663. március 9., Bécs

I. Lipót

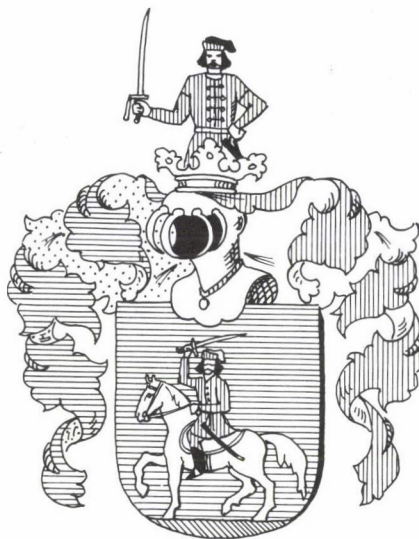
nemesség és címer

általa: fiai János, György, Mihály, Bálint

Címerleírás: álló, kerek talpú pajzs kék mezejének zöld talaján fehér lovon jobbra léptető, vörös ruhás és süveg, fekete csizmás lovas, oldalán fekete szablahüvely, felemelt jobbjában átlósan tartott szablya, balja a kantárt tartja. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli férfi szembe fordult, kinövő helyzetben, jobbjában a szablya cölöpös helyzetű, balja csípőjén. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja, az oklevél szövege és a címerkép kopott, függő pecsétje ép.

Jelzete: R 64

10. Imre János címere (1663)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. Bp., 1992. 45-48. pp., Turul 66.k. 1993/1-2. füzet. Bp., 1993. 29-32. pp.

3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Redegrunt IVÁN BERTÉNYI et LÁSZLO CZOMA. Festetics-kastély, kiadása, Keszthely, 1990 403 p., illusztrált kiadás. Genealogica et heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely, 2-6. 10. 1990. Kongressberichte – Proceedings – Recueils. Redegrunt IVÁN BERTÉNYI et LÁSZLO CZOMA. Festetics-kastély kiadása, Keszthely, 1992 164 p., illusztrált kiadás.

A genealógia és heraldika tudományának kevés számú tudósa mellett számos amatőr művelője van, akik szakmai tudásban és felkészültségben nem maradnak el az előbbiektől. Mind a szűkebb, mind a tágabb értelemben vett szakmai kör érdeklődésére számot tart az a két kötet, mely két, 1988-ban és 1990-ben Keszthelyen tartott tudományos konferencia anyagát foglalja magába.

Az első, 1988-as tanácskozás kötete meglepően bőséges és tartalmas, ha tekintetbe vesszük, hogy a heraldika tudományának egyik, a település-törvényhatósági címerekkel foglalkozó ágát tűzte napirendjére. Ezzel mintegy megelőzte az azóta már kibontakozott folyamatot, melynek során Magyarországon egyre több önkormányzati egység veszi újra használatba régi címerét vagy ennek hiányában újat tervezet. Nem sorvadt tehát pusztta formássággá a címer használata a közéletben, hanem pregnáns megjelenítést szolgálja a mögötte lévő közösségi tartalomnak ma, a harmadik évezred küszöbén is.

A kötetben lévő tanulmányok még a múlt fejlődését mutatják be a középkorig visszamenően, és egy tudományág egy szeletének meglepően nagy változatosságát tükrözik. Huszonöt elhangzott értekezés és két pótlólag beküldött tanulmány bizonyítja ezt a sokszínűséget Európa különböző területein – Bertényi Iván zárszava szerint az Atlanti Óceántól az Uralig, a középkortól napjainkig, – tegyük hozzá, gondos szerkesztésben, illusztrációkkal és nagyrészt tudományos apparátussal is ellátva.

A tanulmányok sorát *Andrée Scufflaire* belga törvényhatósági címereket bemutató ismertetése nyitja meg. Feltárja azt a jogszabályokban tükröződő folyamatot, mely a jelenlegi Belgiumban használatos címerekig vezetett. Nem tanulság nélkül való a magyar heraldika művelői számára az az út, mely a XIX.–XX. században a középkorban már használatos címerek megújításáig és újak alkotásáig vezetett, tekintettel a területi és államforma-változásokra.

Louis Mühlemann a svájci kantonok és városok címereinek és zászlóinak hétszáz éves fejlődését tekintette át. Figyelemre méltó a cikk azon része, mely szerint az 1264-ben már kihalt Kyburg grófok címerének oroszánjai több városi és községi címerben találhatók meg, egykori birtokaik kiterjedésének megfelelően. Egy más motívum svájci továbbélését mutatja be *Günther Matern* a kétfejű sas államjogi szimbólumaként való szereplését elemezve. A birodalmon belüli független jogállás, a Reichsunmittelbarkeit, tehát a császártól való közvetlen függés jele, a kétfejű sas általában a szuverenitás jelképévé lett. Az önálló államszövetség fokozatos, több évszázados kialakulása során hosszabb-rövidebb ideig, némely esetben máig fennmaradt.

Toni Diederich a Rajna-vidék középkori várospecsétjeinek típusát dolgozta fel tanulmányában. A középkori várospecsétek heraldikailag és művészi megjelenítésben kifinomult címerábrázolások voltak. Hazai vonatkozásban *Kóta Péter* hívja fel a figyelmet arra, hogy az adományozott címerpecsét képe

és leírása az adományleveleken nem mindig egyezik pontosan, és a pecsétre jellemző körirat megjelenése a 19. században újabb változásokat hozott a címerképekben.

A genealógia és heraldika tudományának doyenje, *Hanns Jäger-Sunstenau* az intézmények és közösségek címermotívumait elemzi, bemutatva a családi címerek használatának a magánszférába való szorulása mellett egy ellenkező irányú folyamatot is, melynek során az osztrák hercegi családok címerei települések címereiben tükröződnek vissza Ausztria, Cseh- és Morvaország területén. Hasonló jelenség volt tapasztalható, mint láttuk, Svájcban is.

Clara Nevés tanulmányából megtudjuk, hogy Svédországban épp a mohácsi vést megelőző esztendőben 40-50 városi jogú település létezett. Valamennyi használt címet, és ezek, némileg modernizált változatban fenn is maradtak. Itt is megfigyelhető a családi és települési címerek egymásra hatása.

A mai Csehországgal nagyjából egybeeső terület, a cseh korona országainak városi címereiből több, mint hatvanat mutat be *Zdenko G. Alexy*. A címerhasználat 1945 utáni elhalása, majd az 1960 utáni heraldikai publikációs hullám után 32 új városcímer nyert engedélyezést, részben új, a lakosság foglalkozására utaló motívumokkal, melyek között a Tatra oldtimer automobil is szerepel Kopřivnica címerén. A szerző a konferencia idején, 1988-ban reményét fejezte ki, hogy a további címerszerkesztésnél a helyi hagyományok is figyelembe lesznek véve.

Nagyvezsda Szoboljeva a régi orosz városok címereit bemutatva egy számunkra kevésbé ismert területet tár fel. Noha a XVIII. századtól kötelező volt a helyi hatóságok (kormányzóságok, kerületek, városok) számára a címerhasználat, a hagyományok nem gyökereztek meg olyan mélyen, mint Oroszországtól nyugatabbra fekvő országokban, követésükre a XX. század új, szovjet-orosz címereinek tervezői sem törekedtek.

Annál inkább megfigyelhető a hagyományörzés olyan közismert szimbólum sorsában, mint a varsói szirén, mely 1402 óta pecsétlenyomatban már ismert és a mai napig érvényben lévén, számtalan helyen van ábrázolva. Ikonográfiai értelmezését *Stefan Krzysztof Kuczyński* tanulmányában olvashatjuk.

Dan Cernovodeanu a 20. századi Romániát alkotó történelmi országrészek címereinek 1921 utáni sorsát mutatja be. A hagyományos municipális címerek 1947 előtt kevésbé változtak meg, az esetleges változások és az új joghatóságok részére engedélyezett, újonnan alkotott címerek heraldikai tanácsadás alapján készültek. 1947-től 1970-ig csak az államcímer volt használatban. Új címerek kidolgozása kezdődött el 1972-től. A szerző felhívja a figyelmet a Szovjetunióból 1963 után kiinduló, általa "szocialista heraldika"-nak nevezett irányzatra, mely a keleti tömb országaiban is elterjedt. A mellékelt ábrák tanúsága szerint a technikai-indusztriális kor első jellemző címerábrája Párizs XV. kerületének 1942-ben készült címerén figyelhető meg. Ez a törekvés, valamint – Románia esetében – az állami címer kötelező

beillesztés a hely címerbe a legtöbb esetben zsúfoltta, zaklatot tesz a heraldikai ábrát.

Bertényi Iván a magyar városok régi és új, 1989 előtti címereinek heraldikai jelképeivel kapcsolatban hétszáz év jellegzetességeinek elemzése mellett az 1970-es évek kevésbé szerencsés fogaskerek-divatjának elrettentő példáit is bemutatja. Három hazai város címerének történetét részletesen is olvashatjuk: Kállay István Székesfehérvár és Fejér megye címerét ismerteti az eddigi kutatási eredményeket összegző tanulmányában. Érsegi Géza Körmend város középkori címerének sokoldalú elemzésével foglalkozik és ikonográfiai összefüggéseire hívja fel a figyelmet. Harsányi László Veszprém város címerével ismertette meg hallgatóit, a város történetének rövid áttekintésébe ágyazva. Nyulásziné Straub Éva a kommunális heraldika egyik alapvető forrását, a megyék és városok részére adott címeresleveleket elemzi, a Magyar Országos Levéltárban őrzött két megyei és három városi címereslevelét alapján.

Az európai heraldikus hagyományok meghatározó jellegét emeli ki François-Jacques Himly, Elzász kommunális címereivel kapcsolatban. A változó hatalmi viszonyok sem tudták nyolc évszázad független tradícióit nemzeti jelleggel felruházni. Tirol, közelebbről Bozen példájával illusztrálva Franz-Heinz Hye azt mutatja be, hogyan tükröződik az egymást váltó hatalmi erők nyomása a címerpecséteken.

Adam Heymowsky a lengyel-magyar történeti kapcsolatokat egy sajátos területét: magyar motívumok lengyel címereken való megjelenések vizsgálja, szinte meglepően sok példával illusztrálva.

Michale Göbl az osztrák községi és városi címereken előforduló címer állatokról írt tanulmányt a műkedvelő heraldikusok figyelmét is ráterelheti arra, hogy az állatok megjelenése a települések esetében a helyi adottságokra utal, nem pedig szimbolikus értelmű.

A magyar egyházi címerhasználat jellegzetességeit foglalja össze röviden Gömbös Tamás. Főleg családi és nem kommunális címereken előforduló motívum a rendjelek és kitüntetések ábrája, ezek tárgyi emlékeit elemzi Pandula Attila. Kiss Márton a budai Várnegyed utcáin található tárgyi címeres emlékeket ismerteti.

Antoine de la Sale, az első nagy francia regény írója közel fél évszázadig az Anjou-ház szolgálatában állt, majd visszavonulva, a 15. század közepén írta meg fő művét, a Jehan de Saintré-t. A könyvben található bőséges, részben magyar vonatkozású heraldikai leírást Szabics Imre ismertette. S. Mohos Márta a magyar költészetben előforduló heraldikai metaforákat idézte.

Szorosan kapcsolódik a fentebb ismertetett kötethez az 1990-ben megrendezésre került Nemzetközi Heraldikai és Ge-

nealógiai Kongresszus kiadványa. Noha a résztvevők nagy számban és szinte a világ minden részéről érkeztek Keszthelyre, közöttük tanulmányok hozzánk térben és időben lezáró közelebbi témákról szólnak.

Bertényi Iván a magyar államcímertörténetét foglalta össze, bemutatva a Magyar Köztársaság új címerét is. A majd 600 éve létrejött északi unió heraldikai tükröződése, a háromkoronás címer svéd állami jelkép is. Nils G. Bartholdy elemzésének tanulsága, hogy az alapos közjogi - köztörténeti vizsgálódás mennyire fontos a heraldika művelői számára. Ugyanezt figyelhetjük meg Ladislao Lászlóczky Fiume város státusát elemző tanulmányán is: a város címer- és pecsétábrái a közjogi helyzet tükröződi.

Ugyancsak a köztörténet és ikonográfia összefüggéseit tárgyalja Maria Tischler a zsigmondkori város címerek példája alapján. Az 1423-ban Kassa város számára adományozott címereslevelét mintául szolgált más városok hasonló igényeihez és ezzel a városfejlődést is elősegítette. A címereken megjelenő természetű ábrázolásokat Josef Novák magyar heraldikai sajátosságként értékeli. Pandula Attila az egész Habsburg-birodalomra kiterjedően vizsgálja a rendjelek és kitüntetések heraldikai ábrázolásait.

A kézművesek céhei már a 15. századtól alkalmaztak címereken sisakdíszeket is. Nagybakay Péter a magyarországi példákat számos nemzetközi párhuzammal szemlélíti.

A lengyel heraldikára jellemző a familiaritás címermotívumokban való tükröződése. Adam Heymowski az általa heraldikai klánoknak nevezett címercsoportok ismertetésénél a magyar eredetű motívumok mellett a lengyel-litván kölcsönhatást is bemutatja.

A szorosabban vett genealógiának viszonylag kevés tanulmány szentel figyelmet, annál érdekesebb tehát Szluha Márton tanulmánya, mely Horánszky Pál kutatásai nyomán Liptó megye nemességét ábrázolja egyfajta történeti szociológiai megközelítésben. A középkori eredetű liptói köznemességgel ellentétben a magyar arisztokrácia szinte "új emberekből" állt Mária Terézia idejében. A hét legbefolyásosabb család (Batthyány, Pálffy, Esterházy, Csáky, Erdődy, Grassalkovich, Nádasdy) kapta a világi és egyházi főméltóságok jó részét, mint azt Kállay István összegzi.

A két tanulmánykötet - egy angol nyelvű cikk kivételével - a heraldika klasszikus nyelvén, a francián kívül németül írt tanulmányokat közöl. Részben vagy egészében történő magyartításuk a heraldika és genealógia hazai kedvelőinek értékes segítséget nyújthatna.

Vissi Zsuzsanna

HABERMANN GUSZTÁV: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX.)

Csongrád Megyei Levéltár és Móra Ferenc Múzeum kiadása. Szeged, 1992. 318 p.

E vaskos kötet tulajdonképpen gazdagon annotált névmutató, mégpedig Czimer Károly "A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829-1929)" című munkájának indexe. A kötet teljes részletességgel tartalmazza a jelzett műben szereplő összes személyek és családok neveit, valamint egy-egy rövidebb-hosszabb cikkben az illőre vonatkozó legfontosabb adatokat. A szerző fáradságos utánjárással a rendelkezésre

álló anyakönyvek és levéltári anyag, valamint a korábbi hasonló tárgyú nyomtatott művek alapján a szakember számára is sok újat adó személyi adattárrá bővítette az eredetileg csupán névmutatónak készült összeállítást.

Ügyes tipográfiai megoldás, hogy a Czimer-féle munkában szereplő, de nem közvetlenül szegedi illetőségű személyek nevei s a hozzájuk kapcsolódó szócikkek kisebb betűtípussal

szedettek, így az elsősorban érdekes adatanyag kiemelkedik a kisebb volumenű kiegészítő információtól jól elkülönül.

A cím polgár-családokat ígér, ám a lefedett kör társadalmi hovatartozása színesebb és szélesebb: az inkább a paraszti osztályhoz sorolható agrárjellegű kispolgártól a nemesig, sőt főnemesig szinte minden társadalmi osztály képviselve van, természetesen a legnagyobb súllyal a városi polgárság és az értelmiség. A nemességnél – ahol ez sikerült – a szerző feltűntette az előnevet, előneveket, vagy egyéb örökletes címet is, ezt talán technikailag nem mindig a legáttekinthetőbben teszi, pl. "Komjáthy Béla ... komjáti nemes" értelmezhető úgy is,

hogy Komjáthy Béla komjáti származású nemes ember volt (melyet azonban gyorsan helyreigazít, ha figyelembe vesszük, hogy a születési adatoknál Kárász szerepel születési helyként). Kevésbé szerencsés pl. "Kolb Árpád ... lovag von Winnennin", mely helyett vagy a "winnennini lovag" vagy az eredeti német "Ritter von Winngennin" használata lett volna célszerű.

Ezen apró hiányosságok azonban eltörpülnek a kötet értékei mellett s nagy örömmel üdvözljük, mint az egyébként is kevésbé feldolgozott Csongrád megyei genealógia kiváló forráskiadványát.

KÓNYA ÁDÁM: A Nemes Székely Nemzet ősi címerai. Tresides Press RT. Sepsiszentgyörgy. é.n. (1993)
Leporello: 8 oldal + 7 színes fotó + 1 grafika.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója e kicsiny, de igen szép kivitelű kiadványban múzeuma gyűjteményének egy heraldikai vonatkozású emlékét: a Keőpeczi Sebestyén József egykori neves heraldikusunk (* Szék, 1878 vagy 1881.-Koloszvár, 1964) által, 1943 augusztusában fenyődeszkára (67,5 x 90 cm) festett címerábrázolás együttest mutatja be.

A megfestett címerek a következők:

1. Székely nemzet – a XVI. sz. óta használatos – címere,
2. Háromszék – középkori eredetű – címere,
3. Csik – Csik-, Gyergyó- és Kászon székek címereként 1793-tól használatos – címere,
4. Udvarhely – 1753-tól használatos – címere,
5. Maros-Torda vármegye – 1876-tól használatos – címere,
6. Torda-Aranyos vármegye – 1876-tól használatos – címere,

7. Torda város címere.

A leporello röviden felvázolja Keőpeczi Sebestyén József munkásságát is. A magyar középcímert tervező heraldikus szaktudását a Román Királyság is elismerte. Annak ellenére, hogy tisztként harcolt a Székely Hadosztályban, 1921-ben vele tervezették meg Nagy-Románia új címerét, s e munkájával elnyerte a román Korona-Rendet. Építészettörténeti és heraldikai írásait Erdély három nyelvén publikálta, főleg az Erdélyi Múzeum, Művészeti Szalon, Pásztortűz, Siebenbürgische Vierteljahrschrift és a Flacara c. folyóiratokban.

A színes címerfényképek levelezőlapként is felhasználhatók. Jó lenne, ha a sepsiszentgyörgyi kollégák kezdeményezése itthon is követőkre találna!

Rainer Pál

KUMOROVITZ L. BERNÁT: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Magyar Nemzeti Múzeum kiadása, Budapest, 1993. 135 p. + X mellékleten 81 ábra. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai.)

A Magyar Nemzeti Múzeum keresve sem választhatott volna jobb szakmunkát a II. világháború előtt 8 kötetet megért művelődéstörténeti sorozata ünnepélyes formában való folytatásaként, mint a történeti segédtudományok közzel-múltnban elhunyt kiváló kutatójának csaknem fél évszázada megjelent pecséttani összefoglalóját, ill. annak bővített kiadását.

A munka jóval többet nyújt, mint címében ígéri, hiszen szerzője megírása közben érezte egy általános pecséttani kézikönyv hiányát, ezért külön fejezetet szentelt a pecséthasználat kialakulásának, amelyben a legfontosabb (egyetemes) pecsét-történeti állomások csakúgy bemutatásra kerülnek, mint a külföldi középkori pecséthasználat történetének a leglényegesebb eseményei, vagy az autentikus pecsét kül- és belföldön különbözően alakult fogalma, ill. a több pecsétellátott oklevelek jogi és gyakorlati megközelítése.

A magyar idéző-, záró- és ellenőrző pecsét használatát felölelő fejezet úttörő jelentőségét mutatja, hogy – néhány korábbi kezdeményre építve – már 1944-ben megszületett, s oly mértékben előzte meg a szfragisztika nemzetközi fejlődését, hogy a Nemzetközi Pecséttani Bizottság közreműködésével François-Jacques Himly nyugalmazott strasbourg-i levéltár-

igazgató csak mostanában kezdett hozzá a "nem diplomatikai pecséthasználat" – s ezen belül a Kumorovitz által már több évtizede feldolgozott témák – anyagának a gyűjtéséhez, s ki tudja, mikor fogja kutatásai eredményeit publikálni. A magyar idézőpecsét történetének a bemutatásánál a szerző egyébként ismét túllépi a címben jelzett középkor határait, amennyiben a koraújkorra is kiterjeszti vizsgálatait.

Míthogy Kumorovitz L. Bernát azt tekintette fő feladatának, hogy mestere, Szentpétery Imre 1930-ban megjelent Magyar oklevéltanának a "párját" tárja olvasói elé, természetes, hogy a munka legnagyobb része a pecsétes oklevél több szempontú, részletes bemutatásával foglalkozik. E fejezet korszak-konként, majd azon belül pecséttulajdonosként haladva mutatja be a középkori magyar pecséthasználatot, de e rendszeren belül még az egyes pecsétfajtákat, sőt, még a pecséteken található titkos jeleket is figyelemmel kíséri.

Habent sua fata libelli! – állapítja meg az új kiadás előszavában a könyvet sajtó alá rendező Németh Gábor, s ez a jelen munkára vonatkozóan különösen igaz. Kumorovitz professzor középkori magyar pecséthasználatának első kiadása – valószínűleg a könyvtörténetben páratlan módon – úgy vált a szfragisztika iránt érdeklődő tudósok, levéltárosok és egyetemi

hallgatók számára alapmunkává, hogy a nyomdában 1944-ben bekövetkezett háborús károsodás miatt mindösszesen egy tucatnál kevesebb, nagy könnyvritkaságnak számító példánya maradt ránk, mialatt ezt sokszorosan meghaladó film(tekercs)-, xerox-, stb. másolata forgott közkezen, amelyeket aztán a kutatók, a pecséttanból vizsgáló egyetemi hallgatók mindig továbbadtak. A szerző pedig minderről tudott, de a rá jellemző, emelkedett filozófiai szemlélettel, meleg szívvel, békésen tűrte jogai nyilvánvaló csorbítását, miközben azzal is tisztában volt, hogy a Révai-, majd Aczél-féle kultúrpolitika bőséggel adja ki egyes "munkásmozgalmi" veteránok Háy Jánost is megsegényítő hitelű visszaemlékezéseit, ugyanakkor az ő, több évtizedes külföldi és hazai, könyvtári és levéltári kutatásokon alapuló szolid, tudományos eredményei életében tán soha nem jutnak el a nyomdába. Kumorovitz mégis csaknem haláláig dolgozott az 1944-es kiadás kéziratának a bővítésén, igyekezett beleilleszteni az újabb kutatási eredményeket, egészségi állapotának a rosszabbodása miatt azonban csak a 31. fejezetig jutott el. Ettől kezdve a szerkesztő az 1944-es első kiadás szövegét követi, azaz az utolsó 10 fejezetből hiányzik az újabb kutatási eredmények regisztrálása.

Az 1944-es első kiadáshoz mérten így Huszár Lajos, ill. Dobrila Gaj-Popović tanulmányai nyomán bővült a munka a Péter és Salamon királyaink ólombulláira vonatkozó ismeretekkel, a szerző bevonta vizsgálati anyagába Solymosi Lászlónak a Guden-féle oklevél másodlagos pecsétjéről írt tanulmányát, a Kálmán-kori chartula sigillatara vonatkozó saját, újabb kutatásait. Némileg módosította a zalai szerviensek 1232-i (kehidai) oklevelére vonatkozó saját, régebbi felfogását, bemutatja IV. Béla király, 1958-ban talált, Huščava által publikált, korábban ismeretlen gyűrűpecsétjét, s ugyancsak Huščavát követve magyar példákat hoz a franciáknál oly divatos, az oklevél alsó széléből (csak) részben levágott (bevágott) hártya, mint felfüggesztő eszköz (simple queue) magyarországi használatára. Mindezeket a bővítéseket örömmel üdvözölheti az 1944-es első, és a jelen, második kiadását összevető olvasó, mint ahogy örömmel nyugtazza a külföldi kutató munkáját megkönnyítő, viszonylag terjedelmes (csaknem 12 oldalas) németnyelvű tartalmi kivonat közlését is, annak ellenére hogy ez utóbbiban több, vitathatóan alkalmazott német szakszó is található. A képjegyzékbe bekerült, néhány bosszantó sajtóhiba ellenére egyértelműen helyeselhető a kötet illusztrációs anyagának a megoldása is.

A Kumorovitz által már át nem dolgozott (32-43.) fejezetek kiegészítő, újabb kutatási eredményeit természetesen már hiába keresi az olvasó könyvben. E hiány egyfajta pótlására a szerkesztő az előszóban felsorolja Kumorovitz L. Bernát néhány további fontosabb, pecséttani szempontból is új eredményekkel szolgáló tanulmányát, ez azonban nem oszlatja el hiányérzetünket, ha arra gondolunk, hogy az elhunyt mester mindig figyelemmel kísérte más szerzők (legnagyobb részt a saját tanítványai) tudományos tevékenységét is, s így (amint ezt a sorok írójának többször is elmondta) az volt a terve, hogy a munka egészébe ágyazva beledolgozza nemcsak a saját, hanem más kutatók által felmutatott eredmények summázatát is. Félreértés ne essék, nem azt hiányolom (azt csak helyeselni lehet), hogy a szerkesztő nem írta bele Kumorovitz szövegébe az újabb tudományos eredményeket, azt azonban meg lehetett volna tenni, hogy az előszóban a Kumorovitz-bibliográfiát követően a további szakirodalom bibliográfiáját is bemutassa. Űgy ráirányíthatta volna az olvasó figyelmét Kovács Bélának a magyarországi pecséteken található titkos jegyekkel foglalkozó tanulmányára, bemutathatta volna Kubinyi Andrásnak "Adalbert" király Isten bárányát ábrázoló, törvénybe idéző pecsétjéről közölt feltevését, ismertethette volna Gerics József kutatási eredményeit a királyi nagypecsét nyomója első és hátlapjának az 1370-es évek derekán a bárók megbízásából a kancellár, ill. az anyakirályné őrizetében kerüléséről és ennek kormányzattörténeti jelentőségéről, kitérhetett volna Marosi Ernő Mária királynő pecsétjéről írt, művészettörténeti indíttatású, de szfragisztikai szempontból is tanulságos vizsgálataira, vagy a XIII-XIV. századi országbírói és nádori pecséthasználatot taglaló szakmunkák bemutatására. Egy ilyen rövid szerkesztői bibliográfiai, vagy tartalmi kitekintés jelentősen növelhette volna a munka használhatóságát azok számára, akik épp e munka segítségével kívánnak megismerkedni a középkori magyar pecséthasználattal, s még nincs a hátuk mögött komolyabb szfragisztikai ismeretanyag.

Ezen, a szerkesztői munkával szemben támasztott kisebb kifogások természetesen mit sem csorbitanak azon az alapvető megállapításon, hogy Kumorovitz professzor most megjelent, immár az első kiadásnál teljesebb pecsétérténeti munkája a kutatók, az egyetemi hallgatók és a művelt, ill. a szfragisztikában művelődni kívánó nagyközönség számára egyaránt nélkülözhetetlen "utitárs" lesz az elkövetkező évtizedekben is.

Bertényi Iván

PRISTER, BORIS: Odlikovanja zbruke dr. Veljka Malinara I. dio. (Kitüntetések dr. Malinar Veljko gyűjteményéből I. rész) Povijesni Muzej Hrvatske kiadása Zagreb 1991. (Katalog muzejskih zbriki XXIV), 87. oldal, XIV. színes tábla, illusztrált kiadás Angol nyelvű szövegrészekkel.

Dr. Malinar Veljko (1913-1990) jeles horvát gyűjtő, nagyszabású rendjel- és kitüntetéskollekciója (több mint 2200 darab) a közelmúltban a zágrábi Povijesni Muzej Hrvatske tulajdonába került. A kiemelkedő anyagot folyamatosan publikálják. Az I. rész a Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) rendjeleit, kitüntéseit, emlékérmeket ismerteti.

A szerző rendjelenként, kitüntetésenként rövid – horvát szemléletű – összefoglalást ad, kiemeli az esetleges helyi vonatkozásokat. Ezt követi a gyűjteményben található vonat-

kozó darabok katalógusának közlése. Az anyagban majdnem minden jellegzetes példány fellelhető, számos ritkaság is.

Magyar szempontból kiemelten fontosak a Szent István Rend jelvényei, így egy, a XIX. század közepéről származó középkereszt – ú.n. viseleti példány –, a nagykereszt- és a középkereszt ú.n. kisdekorációja.

A Lipót Rend, Vaskorona Rend, Ferenc József Rend jelvényei szintén megtalálhatók a gyűjteményben. A ritkaságok között említhető az Erzsébet Kereszt. Gazdag sorozatok, szá-

mos változattal találhatók a matériában a Katonai Érdemkeresztből, a Vitézségi Érmekből, Érdemkeresztekből, Katonai Szolgálati Jelekből, Katonai Érdemérmekből stb.

Zavaró a kötet szerkezete, a különféle kitüntetési kategóriák némileg keverten kerülnek közlésre. Problematis, hogy

nincsenek elkülönítve az eredeti, az ú.n. viseleti példányok, a kópiák.

A kiadvány nagyon szép kivitelben jelent meg, a jeles darabok, kvalitásos színes táblákon tanulmányozhatók.

Pandula Attila

H. SZABÓ LAJOS: Udvarház és kastély Marcaltón. Önkormányzat kiadása Marcaltó 1992. (8532. Marcaltó Fő tér 13.) 145 oldal, illusztrált kiadás, genealógiai táblákkal, térképekkel. Német- és angol nyelvű összefoglalóval.

A Veszprém megyében fekvő Marcaltó két egykori jeles épületének a Marcaltói család középkori erődített udvarházának és az Amadé család által a XVIII. században épített kastélynak története, kiegészítve a település történetével, értékes helytörténeti munka.

A szerző jelentős teret szentelt az egykor itt birtokos családok történetének bemutatására. Sok genealógiai, heraldikai stb. adalék is megtalálható a munkában. Szó van az egyes

családtagok főbb életrajzi adatairól, temetkezési helyeiről stb. Így olvashatunk a Marcaltói, az Amadé, az Esterházy családokról. A szerző az egykori tulajdonosokra vonatkozó helyi hagyományokat külön fejezetben tárgyalja.

A népszerű stílusban megírt kiadványt gazdag illusztrációs anyag teszi szemléletessé.

Pandula Attila

TEMESVÁRY FERENC: Vadászfegyverek. Zrinyi Kiadó kiadása Budapest, 1992. 313 p., 374 illusztráció

A nemzetközi fegyvertörténeti szakirodalomban is méltatlanul elhanyagolt terület, a vadászfegyverek története, jeles magyar szerző fontos munkájával gyarapodott.

A kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában található gazdag vadászattörténeti gyűjtemény legjellegzetesebb darabjai kerülnek bemutatásra. A kötet gazdag, jó minőségű képanyaggal illusztrált. "Képjegyzék" címen olvasható a munka végén, valamennyi bemutatott darab katalógusa. A kötet gerincét a vadászatnál használt tüzfegyverek és

használatuk alkotja. Kiemelten szerepelnek, a pazar kivitelű díszfegyverek - "ékszerpuskák". Ezentúl tárgyalásra kerülnek pl. fjak, számszerfjak, lándzsafélék, késfajták stb. stb.

A reprezentatív kötet bevezető tanulmányaiban áttekintést olvashatunk az uralkodói-, főúri-, nemesi életmódra mindvégig oly jellemző vadászatokról, a legfontosabb magyarországi vadfajtákról. Ezt a vadászatnál használatos eszközök, ezek fejlődéstörténete, előállítás stb. követi.

Pandula Attila

NEMZETKÖZI HÍREK

Az *Institute of Heraldic and Genealogical Studies* rendezésében a Nemzetközi Heraldikai Akadémia augusztus 30.-ától szeptember 5-ig az angliai Canterburyban tartotta a XIII. Címertani Kollokviumát. A mintegy húsz országból érkezett 75 résztvevő tizenhárom előadást hallgatott végig és vitatott meg, a *Címer-kombinációk és fattyú-jelzések* tárgyköréből. Figyelemre méltó volt a címernégyelések és címertörések társadalomlélektani indítékait taglaló fejtegetés. – Az összejeövetel Kent grófság még magánkézben lévő középkori várkastélyainak és a Canterbury-i primási székesegyház heraldikai gyűjteményének megtekintésével zárult. Az elhangzott értekezések 1994 folyamán jelennek meg többnyelvű kötetben. Az 1995. évi XIV. Kollokvium megrendezésére a lengyelországi Krakkó városa nyert megbízatást.

A demokratikus Albániában is megalakult a *Heraldikai Tanács*, Dr. Kenar Haderi vezetésével. Feladatának tekinti töb-

bek között az albán középkor heraldikai maradványainak műemléki védelmét, valamint a tervbevevett községi és közületi címerek heraldikai helyességének és hagyományhűségének művelődéstörténeti ellenőrzését a Népművelésügyi Minisztérium keretében. – Követendő példa!

Spanyolországban az *Autonóm Katalán Tartomány* törvényhozása 1991/263. sz. szabályrendeletével a községi címerek, pecsétek, zászlók és egyéb jelvények hatósági felülvizsgálásáról intézkedett, a heraldikai helyesség és ízlés, valamint a jogvédelem szempontjából. – A további új kreációk tekintetében mihez tartási kézikönyv készítését rendelte el a helyi hatóságok kellő tájékoztatására. Ez a hivatalos útmutató ISBN 84-393-1972-X jelzettel 1992 márciusában már meg is jelent. Az Autonóm Tartomány valamennyi helyi önkormányzatának hivatalból kézbesítették. – A magyar művelődésügyi hatóságok szíves figyelmébe ajánlva!

Az „új Gotha” (Genealogisches Handbuch des Adels) sorozat 1993 októberében megjelent XIV. grófi kötete (a teljes sor 105. száma) az alábbi magyar, vagy magyar kötődésű főrangú családok jelenkori leszármazását ismerteti:

Név	Lapszám	Összeállító
BÉLDI de Uzon	46–52	(Vajay)
DESSEWFY de Csernek et Tarkeő	86–90	
KHUEN von Belasi ¹		
magyar (szlavóniai) ág:		
KHUEN-HÉDERVÁRY	191–193	
NEMES de Hidvég et Oltszem	278–283	(Vajay)
Nyári de Bedegh et Berencs ²	284–296	(Vajay, br. Gudenus)
PÁLFFY ab Endrőd ³	306–318	
SZAPÁRY de Muraszombat Széchy-sziget et Szapár ⁴	455–464	

WENGERSKY v. 476–478
Unger-Schütz; magyar ág

Az „új Gotha” sorozatában közölt magyar főrangú családok száma ezzel 144-ről 149-re emelkedett, hozzáértve öt aktualizáltújraközlést.

Az alaplistát lásd: *Turul* LXV. évfolyam (1951–92), 31–41. oldal.

Jegyzetek:

1. Előzőleg 1970-ben közölve
2. 1976-ban csak a Nyáry-Normann-ág közölve (Normann címszó alatt).
3. Előzőleg 1953 és 1965-ben közölve.
4. Előzőleg 1960-ban közölve.
5. Előzőleg 1953 és 1973-ban közölve

Rövid hírek, közlemények

Göncz Árpád köztársasági elnök, Dr. Jeszenszky Géza külügyminiszter előterjesztésére 1993. augusztus 23-án dr. Vajay Szabolcsot a Magyar Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott Nagykövetévé nevezte ki a Párizsban székelő UNESCO Végrehajtó Tanácsa melletti magyar kévisélet ellátására.

* * *

A Magyar Történelmi Társulat 1993. szeptember 28-án tartott Igazgatóválasztmányi ülésén Nyulásziné Straub Éva szerkesztő beszámolt a Turul Szerkesztőség munkájáról.

* * *

1993. szeptember 12-én Utrechtben megnyílt Maria van Hongarije (1505–1558) címmel a Mária királynő magyarországi és hollandiai életét és kapcsolatait bemutató kiállítás, melynek megrendezéséhez a magyar levéltárak és múzeumok jelentős anyaggal járultak hozzá.

Szerkesztőségi hírek

Helyreigazítás

1993/1–2. sz. 29. oldal 2. hasáb 3. sor: Báthori helyett helyesen Bocskai.

* * *

Kérjük a szerzőket, hogy recenzió céljára munkájukat küldjék meg a szerkesztőség címére.

* * *

A Central Bureau voor Genealogie (Postbus 11755 2502 AT's-Gravenhage, NEDERLAND) szeretné olyan kutatóval felvenni a kapcsolatot, aki a Ghyczi és Assa, a Ablonczkürthi Ghyczy család történetével foglalkozik. (Levelezés, angol vagy német nyelven.)

Kérdezz-felelek rovat

1993/8.

1749. (Szentháromságvasárnap utáni 17. vasárnapon) Aszódon kötött házasságot *Tóth István és Feja Erzsébet*. Előbbi Tóth Márton és Hrabovai Hrabovszky Anna fia, az 1712-ben nemességet szerzett Tóth (Thott) János unokája. A család egyes ágai aszódi, becsői és nagykürtösi, (tóth)győröki előnevet használtak. Kik voltak Hrabovszky Anna szülei, hogyan kapcsolódik a család (bizonyos Nógrád megye) ágazatához? A menyasszony szülei nagyrákói Feja János és felsőkubinyi Mesko Mária. Kik voltak az ő szülei, nagyszülei? A fenti házaspárnak 1756. november 11-ikén született László nevű fia Vadász Erzsébetet vette nőül. Melyik Vadász családból származott a feleség, s kik voltak szülei?

1993/9.

Szentgyörgyvölgyi Veöreös Sándor, a bárdányi uradalom fiskálisa, ki 1840 előtt nősült (felesége Müller Franciska), meghalt 1873-ban, született valószínűleg Győrben (1800 és 1815 között), vallása róm.kat. Kik voltak szülei, nagyszülei? Halotti címere alapján a Veöreös alias Kovách család 1666-ban kapott címerét használta, a szentgyörgyvölgyi Veöreös (Veres) család azonban már 1500-ban nemesként szerepel Óriszentgyörgyvölgyön. Azonos-e ez a két család, s ha nem, melyikből származott a fenti Veöreös Sándor?

1993/10.

Milyen testülethez tartozik a fényképen látható személy?

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1994-re változatlan, azaz 650 Ft, melyhez eddigi előfizetőink részére csekket küldünk, az újabb előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Az 1992-es és 1993-as füzetek pótrendelése 950 Ft. - Külföldi előfizetők részére is változatlan az előfizetési díj, azaz a tengeren túlra (légipostai díjköltséggel) 25. USA \$, Európában 20. DM, vagy 20 svájci frank. Az előfizetés történhet „Magyar Országos

Levéltár-Turul” címzésű euro-csekkkel, vagy a korábbi gyakorlat szerint

Vajay Szabolcson keresztül.

TURUL (LXVI.) Nr. 4 ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Iván Bertényi schildert das wechselvolle Sicksal der historischen Hilfswissenschaften in Ungarn in der Periode 1951–1991, d.h. seit der erzwungenen Auflösung der *Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft* bis zur Neuerscheinung ihrer verbotenen Zeitschrift *Turul*. Die Gesellschaft und Zeitschrift, die von der damaligen Regierung als gefährliche Elemente betrachtet wurden, sollten auf Grund der auf dem Klassenkampf ruhenden Kulturpolitik vom Schauplatz verschwinden. Nur einen – zahlenmässig bescheidene – Gruppe von Berufsfachleuten hatte Zutritt zur Studien auf dem Gebiet der Urkundenlehre, Sigillographie und Chronologie, mit einer völligen Ausschlussung der Genealogie und der Heraldik, dieser „verwünschten“ Wissenschaften. Selten erschienene diesbezügliche Texte sollten den von ihnen behandelten Gegenstand sogar verpönen. Im Hochschulunterricht sollte man diese Hilfswissenschaften unter verschiedenen Vignetten verbergen. Der Geist dieses Versteckspiels war Prof. Bernát Kumorowicz (†1992), dem das Überleben dieser Hilfswissenschaften in Ungarn eigentlich zu verdanken ist. Er war der Meister von allen, die heute die Fackel tragen. Eine einzige Publikation existierte damals: die Archivmitteilungen („Levéltári közlemények“), die sich aber auf Buchbesprechungen und Repertorien beschränken sollte: genealogische Tafeln waren nicht einmal geduldet, wenn nicht ausnahmsweise bei Veröffentlichung von Inventaren ehemaliger Domänen. Die einzige mögliche Öffnung nach Ausland war die gelegentliche Teilnahme einiger Fachleute an Konferenzen oder internationalen Tagungen – was aber genügte, daß drei Fachleute in die *Internationale Heraldische Akademie* gewählt wurden. Der erste Aufschwung erfolgte, als die Sowjetunion – die als Modell betrachtete „ältere Bruder“ – die Existenz der sog. „municipalen Heraldik“ anerkannt hatte. Mangelhaften Sachkenntnissen zufolge – oder nur um „auf einer anderen Weise zu handeln“ – tauchte in Ungarn eine ganze Reihe von extravaganten Emblemen auf, um die traditionellen Wappen der Komitate und Städte zu ersetzen. Erst im Jahre 1983 kam eine um sozusagen „illegale“ Vereinigung von Fachleuten – versammelt in einer Privatwohnung – zustande, die das damit verbundene Risiko eingingen mit Absicht, das heraldische und genealogische Patrimonium des Landes zu schützen. Eine unerwartete Unterstützung, und zwar seitens der städtischen Schlossmuseums zu Keszthely kam ihnen zugute. Dieser alte Herrenbesitz beherbergte die ersten Tagungen, die toleriert wurden, sogar eine internationale Teilnahme ermöglichten, und zwar zuerst die der Sigillographen (1981, 1990), dann Heraldiker (1988, 1992.) Die erste Veröffentlichung (erschienen 1980) war ein Sonderabdruck eines 1932 publizierten Bibliographie, welche bis 1944 veröffentlicht wurde. Später sind nach und Lehrbücher erschienen; unter Autoren befand sich auch Dr. Bertényi und die Mehrzahl der Gruppe, die heute die Zeitschrift *Turul* redigiert. Die Zusammenfassung würdigt auch die Tätigkeit der emigrierten Autoren, deren Publikationen heimlich verbreitet wurden in dem zum Schweigen gebrachten Land. Dann folgt die Anführung der diplomatischen und chronologischen Studien, die in diesem Zeitabschnitt veröffentlicht wurden. Was die Genealogie anbelangt, ist

ihr langsamer Aufschwung erst seit 1985 bemerkbar, infolge der Tätigkeit von János Gudenus, András Kubinyi, György Györffy, Erik Fügedi, Pál Engel, István Kállay, Gyula Kristó und Ferenc Makk. Der zweite Teil des Inventars folgt in der Nummer 1994/1. unserer Zeitschrift.

Universitätsassistent Attila Zsoldos analysiert die Semantik des Begriffs „Verwandschaft“ im Mittelalter; hauptsächlich in der gesellschaftlichen Schicht der sog. „Burgsassen“ (Jobagiones castri). Diese Leute freien Standes standen eine Stufe unter den aus ungarischen Urgeschlechtern stammenden Adelsfamilien („de genere“) auf der Stufenleiter der gesellschaftlichen Rangordnung. Der Gebrauch gewisser Ausdrücke, wie *proximus, propinquus, cognati et consanguinei* deuten bei ihnen auf lockere Begriffe – im Gegenteil mit dem strengen Wortgebrauch des Adels. Der Autor untersucht die Gesamtzahl dieser Gruppen, wobei er die Mitglieder der *Nána Beszter* Gruppe als einen adeligen Geschlechtsverband von den obigen absondert, aber eine Reihe von identifizierbaren Kastelangeschlechtern den vorstehenden hinzufügt, z.B. *Kér, Bús, Woym, Nolcha oder Otrókocs*. Diese Gruppen der zweiten Rangordnung gestalteten ein um sozusagen gesellschaftliches „Treibhaus“, aus welchem seit dem 13-ten Jahrhundert der Nachwuchs des grausam dezimierten Adels hervorging. Gewisse Ämter waren traditionsmässig für diese gesellschaftliche Schicht vorbehalten in den Komitaten. Nach der Beförderung eines Würdenträgers wird die Nomenklatur der ganzen Verwandschaft präziser, was auf die Tatsache einer gesellschaftlichen Kooption deutet. Im folgenden Zeitabschnitt verschwinden die Unterschiede, und eine homogene privilegierte Schicht entsteht. Weiterlebende Traditionen machen aber auch weiterhin Unterscheidung zwischen den Urgeschlechtern und den kooptierten Kastelangeschlechtern. Von den Letzteren stammt der ungarische Landadel, der seit dem Tagesanbruch des modernen Zeitalters eine – manchmal befördernde, manchmal zurückhaltende – Rolle in der ungarischen Geschichte spielte. Als Beispiel stellt der Autor die bisher unveröffentlichte Abstammung der Kastellane von *Bajka* (Komitat Nógrád) dar, wodurch das ganze Funktionieren des Systems in neuem Licht erscheint. Der Unterschied zwischen Abkömmlingen von Urgeschlechtern und Kastellanen kommt auf juristischem und gesellschaftlichem Gebiet bis zum Ende des Mittelalters zur Geltung.

Bau Ing. Márton Szluha stellt die Geschichte seiner eigenen Familie durch vier Jahrhunderte dar. Der Ahnherr wurde 1593 in den Adelsstand erhoben. Der Wappenbrief, der 1791 im Archiv des Domkapitels zu Veszprém registriert wurde, ist verschollen. Vorteilhafte Eheschliessungen trugen einem schnellen Emporkommen der Familie bei, die bald in die Schicht der Landbesitzer integriert wurde und 1642 das Dorf *Verbó* (im Komitat Nyitra) erwarb, wovon sie das Prädikat führte. Ein weiterer Aufstieg der Familie erfolgte durch Franz, Anhänger des Fürsten Franz Rákóczi, der aber später (1711) Parteigänger des siegreichen Hauses Habsburg wurde. Im Jahre 1723 unterstützte er die *Pragmatische Sanktion*, und seine Treue zur Dynastie brachte ihm das Baronat mit dem zweiten Prädikat von *Iklad*, Hauptsitz der Familie im

Komitat Bars. Einer von den Söhnen trat in den Jesuitenorden und verbrachte lange Jahre in Brasilien als Astronom und Geograph. Sein Bruder Georg erwarb 1743 für seine ausgezeichneten Militärdienste den Grafentitel. Die gräfliche Linie, die später ihr Vermögen verlor, erlosch 1890, während die adelige Linie in Transdanubien, in den Komitaten Vas und Veszprém weiterblühte. Mit vermögenden Erbsinnen geschlossene Ehen und die dem Fürstprimas, Erzbischof von Esztergom, Christian-August Prinz von Sachsen geleistete treue Dienste sicherten dieser Linie ein beträchtliches Vermögen. Fromme Domherren, Offiziere der königlichen Leibgarde, sowie höhere Posten einnehmende Beamten der Verwaltung und Literaten stammten aus dieser Linie. Von den Familienmitgliedern ist allerdings Imre (Emmerich) zu erwähnen, der von 1837 bis 1848 die Würde des Kapitäns des Jazyger und Kumanierdistrikts innehatte, wo die Werbung der Husaren stattfand. Die adeligen Linien blühen auch derzeitig, wobei sie ihre Besitztümer im Jahre 1945 verloren haben. Die Familien ist zerstreut in aller Welt; nicht nur in Ungarn, sondern auch in den Vereinigten Staaten und Südafrika.

Frau Dr. Éva Nyulászi-Straub, Redakteurin unserer Zeitschrift, setzt das Inventar der vom Ungarischen Nationalarchiv neuerlich erworbenen Wappenbriefe fort. In dieser Nummer werden zehn Wappenbriefe aus der Periode 1615–1663 dargestellt, illustriert von István Bogdán jr.

Die bibliographische Rubrik würdigt die Dokumente einer Tagung über das Thema „Kommunale Heraldik“, die 1988 in Keszthely veranstaltet wurde: *Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae*, veröffentlicht von der Archivarin Zsuzsanna Vissi. Es ist ein Bericht über die erste Tagung von Fachleuten einer Wissenschaft, die damals in Ungarn ganz verpönt war. Die Tagung fand sich mit der Teilnahme hervorragender ausländischer Persönlichkeiten statt, wie Mme Andrée Scufflaire (Belgien), Clara Nevés (Schweden), Dr. Hanns Jäger-Sunstenau (Österreich), Dr. Günter Mattern (Schweiz), Dr. Stefan K. Kuczyński (Polen), Dr. Adam Heymowski (Schweden), Dan Cernovodeanu (Rumänien) und vielen anderen. Die von Dr. Iván Bertényi und Dr. László Czoma organisierte Tagung gab Veranlassung zur Publikation eines Bandes, wo die Studien in drei Sprachen in drei Sprachen (deutsch, englisch, französisch) erschienen und die internationale Verbreitung der Themen widerspiegelten.

Dr. László Kóczy untersucht eine von Gustav Habermann zusammengestellte repräsentative Namenliste des Szegediner Bürgertums, eines Kulturzentrums von Südungarn. Auf Grund einer Veröffentlichung, die anlässlich des Zentenariums des Bürgerkasinos der Stadt erschien, wird die Zusammensetzung der städtischen Elite bekanntgemacht, unterstützt von Zivilregistern und verschiedenen Dokumenten des Stadtarchivs. Obwohl hier eigentlich von einem Bürgerkasino die Rede ist, findet man in der städtischen Elite wohlhabende Handwerker, genauso wie Edelleute, sogar Aristokraten, die mit der Struktur dieser Stadt der Grossen Ungarischen Tiefebene einverstanden bzw. solidarisch waren.

Mitredakteur Pál Ruiner bespricht ein schwer zugängliches Werk, das in Sepsiszentgyörgy (Sfîntu Gheorghe, Siebenbürgen) erschien. Das Werk stellt auf Holz gemalte heraldische Kunstwerke dar, von einem verdienten Künstler, József

Sebestyén de Köpecz hergestellt (1878–1964). Die von Ádám Kónya betreute Publikation stellt sieben farbige Reproduktionen dar, worauf die Bio-Bibliographie des Künstlers folgt.

Dr. Iván Bertényi würdigt das Leben und Werk des Professors Bernát Kumorowicz (1900–1992), des Meisters, der seine mittelalterlichen Studien in den Jugendjahren gelenkt hatte. Das posthume Werk von Kumorowicz beschäftigt sich mit dem Gebrauch des privaten Siegels im mittelalterlichen Ungarn. Mit dieser Studie wird ein früheres 1943 veröffentlichtes Werk des Autors ergänzt. Beinahe 80 Illustrationen schmücken den Band, der vielversprechender ist als sein Titel. Das Werk ist eigentlich ein Handbuch der ungarischen Sigillographie im Mittelalter. Nach einer typologischen Untersuchung ist ein Kapitel speziell den Privatsiegeln und den heimlichen Zeichen als Anerkennung der Authentizität gewidmet. Dann folgen neuentdeckte königliche Siegel, die aus Blei gefertigten Bullen der Könige Peter von Orseolo und von Salomon, die einer beträchtlichen Bereicherung des Repertorios beitrugen – ein Inventar, das zu einem erstklassigen logistischen Stützpunkt der Sigillographie im Hochschulunterricht dient. Die Drucklegung ist das Werk von Gábor Németh, der die letzten Kapitel des Werkes des inzwischen verbliebenen Autors beendete. Dr. Bertényi führt einige Gedanken auf, wie man den letzten Teil des wertvollen Werkes ergänzen könnte.

Mitredakteur Dr. Attila Pandula gibt einen Überblick des Katalogs des Kroatischen Nationalmuseums zu Zagreb (Agram), das eine Sammlung von Orden und Auszeichnungen aus dem Nachlass von Dr. Veljko Malinar (1913–1990) ausgestellt hatte. Der bekannte Sammler stellte dem Museum ungefähr 2200 Stücke echter faleristischer Kunstwerke, darunter Raritäten aus der Zeit der Österreichisch-ungarischen Monarchie zur Verfügung. Einige Kunstwerke in farbigen Illustrationen sind ausser dem Text reproduziert. Die erstklassige Qualität des Katalogs ist Boris Prister zu verdanken.

Dr. Pandula bespricht ein lokalgeschichtliches Werk, das zwei Schlösser des Dorfes Marcaltó (Komitat Veszprém) darstellt. Die mittelalterlichen Überreste des befestigten Schlosses der erloschenen Familie *Marczaltói* wurden durch ein im Barockstil gebautes Schloss der Grafen *Amadé* ersetzt, das später durch die Familie *Esterházy* geerbt wurde. Das Werk von Lajos Szabó wird durch genealogische Tabellen, unveröffentlichte Geburts- und Sterbeurkunden, heraldische Monumente und Bauprojekte ergänzt. Das Werk ist mit einem Resümé in deutscher und englischer Sprache versehen.

Farbige Illustrationen ausser dem Text stellen zwei bisher unveröffentlichte Wappen dar (aus den Jahren 1609 bzw. 1702), die der Familien *Baksai* und *Pacher*. Das Emblem der Letzteren wird von einem österreichischen und einem ungarischen Herold gehalten, in Festgewand bekleidet, dessen Andenken und Form eben durch diese heraldische Miniature wiedererweckt wurden.

Eine in- und ausländische Kurznachrichten-Rubrik ergänzt diese Nummer: Nachrichten aus Albanien, Deutschland, Katalonien, Holland, sowie ein Bericht über die 13-te Internationale Heraldische Tagung von Canterbury.

Die erfreulicherweise wachsende Rubrik *Frage-Antwort* schliesst diese aufschlussreiche Nummer, zugleich den 46-ten Jahrgang 1993 der neugeborenen Zeitschrift.

TURUL (LXVI) N° 4. RÉSUMÉ

Le Dr. Iván Bertényi présente le destin ballotté des sciences d'appui de l'Histoire en Hongrie, de 1951 à 1991; à partir de la dissolution forcée de la *Société hongroise d'héraldique et de généalogie* jusqu'à la reprise de la publication de sa revue interdite, le *Turul*. Considérés comme d'éléments dangereux par le régime, elles devaient s'effacer devant la „nouvelle politique culturelle” brâquée sur la lutte des classes. – Un group très réduit destiné à la carrière d'archiviste, avait seulement accès à des études diplomatique, sigillographique et chronologique, à l'exclusion totale de la généalogie et de l'héraldique, les „sciences maudites”... Les rares textes parus ont été paradoxalement tans à condamner le sujet même dont ils ont traité. L'enseignement universitaire cherchait cependant de s'abriter sous des étiquettes d'emprunt. L'âme de cette „clandestinité professionnelle” a été le Prof. Bernát L. Kumoróvitz (†1992) à qui se doit la survie en Hongrie des sciences dites auxiliaires. Ce fut lui aussi qui avait formé tous ceux qui, aujourd'hui, ont repris le flambeau. – Une seule publication disponible: la *Revue des archives* (1961) qui se limitait pourtant aux comptes-rendus des classements et aux répertoires; les esquisses généalogiques n'ont été tolérées, par exception, qu'à propos des inventaires économiques des ci-devant domaines. – La seule ouverture vers l'étranger a été la participation occasionnelle de quelques rares spécialistes aux congrès et colloques internationaux. Suffisant pourtant à ce que trois des leurs soient admis à l'*Académie internationale d'héraldique*. – Un premier revirement ne s'est opéré que lorsque l'Union soviétique – le „Grand-Frère” modèle – daignait reconnaître l'existence de l'héraldique municipale. Par ignorance ou pour „faire différemment”, une série d'emblèmes des plus extravagants ont vu jour alors en Hongrie, se substituant aux armoiries municipales traditionnelles. – Ce ne fut qu'en 1983 que quelques spécialistes dispersés ont bravé le risque de se réunir dans un appartement privé pour constituer une association quasi clandestine en vue de préserver la patrimoine héraldique et généalogique en dérive. Un appui inattendu de la part du Musée-Château de Keszthely les épaula. Ce fut cette ancienne demeure seigneuriale qui hébergeait les premières réunions tolérées, attirant aussi une participation internationale. Celle des sigillographes d'abord (1981, 1990), puis aussi celle des héraldistes (1988, 1992). – La première publication spécialisée, parue en 1980, fut la réimpression d'une bibliographie publiée en 1932 et mise à jour jusqu'en 1944. Puis, peu à peu, quelques manuels d'enseignement parurent; parmi les auteurs le Dr. Bertényi et aussi la plupart de l'équipe qui dirige aujourd'hui le *Turul*. – Le résumé rend hommage aux auteurs hongrois expatriés dont les publications se répandaient en catimini dans le pays baïllonné. – Suit l'énumération des études diplomatiques et chronologiques publiées lors de cette période. Quant à la généalogie, ce n'est que depuis 1985 qu'une lente reprise se note, sous les signatures de János Gudenus, András Kubinyi, György Györffy, Erik Fügedi, Pál Engel, István Kállay, Gyula Kristó, ou Ferenc Makk. La publication de la seconde tranche de cet inventaire est prévue dans le numéro 1994/1 du *Turul*.

L'assistant universitaire Attila Zsoldos analyse la sémantique de la parentèle médiévale, en particulier dans le groupe social des castellans (*iobagiones castri*). Ces hommes de condition libre se rangent sur un échelon inférieur à celui de la noblesse de souche (*de genere*) dans la stratification. Aussi l'emploi des termes comme *proximus*, *propinquus*, *cognati* et *consanguinei* reflète chez eux une notion élargie par rapport à l'emploi nobiliaire, plus stricte. – L'auteur revise les effectifs de ces groupes. Il en retire les *Nána-Beszter* qu'il reconnaît comme un clan nobiliaire amoindri dans sa condition. En revanche, il ajoute un chapelet de clans castellans non encore répertoriés, tels les *Kér*, *Bús*, *Woym*, *Nolcha* ou *Otrokocs*, par exemple. Ces groupes en second plan ont constitué une sorte de pépinière sociale d'où sortait, dès le XIIIe siècle, l'arrière-ban de la noblesse cruellement décimée. Certains charges ont néanmoins été traditionnellement réservées à cette couche, la lieutenance comtale dans le comitats, par exemple. – Dès leur promotion, la nomenclature de la parentèle devint plus précise à son tour, reflétant ainsi la cooptation sociale. Par la suite, ces différences s'estompaient affichant l'amalgame d'une couche privilégiée homogène. Les traditions filiales continueront cependant discerner les „vrais” clans des castellans cooptés. Ces derniers engendreront par la suite cette noblesse rurale hongroise qui sera appelée à jouer un rôle historique – tantôt stimulant, tantôt rebarbatif – dès l'aube de l'ère moderne. – L'auteur présente comme exemple la filiation inédite des Castellans de *Bajka*, en Nógrád, jettant par là de nouvelles lumières sur l'ensemble du fonctionnement du système. Le distingo entre noblesse de souche et castellans se note aussi sur les plans juridique et social, jusqu'à la fin du moyen-âge.

L'architecte Márton Szluha présente le destin de sa propre famille à travers quatre siècles. L'ancêtre fut anobli en 1593. Ses lettres-patentes répertoriées en 1791 aux Archives capitulaires de Veszprém furent égarées depuis lors. Des mariages avantageux ont assuré leur ascension rapide, les intégrant à la noblesse possédante, ayant acquis en 1642 la terre de *Verbó*, en Nyitra, que rappelle leur prédicat. Leur essor s'est confirmé grâce à François, partisan du prince Rákóczi insurgé, puis rallié en 1711 aux Habsbourg victorieux. En 1723 il fut l'un des soutiens de la *Sanction Pragmatique*, fidélité dynastique qui lui valut, en 1726, le titre de baron avec le second prédicat d'*Iklad*, sa résidence principale en Bars. L'un de ses fils devenu jésuite, fit fonction pendant de longues années d'astronome et de géographe, au Brésil. Son frère Georges obtint en 1743, pour brillants services d'armes, le titre de comte. Cette branche comtale, par la suite appauvrie, s'est éteinte en 1890, tandis que la branche nobiliaire, restée sans titre, prospérait en Transdanubie, aux comitats de Vas et de Veszprém. Des unions avantageuses et des fidèles services rendus – notamment à Christian Auguste de Saxe, archevêque d'Esztergom et prince-primat de Hongrie – les ont nantis d'une fortune commode. Des chanoines pieux, des officiers de la Garde royale sortaient notamment de leurs rangs, ainsi que des administrateurs de marque et aussi des hommes de lettres. Mentionnons en Imre, dernier Capitain, de 1837 à 1848, de la circonscription autonome des Jazygues et des Cumans, haut-lieu du récru-

tement des hussard. – Les branches nobiliaires sont toujours représentées, bien que dépossédées de leurs terres ancestrales, depuis 1945. Aujourd'hui, la famille se trouve dispersée, non seulement en Hongrie, mais aussi aux États-Unis et en Afrique du Sud.

Madame Éva Nyulászi-Straub, rédactrice du *Turul*, continue l'inventaire des lettres armoirées récemment acquises par les Archives nationales. En ce numéro, elle en présente dix, allant de 1615 à 1663, héraldiquement illustrées par M. István Bogdán jr.

La rubrique bibliographique rend hommage aux Actes du Colloque d'héraldique communale organisée en 1988 à Keszthely: *Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae*, – présenté par l'archiviste Zsuzsanna Vissi. – Il s'agit de la première réunion dans le domaine interdit qu'a été ces temps-là l'héraldique en Hongrie. Une participation étrangère d'un premier choix a marqué l'événement, tel la présence de Mesdames Andrée Scufflaire (Belgique) et Clara Nevéus (Suède), du Prof. Hans Jüger-Sunstenau (Autriche), du Dr. Günter Mattern (Suisse) du Dr. Stefan K. Kuczyński (Pologne), du Dr. Adam Heymowski (Suède), de M. Dan Cernovodeanu (Roumanie), et de bien d'autres encore. – Organisée par le Dr. Iván Bertényi et de Dr. László Czoma, cette réunion a donné jour à un volume trilingue – allemand, anglais, français – qui permet la diffusion internationale du sujet traité.

Le Dr. László T. Kóczy présente la nomenclature répertoriée par M. Gusztáv Habermann à propos de la bourgeoisie de Szeged, centre culturel de la Hongrie méridionale. – Partant d'un recueil publié à l'occasion du centenaire (1829–1929) du Casino social de la ville, la structure de l'élite urbaine y figure au grand complet, étayée par des relevés d'état-civil et à l'aide des documents aux archives municipales. – Bien que le titre affiche „bourgeoisie”, cette élite urbaine couvre aussi l'artisanat opulant en montée, ainsi que la noblesse et même l'aristocratie solidaires avec les structures sociales de cette métropole de la Grand Plaine.

M. Pál Rainer, co-rédacteur de la revue, fait connaître un précieux opuscule d'accès difficile, publié à Sepsiszentgyörgy (Svintu Gheorghe) en Transylvanie. L'ouvrage présente quelques oeuvres héraldiques peintes sur planches de bois par cet artiste apprécié que fut József Sebestyén de Köpecz (1878–1964). La publication soignée par M. Ádám Kónya est enrichie de sept reproductions en couleurs, suivies d'une bio-bibliographie de l'artiste-peintre disparu.

Le Dr. Iván Bertényi rend hommage au professeur Bernát L. Kumorovitz (1900–1992) qui jadis orientait ses propres études médiévistes. Son travail posthume traite de l'*Usage*

de sceau privé en Hongrie médiévale. Il complète essentiellement une étude préalable de l'auteur, publiée en 1943. – Quelque 80 illustrations enrichissent ce tome qui offre bien plus que ne dit son titre modeste: un véritable manuel de la sigillographie médiévale hongroise. – Après une pertinente dissertation typologique, un chapitre est spécialement consacré aux sceaux privés et aux signes secrets de reconnaissance de l'authenticité. Suivent des sceaux royaux dernièrement découverts – le bulles de plomb des rois Pierre Orseolo et Salomon, notamment – enrichissant ce répertoire d'envergure qui sert déjà d'un appui logistique de première importance à l'enseignement universitaire de la sigillographie. – La mise sous presse fait éloge à M. Gábor Németh, compilateur aussi des derniers chapitres laissés en friche par l'auteur défunt. De son côté, le Dr. Bertényi apporte quelques suggestions pour compléter la tranche posthume de ce précieux travail.

Le Dr. Attila Pandula, co-rédacteur, fait état du Catalogue du Musée Nationale Croate de Zagreb, présentant en 1991 la collection d'ordres et de décorations, legs du Dr. Veljko Malinar (1913–1990). Ce collectionneur de choix fit don de quelque 2200 pièces appartenant au trésor phaléristique de la ci-devant Monarchie Austro-Hongroise, comprenant aussi quelques pièces extrêmement rares. Les principaux specimina sont reproduits en couleurs sur 14 planches hors-texte. Le Catalogue doit ses belles qualités aux soins de M. Boris Prister.

Le Dr. Pandula présente aussi une oeuvre d'histoire locale traitant des deux châteaux du village de Marcaltő, en Veszprém. Les restes médiévaux du manoir fortifié de la famille *Marczaltői*, éteinte, ont été remplacées par le château baroque des comtes *Amadé*, passé par la suite aux *Esterházy*. Des tableaux généalogiques, des données paroissiales inédites, des monuments héraldiques et des plans dominiaux enrichissent cet ouvrage de M. Lajos H. Szabó, rendu accessible au moyen de résumés en allemand et en anglais. Une illustration en couleurs, hors-texte, présente deux armoiries inédites, octroyées en 1609 et 1702 respectivement, aux familles *Baksai* et *Pacher*. L'emblème de ces derniers est soutenu par les héraldiques d'armes de l'Autriche et de la Hongrie, vetus en grande tenue, faste vestimentaire dont s'est perdu le souvenir, désormais retrouvé grâce à cette miniature héraldique.

Une rubrique de *Nouvelles en bref*, intérieures et extérieures, complète ce numéro, portant sur l'Albanie, l'Allemagne, la Catalogne, les Pays-Bas et au XIIIe Colloque international d'héraldique tenu à Canterbury.

Une rubrique de *question-et-réponses*, en heureuse croissances, conclut ce riche numéro qui clot aussi le volume LXVI. (1993) de la revue résuscitée.

Pacher Kristóf József címere I. Lipót 1702. augusztus 22-én Bécsben kelt oklevelében.

A címerbővítő oklevélben megfestett címert díszítő elemek között két oldal, talapzaton, szentek és allegorikus alakok helyett, az osztrák és a magyar herold (címerkirály) alakját örökítette meg a címerfestő. A kép értékét növeli, hogy igen kevés korhű ábrázolás maradt fenn a címerkirály öltözetének bemutatásáról.

Magyar Országos Levéltár, Hazai címereslevelek (R 64 időrendi sorozat)

Foto: Gyarmathy László

TARTALOM

TURUL ARANYKÖNYVE	1
--------------------------	---

1. Értekezések és önálló cikkek

Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között - Első rész	3
Zsoldos Attila:	Nemzettség és várjobbágyság. (Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez.)	15
Szluha Márton:	Megemlékezés egy 400 éves családról (a szerző rajzaival)	26

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	30
---	----

Könyvismertetés

Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988 in oppido Keszthely habitae. Szerk.: Bertényi Iván, Czoma László. Genealogica et heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely Szerk.: Bertényi Iván, Czoma László (ism.: Vissi Zsuzsanna)	34
Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez. (ism.: Kóczy T. László)	35
Kónya Ádám: A Nemes Székely Nemzet ősi címerei. (ism.: Rainer Pár)	36
Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. (ism.: Bertényi Iván)	36
Prister, Boris: Odlikovanja zbrike dr. Veljka Malinara I. dio (ism.: Pandula Attila)	37
H. Szabó Lajos: Udvarház és kastély Marcaltón (ism.: Pandula Attila)	38
Temesváry Ferenc: Vadászfegyverek (ism.: Pandula Attila)	38
Nemzetközi hírek	38
Rövid hírek, közlemények	39
Szerkesztőségi hírek	39
Kérdezz, felelek	40
Előfizetési felhívás	40
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyári Zsigmond)	41
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	43

